

1781-1783 YILLARINDA KÜTAHYA ŞEHİRİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Fatma ŞAVUR

Kütahya- 2020

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

1781-1783 YILLARINDA KÜTAHYA ŞEHİRİ

Danışman:
Prof. Dr. Emine DİNGEÇ

Hazırlayan:
Fatma ŞAVUR

Kütahya- 2020

Kabul ve Onay

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim/Anasanat Dalında Yüksek Lisans TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Üye.....

Prof. Dr. Emine DİNGEÇ

(İmza)

Üye.....

Doç. Dr. Arif KOLAY

(İmza)

Üye.....

Dr. Öğr. Üyesi Fırat YAŞA

(İmza)

Onay

Yukarıdaki İmzaları, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Şahmurat ARIK

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “1781-1783 Yıllarında Kütahya Şehri” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

.../.../2020

Fatma ŞAVUR

ÖZET**1781-1783 YILLARINDA KÜTAHYA ŞEHİRİ**

ŞAVUR, Fatma
Yüksek Lisans Tez, Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Emine DİNGEÇ
Ağustos, 2020, 93 sayfa

Kütahya, Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi ve şehzade sancağıdır. Bu tezde Kütahya tarihine küçük bir katkı sağlamak için XVIII. yüzyıl sonlarındaki bir kesit ele alınmıştır. Bu amaçla 1781-1783 yılları arasındaki 4 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili incelenmiştir. Kütahya'nın belirtilen yıllar arasında sancak idaresi, sancağın idari birimleri, şehrin merkez ile ilişkileri, sancakta yaşayan nüfusun sosyal ve ekonomik yapısı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Şer'iyye Sicili, Tahrir, Narh, Sancak Yönetimi.

ABSTRACT**THE CITY OF KÜTAHYA IN 1781-1783****ŞAVUR, Fatma****Master Thesis, Department of History****Supervisor: Prof. Dr. Emine DİNGEÇ****August, 2020, 93 pages**

Kütahya was the center and princely sanjak of Anadolu Beylerbeyliği. In this thesis, to contribute to the history of Kütahya, a section that belongs to the late 18s is selected. For this purpose, the fourth Kütahya Şer' iyye between 1781 and 1783 was investigated. Between these years, the administration of Kütahya Sanjak, the sanjak administration, the sanjak relations with the center, and the city's social and economic life are discussed.

Keywords: Kütahya, Sharia Records, Tahrir, Narh, Sanjak Management

ÖNSÖZ

Bu Yüksek Lisans Tezimde, 1781-1783 yıllarında Kütahya Şehri hakkında incelediğimiz bilgileri dikkatinize sunmaktayım. İlk olarak bu Yüksek Lisans Tez çalışması süresince, bütün destekleri, yardımları ve iyi dilekleriyle her zaman yanımda olan canım aileme ve ardından kapısı her zaman bana açık olan ve kendimi onun rehberliğinde daha da geliştirdiğim değerli danışman hocam Prof. Dr. Emine DİNGEÇ'e teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KÜTAHYA SANCAĞI VE İDARİ YAPISI

1.1. KÜTAHYA SANCAĞI	13
1.1.1. Sancağın Yönetimindeki Zümreler	15
1.1.1.1. Ehl-i Şer' Menşeli Yöneticiler	15
1.1.1.2. Ehl-i Örf Menşeli Yöneticiler	18
1.1.2. Kütahya Sancağı'nın Yönetimi	19
1.1.2.1. Beylerbeyi / Vali	22
1.1.2.2. Sancakbeyi	25
1.1.2.3. Mütesellim	27
1.1.2.4. Voyvoda	29
1.1.2.5. Subaşı	31
1.1.2.6. Muhtesib	32
1.1.3. Şehrin Diğer Görevlileri	33
1.1.3.1. Çeşitli Eminler	33
1.1.3.2. Yasakçılar	33
1.1.3.3. Muhzır	33
1.1.4. Şehrin Yerel Yöneticileri	35
1.1.4.1. Kethüda	35
1.1.4.2. Âyanlar	36
1.1.4.3. Mahalle Sistemi	39
1.2. KÜTAHYA'NIN İDARİ YAPISI	40
1.2.1. Kütahya'ya Bağlı Kazalar	40
1.2.2. Kütahya'ya Bağlı Nahiyeler	41
1.2.2.1. Nahiye-i Etraf-ı Şehir	41
1.2.2.2. Nahiye-i Gümüş	42
1.2.2.3. Nahiye-i Gireği	42
1.2.2.4. Nahiye-i Örencik	43
1.2.2.5. Nahiye-i Altıntaş	43
1.2.2.6. Nahiye-i Tavşanlı	44
1.2.3. Kütahya'nın Mahalleleri	44

İKİNCİ BÖLÜM KÜTAHYA'NIN MERKEZ İLE İLİŞKİLERİ

2.1. TAHRİR YAPILMASI EMRİ	47
2.2. İAŞE TE'MİNİNDE KÜTAHYA	50
2.2.1. Sarayın Et İhtiyacının Te'mini	50
2.2.2. Sarayın Buğday İhtiyacı Te'mini	52
2.2.3. Taşradan Merkeze Diğer Te'minler	53
2.2.3.1. Katır Satın Alım Emri	53
2.2.3.2. Kilim ve Çuval Satın Alım Emri	54
2.3. VERGİLERİN TOPLANMASI	55
2.3.1. Avarız Vergisi	55
2.3.2. İmdad-ı Hazeriyye	57
2.4. MERKEZDEN YAPILAN ATAMALAR	58
2.4.1. Kaymakam Ataması	58
2.4.2. Müteveli Ataması	59
2.4.3. Müderris ve Muallim Ataması	61
2.4.4. Başkâtiplik Ataması	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KÜTAHYA'DA SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

3.1. ÖZEL HAYAT: AİLE	64
3.1.1. Nikâh	64
3.1.2. Mehir	65
3.1.3. Boşanma (Talâk)	66
3.1.4. Kadın	68
3.1.5. Çocuk Bakımı	69
3.2. KAMUSAL HAYAT	70
3.2.1. Eğitim	70
3.2.2. İmar Faaliyetleri	71
3.2.3. Sanat	72
3.2.4. Sağlık	72
3.2.5. Haberleşme	73
3.3. EKONOMİK HAYAT	73
3.3.1. Narh	73
3.3.2. Kullanılan Eşyalar	75

3.3.3. Meslekler	78
3.4. ADLİ OLAYLAR	79
3.4.1. Alacak Verecek Davaları	79
3.4.2. Yave	81
3.4.3. Hakaret Davası	82
3.4.4. Şartlı Tahliye	82
SONUÇ	84
SÖZLÜK	86
KAYNAKÇA	88
DİZİN	92

TABLolar LİSTESİ**Sayfa**

Tablo 1.1: Merkezden Gelen Belgeler	3
Tablo 1.2: Mahkemede Tutulan Kayıtlar	3
Tablo 2.1: Kütahya'da Olan Kazâların Avarız ve Bedel-i Nüzûl Hane Hesapları	56
Tablo 3.1: Terekelerde Mevcut Kitapların İsimleri	71
Tablo 3.2: Narhı Belli Olan Yiyeceklerin 3 Yıla Göre Karşılaştırılması	74
Tablo 3.3: 1196-1197 Yıllarına Göre Narh Karşılaştırılması	75
Tablo 3.4: Kullanılan Eşyalar	76

KISALTMALAR

a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
a.g.t	Adı Geçen Tez
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
KŞS 4	4 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili
M.	Miladi
s.	Sayfa
S.	Sayı
vb.	Ve benzeri
vr.	Varak
Yy.	Yüzyıl
...	Silik ya da okunamayan kelime

TEZ METNİ

GİRİŞ

Kütahya Şehri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren stratejik öneme sahip bir şehridir. Ayrıca bu şehir uzun dönemler Osmanlı Devleti'nin idari sistemindeki sancak statüsünü de üstlenmiştir. Kütahya'nın, gerek İstanbul ile bağlantısı gerek ticaret yolları üzerinde olması önemini arttırmaktadır. Bu nedenle tezde XVIII. yüzyıl sonlarındaki Kütahya Şehri üzerinde odaklanılacaktır.

Şehir tarihinin en önemli kaynaklarından biri şer'iyye sicilleridir. Bu nedenle XVIII. yüzyıl Kütahya'sına ait H.1195-1197/M.1781-1783¹ yıllarını içeren 4 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili incelenecektir. Ana kaynak olarak seçilen defter İsa Aydın tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır². Kütahya tarihi için önemli olan bu defter Aydın'ın tezinde değerlendirmeye alınmamış, bu açıdan defter analize muhtaçtır. Aydın'ın tezinde transkripsiyon yapılmış olsa da Osmanlıca kelimelerin okunuşundan çıkabilecek farklılıklar ve çalışmamızın sıhhati nedeniyle biz söz konusu defterin orijinal metni üzerinde çalıştık. Bu konuda öncelikle bütün defteri titizlikle transkripsiyon yaptık ve sonrasında analize geçtik.

Bu çalışmada söz konusu zaman aralığında Kütahya'nın yönetim açısından merkez ve çevre şehirlerle ilişkisi, fiziki yapısı, nüfus yapısı ve sosyo-ekonomik durumu incelenecektir.

4 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili H.1195/1197 M.1781/1783 zaman aralığını kapsamaktadır. Defterde 78 varak ve her varakta 2 sayfa yer almakta, toplam 156 sayfa ve 342 adet madde bulunmaktadır. Ancak arşivleme kısmında aynı varaktan iki adet fotoğraf çekilmiştir. Bundan dolayı tam varak sayısı 74'tür. Ayrıca ilk ve son sayfası da kapak olarak kullanılmıştır.

İncelenen şer'iyye sicilindeki bütün kayıtların 280'inin tarihi tespit edilebilmiştir. Tarihini tespit edebildiğimiz bu kayıtların yıllara göre dağılımı H.1195/M.1781'de 85, H.1196/M.1782'de 99 ve H.1197/M.1783'te 96 kayıttır. Kayıtların tüm yıllardaki aylara göre dağılımı ise; Muharrem 19, Safer 17, Rebiülevvel

¹ 4 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili.

² İsa Aydın, "1780-1782 m(1195-1197) Tarih ve 4 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili", *Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ 2015.

25, Rebiülahir 15, Cemâziyelevvel 27, Cemâziyelâhir, 24, Receb 18, Şaban 29, Ramazan 14, Şevval 33, Zilkade 31 ve Zilhicce 13 olarak kaydedilmiştir. Ayrıca defterde Hicri Takvim'in Muharrem ayında hiç kayıt bulunmadığından, ilk kayıtların tarihi 1195 yılının Safer ayında başlamıştır. Bundan dolayı defterin tam başlama tarihi H.1195/1197 M.1781/1783 olarak bulunmuştur. Defterdeki en son kayıt ise 1197 yılının Zilka'de ayındadır. Söz konusu defterde merkezden gelen belgeler ve mahkemede oluşturulan kayıtlar sebebiyle belge çeşidi fazladır. Bu belge çeşidi içinde merkezden gelen ferman³, berat⁴, buyruhdular⁵ ve mahkemede kayıtlardan oluşan tereke⁶, hüccet⁷ ilam⁸, veraset, nikâh, boşanma, temessük⁹, vakfiye¹⁰, kefil, alacak verecek vb. diğer kayıt ve davaları ihtiva etmektedir.

³ Ferman Dîvân-ı Hümâyün veya Paşakapısı divanlardan çıkan kararlar ve üzerinde tuğra olan padişah emirlerinin genel adıdır. Ferman'ın padişaha ait olduğu çeşitli ifadelerde anlaşılmaktadır. Bu ifadeler *âlî-şân, hümâyün, pâdişâhî, şerif* veya itibarın yüksek olduğu *fermân-ı celilü'l-kadr* ve dünyanın itaat ettiği bir buyruk olduğunu belirten *cihân-mutâ* gibi ayrıca mutluluk, şeref, uyulması gereken, çeşitli tabirler kullanılmıştır. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s.99; Fermanlar çeşitli sebepler neticesinde kaleme almışlardır. Bunlar; sefer açılması, asker sevki, devlet işleri ve vergi gibi konular hakkında yazılmıştır. Ayrıca bazı devlet görevlilerinin mektup, arz ve tebaanın arzual göndermesiyle konu divan da görüşülüp karara bağlandıktan sonra padişahın emriyle yazılıp ilgili kişilere yollanmıştır. Fermanın yollandığı ilgili muhataplar ise genellikle beylerbeyi, sancakbeyi, kadı gibi devlet görevlileridir. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Ferman", *DİA*, C.12, İstanbul 1995, s.400.

⁴ Berat Arapça bir kelime olup *yazılı kâğıt* anlamına gelmektedir. Berat'ın diğer adı nişan olmakla birlikte ilk devirlerde *biti* ve *misal* olarak da kullanılmıştır. Osmanlı Devletinde Berat memuriyete tayin, gelir tahsisi, bir şeyin kullanım hakkı, imtiyaz veya muafiyet belirten belgeler olup ve üzerlerinde padişahın tuğrası bulunur. Ancak Beratlar padişahın saltanatı süresince geçerlidir. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.124-125.

⁵ Buyuruldu Türkçe *buyurmak* fiilinden türemiş bir isimdir. Osmanlı Devleti'nde diplomatik alanda üst düzey yöneticilerin kendinden daha düşük rütbeli kişilere gönderdikleri emirlere *buyruldu* denir. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.197.

⁶ Ölen bir insanın ardında bıraktıkları mal ve eşyaya *tereke* veya *muhallefât* denir. Bkz. Hamza Aktan, "Miras", *DİA*, C.30, İstanbul 2005, s.144.

⁷ Hüccet şer'iyye sicillerinde kadı kararının bulunmadığı ve taraflardan birinin ikrarını ve karşı tarafı ikrarı tasdikini içeren ve kadının imza ve mühürünü ihtiva eden belgelere denir. Ayrıca hüccetlerin ilamlardan farkı hüccetlerin hâkimin kararını ihtiva etmemesi ve şer'i mahkemenin günümüz noterler gibi hukuki durumu olduğu gibi zabt ve rabt altına almasıdır. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı Hukukunda Adliye Teşkilâtının Yapısı ve Fonksiyonları, Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğu*, Birinci Kısım, İstanbul 1988, s.21.

⁸ Sözlük anlamı *bildirmek, öğretmek, işaret koymak* manalarına gelir. Terim anlamı ise şer'i bir hükmün altında kararı veren hâkimin imza ve mühürünün bulunduğu yazılı belgeye *i'lam* denir. Bkz. Ahmet Akgündüz, "İlam", *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.72.

⁹ Arapça'da *meseke* kökünden türeyen *tutunmak, sarılmak, yapışmak* manalarına gelir. Diplomatik anlamı ise borç alıp verilmesi bir şeyin teslim alımı ve verilmesi durumlarda karşı tarafa verilen belgedir. Temessükle eş anlamlı tahvil kelimeside kullanılmakla birlikte sonraki dönemlerde senet tabiri kullanılmıştır. Bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s.281.

¹⁰ Vakf kelimesinin sözlük anlamı *durmak, durdurmak, alıkoymak* anlamlarına gelir. Terim anlamı ise "bir malın maliki tarafından dini, içtimai ve hayri bir gaye ile ebediyen tahsisi" olarak tanımlanan ve İslam medeniyetinin hukuki bir işlemle kurulan bir hayır müessesesidir. Bkz. Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *DİA*, C.42, İstanbul 2012, s.475.

Tablo 1.1: Merkezden Gelen Belgeler

Ferman	Adet	48
Berat	Adet	18
Buyruldu	Adet	17
Toplam	Adet	83

Tablo 1.2: Mahkemede Tutulan Kayıtlar

Tereke	Adet	76
Hüccet	Adet	31
Veraset	Adet	20
Mahalle, Nahiye ve Köyler	Adet	20
Nikâh, Nikâh İzni	Adet	15
İlam	Adet	14
Narh	Adet	10
Tayin	Adet	9
Kefil	Adet	8
Defteri Kassam	Adet	7
Temessük	Adet	6
Boşanma, Nafaka	Adet	5
Vakıf	Adet	3
Diğer	Adet	35
Toplam	Adet	259

1781-1783 Yıllarında Kütahya adlı bu tez üç bölüme ayrıldı. Birinci bölümde Kütahya Sancağı ve ikinci bölümde Kütahya'nın merkez ile ilişkileri değerlendirildi. Üçüncü bölümde ise o dönemde Kütahya'daki sosyal ve ekonomik hayat incelenmeye alındı.

Çalışmanın birinci bölümü olan Kütahya Sancağı'nda, sancak yönetimindeki zümrelerden olan ehl-i şer' ve ehl-i örf mensup kişilerden bahsedildi. Kütahya Sancağı'nın yönetimi başlığında beylerbeyi, sancakbeyi, mütesellim, voyvoda, subaşı,

muhtesib ve şehrin diğer görevlileri olan çeşitli eminler, yasakçılar ve muhızlıların kimler oldukları, görevleri ve sancak yönetimindeki sorumlulukları açıklanmaya çalışıldı. Yine aynı bölümün bir diğer başlığı altında, şehrin yerel yöneticileri olan kethüda, ayanlar ve mahallenin sisteminin işlevine değinildi. Birinci bölümün ikinci başlığı Kütahya'nın idari yapısında ise H.1195-1197 ve M.1781-1783 zaman aralığında Kütahya'nın mahalleleri, Kütahya'ya bağlı kazalar ve nahiyelerinin hangileri olduğu belirtildi. Ayrıca nahiyelere bağlı olan Nahiye-i Etraf Şehir, Nahiye-i Gümüş, Nahiye-i Gireği, Nahiye-i Örencik, Nahiye-i Altıntaş, Nahiye-i Tavşanlı gibi yerlere bağlı köylerin isimleri verildi.

İkinci bölümdeki Kütahya'nın merkez ile ilişkilerinde, tahrir yapılması emri başlığı içinde tahririn ne olduğu, kaç yılda bir yapıldığı, nerelerde ve en son ne zaman yapıldığına dair ferman belgesine göre açıklanmaya çalışıldı. İaşe temiminde Kütahya başlığı içinde, saraya koyun ve buğday temini ve diğer temin eşyalarından katır temini ve sefer-i hümayun için kilim ve çuval temininin nasıl yapıldığı anlatıldı. Vergilerin toplanması başlığında ise avarız ve imdad-ı hazeriyenin hangi durumlarda toplandığı, toplanma şekli ve toplanan miktarların yıllılara göre dağılımına bakıldı. Son olarak da merkezden yapılan atamalar başlığında padişah beratı ile atanan kaymakam, müteveli, müderris ile muallim ve başkâtiplik atamalarının kimlerin arzı ve işaretiyle yapıldığı gibi konular deftere göre değerlendirildi.

Üçüncü bölümde ise o dönemde Kütahya'da sosyal ve ekonomik hayat konusunda özel hayat başlığı altında ailenin yapısı, nikâh, mehir, boşanma, kadın ve çocuk bakımı gibi konular defterdeki bilgilere göre açıklandı. Kamusal hayat başlığında eğitim, imar, sağlık, sanat ve haberleşme konularına bakıldı. Ekonomik hayat başlığında narh, kullanılan eşyalar ve meslek dalları, adli olaylar başlığında ise alacak verecek davaları, yave, hakaret davası ve şartlı tahliye gibi farklı konular yine incelediğimiz deftere göre değerlendirildi. Ayrıca bölümlerin içinde konuların daha iyi anlaşılması için bazı tablolar hazırlandı.

Yukarıda verilen konular kadılık makamını ilgilendiren konulardır. Yine kadının sancak yönetiminde şer'i kolun başı olması da kadı hakkında bilgi verilmesini önemli kılmıştır. Bu nedenlerden dolayı burada kadılık makamının tarihçesine,

görevlerine, yardımcılara ve şer'iyye mahkemeleri hakkındaki bilgilere bakılması doğru olacaktır.

Kadı Arapça kazâ (kadâ) kökünden gelir. Fıkıh terimi olarak da insanlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlık ve davaları şer'i hükümlere göre çözmek için atanan kişilerdir¹¹. Kadılara *hâkimü'ş-şer'i* ve daha sonraları *alelîtlak hâkim* denilmiştir. Kadılık şer'i ve hukuki hükümleri tatbik etmek ve hükümetin emirlerini yerine getirmek gibi önemli görevleri olan bir makamdır¹².

Kadılık İslam Ortaçağında ortaya çıkan ve İslam hukuk tarihinin merkezinde olan idari ve adli bir memuriyet görevidir. Osmanlı'daki kadılık yetkileri genişleyerek en önemli mülki amir ve yargıç olmuştur¹³.

İslam dünyasında kadı adı verilen hâkimleri devlet başkanı tayin etmiştir. Hz. Muhammed bizzat dava dinleyip hüküm verdiği gibi, kadılar da tayin etmiş, ondan sonraki halifelerde bu yolda hareket etmişlerdir¹⁴. Kadılar ilk zamanlar Halifeler, ardından valiler ve daha sonraları *kâdi'l-kudat*¹⁵ denilen makam ya da kişiler tarafından atanmışlardır¹⁶.

Osmanlı dönemine gelindiğinde ise ilk kadı atamasının Osman Bey döneminde olduğu bilinmektedir. Bu konu Aşıkpaşazade'nin *Tevarih-i Ali Osman* kitabında şöyle geçmektedir:

...Ulu kavm razı oldu Kadılığı ve hatibliği Tursun Fakihe virdi Cum'a hutbesi
Karaca hisarda okundu bayram hutbesi Eskişehir'de okundu...¹⁷.

Osmanlı'da kadılar kaza yani hâkimlik ve savcılık işleriyle uğraşmışlar ve dereceleri kanunnameler ile belirlenmiştir¹⁸. Kadı şehir görevlileri arasında en önemli kişidir. Bunun nedeni kadının hem şer'i hem de örfi hukukun uygulayıcısı olması ve padişahın otoritesini ehl-i örf ile birlikte en önemli temsilcisi olmasından

¹¹ Fahrettin Atar, "Kadı", *DİA*, C.24, İstanbul 2001, s.66.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, Ankara 2014, s.91.

¹³ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul 2019, s.19.

¹⁴ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.5 (2005): s.417.

¹⁵ Kadılar *kadilkudât* ya da *kadilcemâa* denilen yetkili makamlar tarafından tayin, terfi ve azillerini de gerçekleştirmiştir. Bkz. Atar, "Kadı", s.66; Bu makam Abbasiler döneminde tahsis edilmiştir. Bkz. Ekinci, a.g.m, s.418.

¹⁶ Ortaylı, a.g.e., s.21.

¹⁷ Âşıkpaşazâde, *Tevarih-i Al-i Osman*, nşr. Ali Bey, İstanbul 1332, s.18.

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "İstanbulun Fethinden Kanuni Sultan Süleymanın Ölümüne Kadar", *Osmanlı Tarihi*, C.2, Ankara 1988, s.540.

kaynaklanmaktadır¹⁹. Kadının görevleri üç temel alanda sıralanabilir. Bunlar yargı, yönetim ve belediye görevidir²⁰. Osmanlı kadısının bu kadar çok alanda söz sahibi olmasını dikkatleri çekmiş ve bazı temellere dayandırılmıştır. Bu temeller: Kadı doğrudan merkeze bağlı olup, mahalli otorite ve yöneticilerden bağımsız olması, yargı yanında mülki ve mali konulardan da sorumlu bir yönetici olması, belirli bir hiyerarşi ve eğitimden geçmiş olması ve bir yerdeki görev süresinin belirli ve kısa olmasıdır²¹.

Osmanlı kadılarının en üst amirleri buldukları kıtalara göre Anadolu ve Rumeli Kazaskerleriydi²². Kadılar maaşını mahkemeye gelen her türlü davadan belli bir ücret olarak alırlardı. Ayrıca nikâh akdi, tereke taksini, her türlü sözleşme gibi kadı tarafından yapılan işlemlerde ücrete tabi idi²³.

Kadıların atanma şartları ilk İslami devirde bir kadı adayında bulunması gereken özelliklerin başında iyi bir şer'î hukuk bilgisi iken zamanla makul ölçüde bir hukuk ve bilgi melekesine sahip kimseler yeterli görülmüştür²⁴. Bir kadının atanması için gereken şartlar: Reşit olmalı, temyiz kudretine sahip olmalı, iman sahibi ve adil olmalı, hukuki ehliyet ve muamele kabiliyetine sahip olmalı, bitaraf olmalı, nesebi sahih olmalı, yeterli derecede hukuki bilgi sahibi olmalı ve erkek olmalıydı²⁵.

Kadının azil edilme şartları ise; aklını ve temyiz kabiliyetini kaybetmesi, kör, sağır ya da dilsiz olması, görevinde irtikâp yoluna sapması veya kanunu ihlal etmesi, imanını yitirmesi yolsuzluğunun anlaşılması, bilgisizliği anlaşılır veya bizzat kendi açıklarsa otorite onu azledilebilirdi²⁶.

Kadının denetlenmesi her eyalet ve sancakta XVI. asrın sonuna kadar *toprak kadıları* adında seyyar kadılar vardı. Bunların görevleri merkez ya da eyaletlerde tahkik gereken bir işte tahkik ve teftişten sorumlu idiler. Ayrıca Osmanlı Devleti hukuki işlemleri yalnız mahalli kadı ve naiplere bırakmamıştır. Şikâyetleri olan yerlere *mehayif*

¹⁹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, İstanbul 2012, s.107.

²⁰ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.108,111,114.

²¹ Ortaylı, *a.g.e.*, s.39. Bir yerdeki görev süresini kısa olmasının nedeni yöre halkıyla ilişkileri için bir tür önlem alınmıştır. Bkz. Ortaylı, *a.g.e.*, s.13; Ayrıca "sicillerden çıkan belgelere göre kadıların görev sürelerinin pek dikkate alınmadığını, zaman ve duruma göre kadıların bir yerdeki görevlerinden alınışlarında mutlak *müddet-i örfiye* uyulmadığını göstermektedir". Bkz. Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.104.

²² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.2, s.540

²³ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.107.

²⁴ Ortaylı, *a.g.e.*, s.21.

²⁵ "Bir kadın bilgili ve istenilen özelliklere sahip olsa bile kadı olamazdı. Tabiki istisnai görüşlerde vardı. Örnek olarak Ebu Hanife kadınların kaza hakkına cevaz veriyor". Bkz. Ortaylı, *a.g.e.*, s.21.

²⁶ Ortaylı, *a.g.e.*, s.22.

müfettişleri adı verilen kadılar göndererek oradaki dava ve şikâyetler dinler ve neticeye göre karar verirlerdi. Bu dava ve kararları da doğrudan Divan-ı Hümayu'na arz ederlerdi²⁷.

Kadı kaza veya sancak gibi yerlere tayin edilir ve buradaki şehir, nahiy ve köylerde onun sorumluluğu altındaydı²⁸. Bundan dolayı kendisi her yere yetişemediğinden naipler tayin etmiştir. Naip vekil demektir ve Mahkeme-i Şer'iler'de kadı namına çeşitli görev alan kişilerdir. Sayıları kadının atandığı kazanın büyüklüğüne göre değişirdi²⁹. Bu kişiler medrese eğitimi almış ilmiye mensubu kimseler olup, kadı tarafından belirlenir ve Anadolu veya Rumeli Kazaskeri tarafından tasdik edilirdi³⁰. Naipler genellikle yörenin ulemalarından seçilir ve nahiyeden sorumlu olmakla ancak yetki üstünlüğü kadıda bulunmaktaydı³¹. Tayinleri genelde süresiz olunup, keşif, teftiş ve tetkik için olay mahalline gitmek başlıca görevleri idi³².

Kütahya'da da yukarıda değindiğimiz gibi naipler önceleri bölge sakinlerinden seçilirdi. Ancak H.1195/M.1781 tarihinde gelen bir ferman ile naiplerin yöre sakinlerinden seçilmesi yasaklandı. Divan-ı Hümayun tarafından atanması kararı çıktı³³.

Zaman zaman kadı ve naiplerin nahiy ve köylerde dolaşarak haksız kazanç elde ettikleri olmuştur. Devlet böylesi durumlardan tebaanın şikâyeti ile haberdar olmaktadır. Nitekim 4 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili'nde merkezden gelen iki fermanda halkın şikâyetleri üzerine kadıların ve naiplerin köylerde dolaşıp haksız kazanç elde etmelerinin önüne geçmek için onlara uyarıda bulunulan kanunlar yer almaktadır. Söz konusu belgelerde kadıların davalardan alacakları hissenin ne kadar

²⁷ Bazen de kadılar vaki şikâyetler üzerine işin önemine göre tahkik yapmak için sancakbeyi, beylerbeyi, ya da başka bir yerin kadısı ya da beylerbeyi ve kadı beraber görevlendirilirlerdi. Bazen kaza kadıları mahfuz ve bağlı şekilde davasını görülmesi için Divan-ı Hümayu'na gönderirlerdi. Bkz. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s.128, 130, 133.

²⁸ Ortaylı, *a.g.e.*, s.44.

²⁹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s.121.

³⁰ Mehmet İpşirli, "Naib", *DİA*, C.32, İstanbul 2006, s.212.

³¹ Ortaylı, *a.g.e.*, s.44-45.

³² İpşirli, "Naib", s.212-213.

³³ ...*mukayyid ve yerliden naib olmak memnû' olub balada mezkûr nevahi naibleri inhâ olunduğu üzere yerliden olub ahâl-i fukaraya zülm ve te'addileri muhakkak olduğu sûretde niyâbetten ref' ve fimâba'd umûr-u niyâbetinde istihdam olunmamak kanun dahi Dîvân-ı hümayûnumdan ihraç ve sadır olan âlişânım mücibince fi'l-hakika yerliden naib olmak ba fermân-ı âlî memnû' olub hilâfına emir varid olmamışken* ... "re'âyâ ve bir ferde zülm ve te'addî olunduğuna kat'an rıza-i şerîfim yokdur ve yerliden naib olmak memnû'dur... KŞS 4, vr.73a.

olacağı belirtilip, netleştirilerek olabilecek kargaşanın önüne geçilmiştir. Ayrıca kimseye haksızlık yapılmaması emredilmiştir³⁴.

Kıdvetü'n-nüvvâbi'l-müteşerr'in Kütahya Kazâsı'nda Nâib'ü's-şer' olan Mevlânâ (boş) zîde ilmühû tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olacak ma'lûm olaki Kütahya Kazâsı muzâfatından etrafşehir nâhiyesi ahâlisi südde-i sa'âdetime arzuhâl edip kadılar ve nâibler devre çıkmak memnû' iken sen ki Mevlânâ-yı mûma-ileyhesin nâhiye-i mezbûrede tarafından nâib olan kimesne kadîmden kadılar ve nâibler oturageldikleri mahkemede oturmayub devr bahânesiyle karye karye gezub fukaranın ...'' ''...kanûndan ziyade akçelerini alub zulm ve te'addîden nihayet olub perakende ve perişan olmalarına bâ'is ve bâdî olduğun bildurub ol-vechile zulm ve te'addîsi men' ve ref' olunmak babında emr-i şerîfim ricâ eyledikleri acilden kanûn üzere amel olunmak emrim olmuştur...''³⁵

Kadılar sadece haksız kazanç elde etmek hususunda değil, aynı zamanda gayrimüslimlerin dini serbestiyetlerinin sağlanmasında da uyarılmışlardır. Kütahya'ya yollanan bir fermanda kadıdan gayrimüslimlerin eskiden beri ayinlerini kendi aralarında nasıl yapıyorlar ise bunu devam ettirmeleri ve engel olunmaması istenmiştir. Bahsi geçen fermanda kadıdan başka naipler, mütesellimler ve ehl-i örf gibi o yöredeki görevliler de bu emirde sayılmış ve aynı şekilde davranmaları istenmiştir.

...kadîmden ayinleri üzere mabeynlerinde olan nizam ve intizamlarına kuzât ve nüvvâb ve mütesellimler ve sâirler ehl-i örf taifeleri mûmâna'at olunmaya ve memâlik-i mahrûsede vaki' re'âyâ-i fukaranın bi'l-cümle umûrda hususlarında rü'iyet''³⁶

Kadının asayiş ve belediye için işbirliği yaptığı memurlar ve görevliler ise *subaşı*, *yasakçılar* (asesler), *kale dizdarları*³⁷, *muhtesip*³⁸, *çeşitli eminler*³⁹ gibi yardımcıları bulunmaktaydı.

Diğer yandan kadı yörenin ayan ve eşrafi ile temasları olup, bu alanda da yardımcıları bulunmaktadır. Esnafın ileri gelenleriyle narh tespiti, lonca işlerine nezaret, lonca kethüdası ve yiğitbaşılarının tayin ve kaydını da yapmış, asayiş işlerinde de iş birliğinde olmuştur⁴⁰.

³⁴ KŞS 4, vr.73a-73b.

³⁵ KŞS 4, vr.74b.

³⁶ KŞS 4, vr.73b.

³⁷ *Kale Dizdarları*, bu görevliler ise, şehrin iç kalesinde görev yaparlardı. Bkz. Ortaylı, *a.g.e.*, s.49-51. Bkz. Geniş bilgi için *Subaşı ve Yasakçılar* (Asesler)için Subaşı başlığı ve Yasakçılar başlığı.

³⁸ Bkz. Geniş bilgi için Muhtesib başlığı.

³⁹ Bkz. Geniş bilgi için bakınız Çeşitli Eminler başlığı.

⁴⁰ Ortaylı, *a.g.e.*, s.51.

Yine burada kadı ile alakalı bir konu olan şer’i mahkemelerden bahsedilmesi gerekir. Şeri mahkemeler Arapça hüküm kökünden mekân ismi olan *mahkeme* (çoğulu mehakim) demektir. Sözlük anlamı ise *hüküm verilen yer, yargılama yeri* olarak geçmektedir. Fıkıh’daki anlamı ise, kadıların içinde davaları gördükleri daire ve makamdır⁴¹.

Osmanlı dönemindeki mahkemeler İslamiyet sonrasında oluşan Türk-İslam adli yapı geleneğinin daha genişlemiş bir örneğidir. Osmanlı klasik mahkemeleri *meclis-i şer’*, *mahfil-i şer’* olarak adlandırılan bu kurum tek hâkimli ve esas itibariyle tek derecelidir⁴². Osmanlı mahkemesinin görev ve yetki genişliği hem şer’i hem de örfi davalara bakmakta tek yetkili mahkeme olmasından kaynaklıdır⁴³.

İslam tarihinde yargılamanın temel ilkesi alenilik (açık, aşikâr) olmuştur⁴⁴. İslam hukukçularının göre açıkta cereyan etmeyen bir duruşma şaibelidir. Bu nedenle mahkemede diğer fukaha ve dinleyicilerin olması mahkemenin açık olması prensibine dayanmaktadır⁴⁵. Mahkeme duruşmalarının açık olduğu, *sicill-i mahfûz* adı verilen zabıt defterlerinde her dava ile ilgili kaydın alt kısmında *Şühûdül-hal* diye yazılı bir takım isimlerin yazılmasından anlaşılmaktadır⁴⁶. Bundan dolayıdır ki camilerin yargılama yeri olarak seçilmesi ya da duruşmaları evinde yapan kadıların evlerinin kapılarını herkese açık tutması bu ilkeye dayanmaktadır⁴⁷.

Şühûdül-Hâl bilindiği gibi dava kayıtlarının altında isimleri yazılan kimselerdir. Bu kimseler davanın seyrine şahitlik ederler. Hülya Taş’ın tespitlerine göre; Şühûdül-Hâl’in üç önemli işlevi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, mahkemenin bütün ahaliye açık olmasıdır. İkinci işlevi, Sicil-i mahfuza girmiş kayıtların kaybolma ihtimali ya da bu zabıtlara dayanarak ilam ve hüccetlerin sahtesinin düzenlenmesinin önüne geçmesidir. Şöyle ki aynı davanın tekrar görülmesi söz konusu olduğunda, asıl belgeye ulaşılamadığı durumda Şühûdül-Hâl listesindeki kişilere ulaşılmıştır. Üçüncüsü ise, hâkim karar verirken kararın dayanağı için daha çok bilgiye ihtiyaç

⁴¹ Mahkemelerin tarihi gelişimi eski İslam devletlerinde hukuk ve adalet işlerine yürüten adliye teşkilat kadılıkudatlık, mezalim mahkemeleri, kadı mahkemeleri ve bunlara bağlı kuruluşlar oluşmuştur. Bkz. Fahrettin Atar, “Mahkeme”, *DİA*, C.27, Ankara 2003, s.338.

⁴² Atar, “Mahkeme”, s.341.

⁴³ Mehmet Akif Aydın, “Mahkeme”, *DİA*, C.27, Ankara 2003, s.342.

⁴⁴ Atar, “Mahkeme”, s.341.

⁴⁵ Ortaylı, *a.g.e.*, s.70.

⁴⁶ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.109.

⁴⁷ Atar, “Mahkeme”, s.341.

duyar. Bu durumlarda dava şer'i ise müftüye, örfi ise eski uygulamaları bilen o yörenin âyan ve eşrafına danışılma fırsatını sunmasıdır⁴⁸.

Yukarıda da değinildiği gibi kayıtlarda şühûdül-hal kısmında birçok isim bulunmaktadır. Bu isimlerin bazen hepsinin Müslüman ismi olduğu, ancak bazı kayıtlarda ise Müslüman ve gayrimüslim isimlerinin beraber bu kısımda yazıldıkları ve şahitlik ettikleri görülmektedir.

Şühûdü'l-Hâl

... Mala Osman tâbi' mûma-ileyhe, Berber Hacı Halil Ağa Oğlu Mala Mustafa, Çoban Oğlu Mehmed Ağa, Abbas Afadi, Bakırcı Oğlu Acı Bermeş, Bakırcı Acı Marad Oğlu Enşeduş, Estefan zimmî, Kanber Oğul Arslan ...⁴⁹.

Mahkemede kadıya yardımcı birçok görevli bulunmaktadır. Bu görevliler *naip*⁵⁰, *kâtip*⁵¹, *muhzır*⁵², *kassam*⁵³ dır.

Kadı merkezden gelen hüküm ve fermanları, bunlara verilen cevapları ve tuttuğu davaları kaydederd. Kadının *sicil* adı verilen defter tutması da kanundu. Şer'i mahkemelerin hüküm ve kararları havi tuttıkları genellikle eni dar ve boyu uzun defterlere *sicillat-ı şer'iyye* denilirdi. Sicil defterine yazılan bütün dava ve kayıt mahkemelere mahsus bir usul ve kaide ile alınır ve bu tahrirat tarzı da *sakk-i şer'i* olarak isimlendirilirdi⁵⁴.

Bu kayıtların saklanma şekli ise, Klasik İslam çağlarında kadının evinde ya da camilerde olmuştur. Ancak daha sonraları tek başına kadının sorumluluğunun yetmediği görülmüş ve *Hazin-i divanul-hüküm* adında görevli atanarak, arşive bir nevi resmiyet kazandırılmıştır. Bu defterlerin saklanması teftiş ve ilgilileri bilgilendirmenin yanında,

⁴⁸ Hülya Taş, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdül-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", *Bilig*, S.44 (2008): s.43-44.

⁴⁹ KŞS 4, vr.17b.

⁵⁰ Bkz. Kadının yardımcıları kısmı.

⁵¹ Kadının mahkemede yanında bulunan en önemli memur olup, işleri arasında dava kaydı, şahit ifadelerini kaydetmek ve sicillerin düzgün kaydedilmesi ve saklanmasından sorumludur. Bkz. Ortaylı, *a.g.e.*, s.82-83.

⁵² Görevleri arasında davalıyı ve davacıyı mahkemeye sevk etmek, mahkeme sırasında mahkemenin asayişini sağlamak gibi görevleri vardı. Bkz. Recep Ahışalı, "Muhzır", *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s.85.

⁵³ Osmanlı döneminde miras davalarında bizzat dava mahalline gidip gerekli tahkikatlardan sonra ihtilaflı olan konuda davayı hükme bağlayıp terekeyi vasiler arasında taksim eden şer'i memurdur. Bkz. Said Öztürk, "Kassam" *DİA*, C.24, İstanbul 2001, s.579.

⁵⁴ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s.113, 120.

yeni atanan kadıya intikal ettiği içinde ayrıca bir ehemmiyet kazanmıştır. Ayrıca kadının bir defteri kaybetmesi de ceza gerektiren bir durum olmuştur⁵⁵.

Kadı Osmanlı Devleti'nde önemli bir yere sahiptir. Yukarıda da açıklanmaya çalışıldığı gibi kadı birçok alanda ve geniş yetkiler ile atandığı yerde görevler almaktaydı. Bu görevleri de yalnız değil çeşitli alanlarda çalışan yardımcılar ile birlikte yürütmekteydi. Ancak birçok görevli ile çalışmış olsa bile şer'i yönden yetki üstlüğü kadıdaydı. Ayrıca kadı sancak yönetiminde de şer'i kolun başını temsil etmiştir. Özellikle şehirde şer'i bakımdan ehl-i örf ile irtibatlı çalışıp, buldukları şehirlerin düzen ve asayişlerini sağlamışlardır.

⁵⁵ Ortaylı, *a.g.e.*, s.85-86.

BİRİNCİ BÖLÜM
KÜTAHYA SANCAĞI VE İDARİ YAPISI

1.1. KÜTAHYA SANCAĞI

Kütahya'nın eski ismi *Cotyceum*= *Kotyoeüm* ve *Kotyom* veya Kutyoim olarak bilinirdi. Şimdiki Kütahya ismi bu isimlerden türetilmiştir⁵⁶. Kütahya Türkler öncesinde Firigler, Roma ve Bizans gibi birçok devletin yönetimine girmiştir.

Kütahya'nın Türklerin hâkimiyetine ne zaman girdiği tamamen belli olmamakla birlikte, Süleyman bin Katılmış (1075-1086) zamanından oğlu I. Kılıçarslan (1092-1107) dönemine kadar Türklerin elinde olduğu bilinmektedir. Kütahya'nın kesin bir şekilde Anadolu Selçukluları'nın eline geçmesi ise I. Alaaddin Keykubat (1220-1237) döneminde olduğu anlaşılmaktadır⁵⁷.

Anadolu Selçukluların zayıflamasından faydalanan bu devletin uç beylerinden biri olan I. Yakub⁵⁸ Ankara kale kumandanı olarak görev yaparken istiklalini ilan ederek, Germiyan Beyliği'ni 1302 yılında kurmuştur. I. Yakub Bey Kütahya'yı baş şehir yaptıktan sonra kısa bir sürede gelişmiş 1429 yılına kadar hüküm sürerek 127 ayakta kalmıştır⁵⁹.

Osmanlı Devleti'ne geçmesi ise Germiyan Beyliği'nin son hükümdarı II. Yakub Bey'in (1413-1428) vasiyet etmesi üzerine Osmanlı Devleti'ne geçmiş olsada kesin olarak katılması Yakub Bey'in vefatından sonradır. Kütahya Şehri; Karamanlılar, Timurleng, Celali İsyancılar ve Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa gibi kişiler, beylik ve olaylar nedeniyle zarar görmüştür. Son olarak da 17 Temmuz 1921'de Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiş ve 30 Ağustos 1922 işgalden kurtulmuştur⁶⁰.

Burada Kütahya Sancağı'na geçmeden önce sancağın ne demek olduğunu belirtmek gerekir. Osmanlı Devleti'nde sancak temel bir yönetim birimidir. Sancak

⁵⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Bizans ve Selçuklularla Germiyan ve Osmanlı Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul 1932, s.7.

⁵⁷ H.631/M.1233 yılındaki Yoncalı Hamamı kitabesindeki yazılan tarihten evvel olduğu için bu tarih olarak anlaşılmaktadır. Bkz. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s.9.

⁵⁸ Yakub Bey'in babasını adı Kerimüddin Alişir'dir. Yakub Bey Anadolu Selçuklu Devletinde hizmet ederken büyük emirler arasına girmiştir. Yakub Bey, III. Alaaddin Keykubat'ın (H. 702/ M. 1303) tahtan çekilmesi ile ikinci kez hükümdar olan Gıyâsüddin Mesud'a tabi olmayarak, İlhan hazinesine belli bir vergi ödeyerek hâkimiyetine girmiştir. Yakub Bey'in kurduğu beylik Karamanoğlu Beyliği'nden sonra Anadolu'da en güçlü beylik olmuştur. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 2011, s.41.

⁵⁹ İsa Aydın, "1780-1782 m(1195-1197) Tarih ve 4 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili", *Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ 2015, s.2.

⁶⁰ Aydın, a.g.t., s.2-3.

Türkçe’de çeşitli anlamlara gelmektedir. Ancak konuyla ilgili olarak, Osmanlı’daki *bir bölge* veya *gelir getiren has* anlamlarına gelen karşılığıdır⁶¹.

Osmanlı Devleti Rumeli’ye geçtikten sonra iki kıtada toprakları olan geniş bir alana sahip bir devlet haline gelmiştir. I. Murad (1359-1389) ve sonrasında özellikle I. Bayezid (1389-1402) döneminde merkezi devlet yapısını yerleştirmek, denetmek ve gözetmek için bir idari yapı oluşturulması gerekmiştir. Bu nedenle beylerbeylik sistemi kurulmuştur. Bu doğrultuda 1362’den sonra Rumeli Beylerbeyliği kurulmuş, buradaki yerler de sancak statüsüne kavuşturularak beylerbeyliğine bağlanmıştır. Lala Şahin Paşa’da ilk Rumeli Beylerbeyi olarak görev yapmıştır⁶².

Yine I. Bayezid döneminde merkezi otoritenin yerleştirme uygulamaları devam etmiş ve 1393 yılında Anadolu Beylerbeyliği kurularak Anadolu’daki sancaklar buraya bağlanmıştır. Anadolu Beylerbeyliği’ne ise Kara Timurtaş Paşa tayin edilmiştir⁶³.

Fatih Sultan Mehmet döneminde (1451-1481) Menteşe Beyliği’nin alınması ile Anadolu Eyaleti 1451’de Kütahya’ya nakil edilerek İshak Paşa’ya verilmiştir. Daha sonra tekrar Ankara’ya nakil edilmişse de 1566’da tekrar Kütahya olmuş ve 1893 yılına kadar burası merkez olarak kalmıştır⁶⁴.

Böylece zamanla Rumeli ve Anadolu Beylerbeyliğinin ardından 1413’te Amasya ve Sivas bölgesinde Rum Beylerbeyliği ve 1468’de Karaman Beylerbeyliği meydana gelmiştir⁶⁵. Bu beylerbeyliklerinin kurulmasıyla beylerbeylikler tamamen bölgesel bir kimlik kazanarak 1595 yılında Osmanlı’daki beylerbeylik ya da bir diğer ifadeyle eyaletlerin sayıları 40’ı bulmuştur⁶⁶.

⁶¹ İlhan Şahin, “Sancak”, *DİA*, C.36, İstanbul 2009, s.97.

⁶² Orhan Kılıç, “Klasik Dönem Taşra Teşkilâtı: Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler(1362-1799)”, *Türkler*, C.9. Ankara 2002, s.1644.

⁶³ Kılıç, “Klasik Dönem Taşra Teşkilâtı”, s.1644.

⁶⁴ Mustafa Çetin Varlık, “Anadolu Eyaleti”, *DİA*, C.3, İstanbul 1991, s.143.

⁶⁵ Böylece XVI. Yüzyılın sonlarında 30’un üzerinde Beylerbeylik, bunlara bağlı 500 sancak bulunmaktayken, XIX. yüzyıl başlarında beylerbeylikler 25 ve bunlara bağlı sancaklar ise 300 olmuştur. Bkz. Şahin, a.g.m, s.98.

⁶⁶ Kılıç, “Klasik Dönem Taşra Teşkilâtı”, s.1645.

İncelediğimiz defterdeki kayıtlarda 9 tane eyaletin (beylerbeylik) ismi geçmektedir. Bu eyaletler: Rum-ili, Anadolu, Konya, Sivas, Erzurum, Adana, Maraş, Kars ve Cezayir'dir⁶⁷.

Defterde eyaletler sancak veya liva denilen bölgelere ayrılmıştır. Anadolu Eyaleti'ne bağlı sancak sayıları 14 olarak tespit edilmiştir. Bu sancaklar: Kütahya, Eskişehir, Karahisâr-ı Sâhib, Karasi, Balıkesir, Sultanönü, Hamid-ili, Beypazarı, Kayseri, Ankara, Kankırı (Çankırı), Hüdâvendigâr, Saruhan, Yenişehir gibi sancaklar defterde geçmektedir.

Ayrıca Kütahya'nın şehzade sancağı olarak varlığını göstermesi de Kütahya'nın önemini artırmaktadır. Bu bağlamda XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da şehzade sancakları şöyledir: Balıkesir, Kütahya, Manisa, Isparta, Antalya, Konya, Aydın, Amasya, Sivas, Kastamonu, Trabzon ve Kırım'da Kefe. Sonraki tarihlerde ise Amasya, Manisa, Kütahya, Konya olarak devam etmiş ancak en son olarak Manisa, şehzade sancağı olarak varlığını korumuştur⁶⁸.

1.1.1. Sancağın Yönetimindeki Zümreler

Sancak yönetimi resmi bakımdan iki koldan yürütülmüştür. Bu kollardan biri ehl-i şer' grubu, diğer kol ise ehl-i örf grubudur. Ayrıca her iki gruba mensup kişilerin de içinde bulunduğu yerel grupta, sancak yönetiminde etkili olmuştur.

1.1.1.1. Ehl-i Şer' Menşeli Yöneticiler

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde toplum iki gruba ayrılmıştır. Bu gruplar askeri (yönetenler) ve reaya (yönetilenler) olmuştur. Askeri grup kendi içinde ehl-i şer' ve ehl-i örf diye ikiye bölünmüştür. Bunun nedeni menşeleri, yetişme tarzları ve sorumluluk alanlarıyla alakalıdır⁶⁹.

Ehl-i şer' Müslüman ailesinden gelen, genellikle medreselerde okumuş eğitim ve din alanlarında görevli kişilerdir. Bu kişiler ulema zümresindedir⁷⁰. Osmanlı Devleti'nde ulema zümresi ise üç alanda faaliyet göstermiştir. Bu alanlar öğretim

⁶⁷ KŞS 4, vr.46b.

⁶⁸ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 2014, s.112.

⁶⁹ Mehmet İpşirli, "Ehl-i Örf", *DİA*, C.10, İstanbul 1994, s.519.

⁷⁰ İpşirli, "Ehl-i Örf", s.519.

(tedris), fetva (ifta) ve yargı (kaza)dır. Öğretim işlerine müderrisler, fetvaya müftüler ve yargıya kadılar bakardı. Medreseyi bitirmiş bir kimse belirli bir sıra ile bu üç göreve de atanabilirdi⁷¹.

Her üç görevlide sancak yönetiminde etkilidir. Ancak kadılar, sancak yönetiminde şer'i kolun başındırlar. Kadılar ehl-i örfün yanında, yargı görevi ile birlikte yürütme yetkilerini de kullanan, doğrudan padişaha bağlı kişilerdir. Bu bağlamda ulemadan olan kadılar, Osmanlı yönetim sisteminde önemli bir konuma sahiptir. İslam hukukuna göre kadının asli görevi ahali arasındaki anlaşmazlıkları çözmektir. Bu görev aslında hükümdara aittir. Fakat zamanla görev, Osmanlı coğrafyasının büyümesi ve işlerin çoğalmaya başlamasıyla kadılara devredilmiştir. Padişah beratı ile atanan kadılar; şeriatın gerekleri ile kaza, idari, mali, askeri ve belediye işlerini yürütmüşlerdir⁷². Söz konusu defterde geçen ehl-i şer'e mensup kişiler şöyledir: Müftü, müderris, imam, kadı, naip, muhızır, kâtip ve kassam.

Defterde Kütahya kadısı olarak üç kişiden bahsedilmektedir. Bu kişiler Mevlânâ el-Hac Mehmed Efendi, Mevlânâ es-Seyyid Abdülbaki Efendi ve Şeyh Mustafa Ömer Eş-Şükrü'dür. Defterdeki belgelerde 4 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili'ni tutan kişi yani bahsi geçen yıllarda Kütahya kadısı olarak Mevlânâ el-Hac Mehmed Efendi görülmektedir. El-Hac Mehmed Efendi üç defa göreve getirilmiştir. Bu görevlendirmelerin ilki H. 1195/ M.1781⁷³, ikincisi H.1196/M.1782⁷⁴ ve sonuncusu ise H.1197/M.1783 yılında gerçekleşmiştir⁷⁵.

Defterde İsmi Geçen Kadılar

- Mehmed Arif Anadolu Kadıasker⁷⁶
- Mevlânâ el-Hac Mehmed Efendi⁷⁷
- Mustafa Efendi bin Mehmed Efendi⁷⁸
- Mevlânâ es-Seyyid Abdülbaki Efendi⁷⁹

⁷¹ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara 2006, s.139.

⁷² Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s.139-140.

⁷³ KŞS 4, vr.7b.

⁷⁴ KŞS 4, vr.16b.

⁷⁵ KŞS 4, vr.4a.

⁷⁶ KŞS 4, vr.4a.

⁷⁷ KŞS 4, vr.7b.

⁷⁸ KŞS 4, vr.15a.

⁷⁹ KŞS 4, vr.24b.

- Şeyh Mustafa Ömer Eş-Şükrü⁸⁰
- Mustafa Efendi⁸¹

Defterde İsmi Geçen Naipler

Bahsi geçen defterde naipler için çoğu zaman *Mevlana* tabiri kullanılmıştır. Genellikle Mevlana tabirinden sonra boşluk bırakılarak şöyle kaydedilmiştir: *Kütahya Kazâsı'nda nâibü'ş-şer' olan Mevlânâ (boşluk) zîde ilmühû...*⁸². Defterde isimleri tespit edilebilen naipler ise aşağıdaki gibidir:

- Mevlânâ el-Hâc Mehmed⁸³
- Mustafa Efendi⁸⁴
- Mevlânâ es-Seyyid Abdülbaki⁸⁵
- Mevlânâ Mehmed Hasib⁸⁶
- Seyyid Hacı Mustafa Efendi⁸⁷
- Ya'kub Fakıha⁸⁸

Defterde İsmi Geçen Şeyhü'l-İslâm ve Müftüler

- Şeyhü'l-İslam Mevlânâ Dürrizade es-Seyyid Mehmed Ataide⁸⁹
- Şeyhü'l-İslam ... es-Seyyid İbrahim⁹⁰
- Bi'l-İftâ eş-Şeyh Abdullah Efendi⁹¹
- Hacı Mehmed Efendi el-Müftü⁹²
- Kütahya Müftüsü Abdurrahman Muhyi⁹³
- Müftüzâde Seyyid Abdullah Efendi bin Seyyid Müftü Abdullah Efendi⁹⁴
- Müftü Abdurrahman Efendi bin Feyzullah Efendi bin Yahyâ Efendi⁹⁵

⁸⁰ KŞS 4, vr.59a.

⁸¹ KŞS 4, vr.21b.

⁸² KŞS 4, vr.64b.

⁸³ KŞS 4, vr.21a.

⁸⁴ KŞS 4, vr.33b.

⁸⁵ KŞS 4, vr.42b.

⁸⁶ KŞS 4, vr.52b.

⁸⁷ KŞS 4, vr.15a.

⁸⁸ KŞS 4, vr.72b.

⁸⁹ KŞS 4, vr.42b.

⁹⁰ KŞS 4, vr.54a.

⁹¹ KŞS 4, vr.29a.

⁹² KŞS 4, vr.4a.

⁹³ KŞS 4, vr.7b.

⁹⁴ KŞS 4, vr.8a.

- Şeyh Abdullah Efendi el-Müftü Müderris⁹⁶
- Müftüzade es-Seyyid Ali Efendi⁹⁷
- Es-Seyyid İbrahim Efendi Müftüzâde⁹⁸
- Müftü Abdullah Efendi⁹⁹
- Nakib Müftüzâde es-Seyyid Abdullah Efendi¹⁰⁰
- Nakib Sabık Ali Efendi Müftüzâde¹⁰¹
- Müftü Mevlânâ Ebubekir Paşazade Hamidallah¹⁰²
- Arab Müftü Abdullah Efendi¹⁰³.

1.1.1.2. Ehl-i Örf Menşeli Yöneticiler

Ehl-i Örf diğer adı *seyfiye ricâli* kul menşeli olan ve enderun veya acemi oğlanları mektebinden yetişen kişilerdir. Bu kişiler sipahilikten başlayarak asesbaşılık, kethüdalık ve sadrazamlık gibi konumlara kadar ulaşabilen yöneticilerdir¹⁰⁴.

Osmanlı Devleti'nde padişahı temsilen taşraya iki yönetici atanırdı. Bunlardan biri yargı yetkisiyle *kadı*, diğeri ise yürütme yetkisiyle *bey'dir*. Beylerbeyi eyalette sultanın otoritesini temsil eden en üst yöneticiydi. Eyaletler sancaklardan oluşurdu ve bu sancaklarda da merkezden doğrudan atanan sancakbeyi görev yapardı. Ancak paşa sancağı olarak bir sancak, beylerbeyinin yönetimine bırakılmıştır. Beylerbeyi ve sancakbeyleri tımar sisteminin padişahıtan sonraki en üst mensuplarıydı. Tımar sistemi klasik dönemde Osmanlı yönetimin temel esası olduğundan, beylerbeyi ve sancak beyi şehrin en üst mülki yöneticileriydi¹⁰⁵. Bu kişiler sancak yönetiminde seyfiye kolunu temsil etmişlerdir.

İncelenen defterde bahsi geçen ehl-i örf mensup kişiler; veziriazam, vezir, beylerbeyi (mîrmîrân), sancakbeyi (mirliya) sancak mülâzımı, sancak alay beyleri,

⁹⁵ KŞS 4, vr.9a.

⁹⁶ KŞS 4, vr.9a.

⁹⁷ KŞS 4, vr.9a.

⁹⁸ KŞS 4, vr.14a.

⁹⁹ KŞS 4, vr.14a.

¹⁰⁰ KŞS 4, vr.19a.

¹⁰¹ KŞS 4, vr.38a.

¹⁰² KŞS 4, vr.43b.

¹⁰³ KŞS 4, vr.60b.

¹⁰⁴ İpşirli, "Ehl-i Örf", s.519.

¹⁰⁵ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s.131-132.

voyvoda, başdeFTER, eyalet-i defterdar kethüdâsı, tımâr defterdarı, çavuşlar kethüdâsı, menzil kethüdâdarı, çavuşlar emini, eminler, hüddâm, mübâşir, müteferrika, mütesellim, kozbaşı, levent, tüfenkçi, iç ağa, iş erleri, kolcu, çavuş, kara zâbitleri, subaşılar, sipahi yeniçerileri, cebeci, topcu, mehteran ve menzilcilerdir.

1.1.2. Kütahya Sancağı'nın Yönetimi

Osmanlı Devleti'nde her görev için bir mali değer vardır. Reayaya götürülen her bir hizmet karşılığında resim (vergi) alınır. Görevliler uzmanlık alanlarına göre görevini yerine getirirken bu vergileri toplardı. Bu genel güvenlik ve kolluk görevinde båd-ı hevâ adı altında toplanan cürüm cinayet, niyabet gibi vergilerdir. Özer Ergenç Bursa üzerine yaptığı çalışmasında bu tür vergilerin Bursa'da zeamet adı altında padişaha tahsis edilerek mukataa şeklinde iltizam ile merkezden atanan görevliye verildiğini tespit etmiştir¹⁰⁶. Birçok yerde olduğu gibi Kütahya'da da böyleydi.

Båd-ı hevâ diğer adıyla niyabet vergisinin tasarruf edilme şekline göre tımarlar serbest olan ve olmayan diye ikiye ayrılırdı. Serbest tımarlar Rumeli ve Balkanlar'a açılma dönemlerinde fetihlerin ve buralara yerleşimi kolaylaştırmak için komutanlara, şeyhlere ve dervişlere muafiyet olarak verilmekteydi. Bu tür tımarlar sahibinin mülkü demek olup, geniş yetkiler ile tasarruf ve idare ediliyordu. Yine serbest tımar sahipleri, bölgelerinde vergi toplamakta da geniş yetkilere sahiptiler. Buralar mefruzü'l-kalem ve maktuü'l-kadem statüsünde oldukları için devlet görevlileri buralara giremez ve müdahale edemezlerdi. Ayrıca beylerbeyi, sancakbeyi, alaybeyi, zaim, dizdar, serasker ve çavuş gibi kişilerin tasarruf ettikleri has ve zeametlerde serbest tımara girmektedir. Bu tür tımarlar rüsum-ı serbestiye ya da niyabet ve båd-ı hevâ olarak kaydedilen bütün vergilerde bu tımar sahiplerininindi¹⁰⁷. Bu kişiler kendi alanlarında çeşitli cezalardan, kaçak kölelerden ve evlilik gibi konulardan ortaya çıkan gelirlerin tamamını tasarruf ediyorlardı¹⁰⁸.

Serbest rüsumu denilen vergilerin sayısı fazla olup bazıları zamanla serbest tımarlara has olmaktan çıkmış ve serbest olmayan tımarlara geçmiştir. Bunlar resm-i arus, resm-i tapu, deştani, kayıp hayvanlar, resm-i ağnam, otlak ve kışlak gibi

¹⁰⁶ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s.141.

¹⁰⁷ Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, C.9, Ankara 2002, s.1674.

¹⁰⁸ Acun, a.g.m, s.1674.

vergilerdir. Bazıları da serbest tımar olarak kalmıştır. Bunlar ise cürüm ve cinayet adı altında hırsızlık, cinayet ve zina gibi vergilerdir. Mahalli örf ve adetlere göre tespit edilerek alınan para cezaları, o bölgenin asayiş ve güvenliğini korumakla görevli ehli-i örf mensupları için tahsil ediliyordu. Ayrıca serbest olmayan tımarlara sahip kişiler bu tür gelirlerin yarısını sancakbeyi ve subaşı ile paylaşıyordu¹⁰⁹.

Serbest tımar uygulaması sancakbeyinin görev yaptığı alanın bölünmemesini sağlamıştır. Ancak bu durum zaman zaman bazı sorunlara sebebiyet vermekteydi. Söyle ki bir suç işlendiğinde sancakbeyinin topraklarına sığınan ve kovuşturma yetkisi kısıtlandığından bazen şikâyetler çıkabiliyordu. Bu şikâyetler iki şekilde olmuştur; birincisi sancakbeyi kendi sancağı içinde serbest dirliklere karışmamakta ve sınırlar içine kolluk görevlisi olarak müdahale edemiyordu. İkinci şikâyet ise mali olup, yasaya göre cürüm cinayet rüsumu sahibi arz üzerine kayıtlıydı. Bu nedenle bir suç işlendiğinde suç işleyen kişi kimin reayası ise işlediği suçun cezasını ona ödemek zorundaydı. Ancak bu önlem yetmemiş ve suçlular suç işlediği yerden kaçıp diğer bir yere gidebiliyordu¹¹⁰.

Bu konular hakkında incelenen defterde iki kayıt bulunmaktadır.

1. El-Hac İbrahim Ağa'nın tasarruf ettiği serbest tımar.
- 2 Karabağ aşiretinin serbestlik statüsü.

Birinci belgeye göre el-Hac İbrahim Ağa Sezanos Nâhiyesinde Depecik, Örencik, Koni, Çenge ve Simav'ı serbest tımar olarak tasarruf etmektedir. Bu yerler kendisine berat ile verilmiştir. El-Hac İbrahim Ağa 1197/1783 yılı Mart başlangıcından Şubat ayının sonuna kadar bir yıllık görevlendirilmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi şeri' ve örfi vergiler *bâc-ı bazâr ve âdet-i ağnâm çift vergisi ve bâd-ı hevâ vergilerinin* toplama hakkını elde etmiştir. Mali uygulamalarda bu belgelerde görüldüğü gibi ay yılı yerine güneş yılı kullanılmıştır.

¹⁰⁹ Acun, a.g.m, s.1674.

¹¹⁰ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s.142-143.

Örencik Ze'âmeti El-Hâc İbrahim Ağa'nın İltizâmı Temessüküdür

Vece tahrîr huruf olunur ki

Kütahya Sancağında Sezanos Nâhiyesinde bâ-berât-ı şerîf-i âlîşân musarrıf olduğumuz Dipecek ve Örencik ve Koni ve Çenge ve Simav ve gayriden ze'âmetimi işbu bin yüz doksan yedi senesi Mart'ı ibtidasından sene-i mezbûr Şubat'ı nihayetine gelince bir sene-i kâmile zabt ve rabt eylemek üzere ze'âmet-i mezkûru kıdvetü'l-emâsil ve'l-ikram sa'adetlu el-Hâc İbrahim Ağa'ya zîde kadruhû der-uhde ve kabûl ve bedel-i iltizam olan meblağ tarafımıza tamamen edâ ve teslîm itmekle gerektir ki mûma-ileyhe varub ze'âmet-i mezkûryi sene-i merkumeye mahsûben zabt ve rabt eyleyüb hâsıl olan a'sâr-ı şer'îye ve rûsûm-u örfiye ve bâc-ı bazâr ve âdet-i ağnâm ve resm-i bennâk ve resm-i çift ve tapu-yu zemin ve yava ve kaçgun ve kavî-i cariye müjdeganisi ve cürm-ü cinâyet ve bâd-i hevâ ve resm-i arûsâne ve ispence ve sâir haric-i ve külli âidat ve rûsûmatlar ne ise serbestiyet üzere tarafından zabt ve rabt ve cem' ve tahsil ve ahz ve kabz edip ve ze'âmet mezbûr mefrûzu'l-kalem ve maktû'u'l-kadem min-küllü'l-vücûh ve mütesellem olmağın mûma-ileyhe dahi ber-vech-i serbestiyet zabt ve rabt eyleyüp zabt ve rabtına tarafımızdan ve taraf-ı ahirde hiç mezid mani' olmayalar deyû işbu memhûr zabt-ı temlik tahrîr ve Ağa'yı mûma-ileyhe yedine i'tâ olunub ve bundan mukaddem ve mu'ahir târîh ile zuhur iden temessûke amel ve i'tibâr olunmamak için imla olundu ve 's-selam fit-tarihi'l-mezbûre

Halisü'l-feteva el-Hâc Mustafa Mutasarrıf Ze'âmet mezbûr

Mehmed Serkuşcu Sabık Mutasarrıf Ze'âmet mezbûr¹¹¹.

İkinci kayıta ise serbestlik statüsü kazanmış olmalarına rağmen Türkmeni mukata'sı tevabi'inden Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nda Nevahi-i Barcin Kazâsı'nda sakin Karabağ aşireti serbestiyet statüsündedir. Vergisini devlete maktu olarak ödemektedirler. Bu yükümlülükleri karşısında diğer vergilendirmelerden muaftırlar. Buna rağmen zaman zaman yöneticiler tarafından yeni vergiler talep edilmektedir. Bu durumun sonlandırması için aşağıdaki ferman gönderilmiştir:

...bi'l-fi'il reisülküttâbım es-Seyyid Mehmed Hayri dâme mecdühûnün iştirâken malikâne uhdesinde olan Aydın sakini Bozulus Türkmeni mukata'sı tevabi'inden Karahisâr-ı Sâhib Sancağında Nevahi-i Barcin Kazâsında sakin Karabağ aşireti külliyetli malı ile mukayyid ve mefrûzu'l-kalem ve maktû'u'l-kadem serbestiyet olub vülatı mîrmîrân tarafından vechen mine'l-vücuh müdâhale olunmak icab itmez iken Kütahya valileri ve Karahisâr mutasarrıflıkları mütesellimleri senede beş altı def'a Yaylaka ve Kışlaka ve Derya mutâlebesiyle mübâşirler irsal ve hizmet-i mübâşiriye nâmıyla sekiz yüz biner gurus akçelerin ahz eylediklerinden bu husus aşiret-i merkum ahâlîlerinin perakende ve perişan

¹¹¹ KŞS 4, vr.28a.

*olmalarına bâdî ve mal-ı mirilerinin kesr ve noksanına bâ'is olmağla fimâba'd eyalat ve livâ mutasarrıfları tarafından hilâf-ı şurût serbestiyet mukata'a-i mezbûr re'âyâsına ulu vechile müdâhale ve etaliye-i dest ta'arruz ve te'addî ettirilmemek üzere emr-i şerîfim i'tâ ve mazmun münifi İlâ Mâşallâh-i Te'âlâ düstürü'l-amel tutulmak üzere...*¹¹²

1.1.2.1. Beylerbeyi / Vali

Beylerbeyi, *Vali*, *Mirimiran*, *Emirü'l-ümera* gibi çeşitli isimlerle anılmaktadır. Osmanlı'da beylerbeyi tabiri ilk zamanlarda *geniş askeri yetkilere sahip kumandan* olarak kullanılmış, bir yer fetih edilince kurulan eyaletlerin askeri ve idari amirine de aynı tabirin kullanıldığını devam etmiştir¹¹³.

Görev ve yetkilerine ise barış ve savaş zamanında olarak bakılmalıdır. Bu bağlamda genel olarak reayanın korunması, asker nizamının sağlanması, zulme engel olmak, eyaletin idaresi ve seferlere katılmak gibi görevleri bulunmaktaydı¹¹⁴. Beylerbeyinin diğer önemli görevleri arasında; tımar tevcihi, sancak ve vilayetlerdeki mufassal ve icmal defterlerinin düzenlenmesi ve eyalet güvenliği gibi görevleri bulunmaktaydı. Eyaletteki sancakbeyleri ve diğer idarecilerde ona tabiydi. Diğer yandan Divan-i Hümayun'a benzer bir kurul olan, Eyalet (beylerbeyi) divanı da beylerbeyine bağlı olup, o başkanlık yapardı. Beylerbeyi'nin gelirleri ise tımar hasılatından karşılanır ve tayin olanlara berat (menşur) verilirdi.¹¹⁵

XVII. yüzyıldan itibaren *vali* unvanı *beylerbeyi* yerine kullanılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyılda idari teşkilattaki değişiklikler sonucunda *vali* kelimesi resmen kabul edilmiştir¹¹⁶. Bir diğer değişimde *beylerbeylik* terimi yerine *eyalet* tabirinin kullanılmış olmasıdır¹¹⁷. Beylerbeyliklerin üç tuğlu paşalara yani vezirlere tevcihi ile yöneticilerine *vali* ve beylerbeyliklere de *eyalet* denilmiştir. Eyalet tabiri XVIII. yüzyılın birinci yarısından sonra tamamen yerleşmiştir¹¹⁸.

¹¹² KŞS 4, vr.54a,54b.

¹¹³ Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, C.6, İstanbul 1992, s.69.

¹¹⁴ İpşirli, "Beylerbeyi", s.71; Beylerbeyi sefere hareket edecekleri zaman eyaletteki bütün sancak beylerini ve tımarlı sipahileri toplayarak orduya katardı. Bkz. Uzunçarlısı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, s.440.

¹¹⁵ İpşirli, "Beylerbeyi", s.69,71.

¹¹⁶ Yalnızca Rumeli beylerbeyliği paye olarak imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir. Bkz. İpşirli, "Beylerbeyi", s.69.

¹¹⁷ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarsında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet Ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997, s.6.

¹¹⁸ Kılıç, "Klasik Dönem Taşra Teşkilâtı", s.1655.

Genelleme yapmak doğru olamasa da beylerbeyi makamına paşalar ve eyalet olarak anılan yerlerde ise vezir rütbeli kişilerin vali olduğu görülmektedir. Orhan Kılıç'ın tespitlerine göre 1735-1736 tarihli bir defterde Osmanlı Devleti'nde bu tabir tamamen yerleşmeye başlamıştır¹¹⁹.

İncelenen defterdeki bilgiler Orhan Kılıç'ın tespitlerini desteklemektedir. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde eyalet tabiri tamamen yerleşmiş ve bu eyaletlere valiler vezir rütbesinde atanmıştır. Aşağıda bu kişilerin kimler olduğu ve görev süreleri verilmektedir.

Yukarıda beylerbeyi yerine vali tabiri ve beylerbeylik yerine ise eyalet tabiri kullanıldığından bahsedilmişti. Bu konuda incelenen defterde merkezden gelen emirlerde *Anadolu valisi* ifadesi 69 defa, sadece *vali* kelimesi ise 95 defa görülmektedir. Genel olarak toplu emirler verildiğinde 30 yerde *mirîmiran* tabiri geçerken *beylerbeyi* tabiri ise hiç kullanılmamıştır. Defterdeki mirîmiran tabirinin kullanım şekline örnek olarak:

*Anadolu'nun sağ kolunun nihayetine varıncaya değin vüzeriazam ve mîrmîrân-ı kirâm ve muvali-i fehham ve kuzât ve nüvvâb hazretleri ve sâir zâbitân ve iş erlerine hitaben emr-i âli sûreti*¹²⁰

Ayrıca incelenen defterde *beylerbeylik* tabiri de geçmemiş yerine *vilayet* ve *eyalet* tabirleri ile ifade edilmiştir. Defterde *Anadolu eyaleti* 25 defa, *Vilâyet-i Anadolu*¹²¹ 2 defa ve sadece *vilâyet* tabiri de 29 defa geçmektedir.

XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nde taşrada *vali* kelimesinin *beylerbeyi* yerine ve *eyalet* tabirinin ise *beylerbeylik* yerine kullanılması taşra teşkilatında bir değişim esintisinin olduğunu göstermektedir.

Defterde İsmi Geçen Valiler/ Beylerbeyleri

Bilindiği üzere Kütahya Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezidir. İncelenen zaman aralığındaki kayıtlarda Karargâh-ı Hükümetin olan Medîne-i Kütahya'nın¹²², tahtımız ve hükümetin olan Kütahya Sancağı tabirinin kullanılması, Kütahya'nın Anadolu Beylerbeyliğinin merkezi ve sancağı olduğunu belirtmektir. Beylerbeyi veya

¹¹⁹ Kılıç, *Eyalet Ve Sancağ Tevcihatı*, s.7-8.

¹²⁰ KŞS 4, vr.45b.

¹²¹ KŞS 4, vr.17a,32a.

¹²² KŞS 4, vr.45a, 47b, 57b.

vali ise, eyalet sisteminde eyaleti yöneten ehl-i örf taifesinden olan en yüksek mevkideki kişidir. Bundan dolayı defterde incelenen tarih aralığında Kütahya'da beylerbeylik yapmış olan kişiler burada verilecektir.

İncelenen defterde Anadolu valisi olarak üç kişiden bahsedilmektedir. Bunlardan birinin ismi Tefiki Mehmed Paşa olarak geçmekte ancak ne kadar valilik yaptığı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Kayıtlarda ismi geçen ikinci kişi ise Vezir Silahdar Mehmet Paşa'dır¹²³. Mehmet Paşa 3 defa Anadolu valiliği yapmıştır. Bu valilik görevinin ilkini H.1174/M.1761'de ikincisini H.1178/M.1764 ve üçüncü valiliğini H.1194/M.1780'de yapmıştır¹²⁴. Defterdeki kayıta Anadolu valisi Vezir Silahdar Mehmed Paşa, H. Cemaziyelahir 1195/M. Haziran 1781'de hala görevinin başında bulunmaktadır¹²⁵. Muhtemelen bir yıl görev yapmıştır.

Abdi Paşa¹²⁶ ise ilk valiliğini H.1188/ M.1774'te yapmış ikinci valiliğini ise H.1196/ M.1781 başlamış ve M.1783'te ayrılmıştır¹²⁷. İncelenen kayıtlarda *hâlâ Anadolu valisi vezirim Abdi Paşa* diye bahsedilmektedir. Göreve başlama tarihi H. Cemaziyelahir 1196/ M. Haziran 1782 yılı olarak görünmektedir. Defterde Abdi Paşa Zilk'ade 1197/ Kasım 1783 yılına kadar devam ettiği kayıtlarda mevcuttur¹²⁸. Ancak defter bittiği için daha ne kadar valilik yaptığı bilinmemektedir. Diğer yandan İsmail Paşa, H. Şevval 1198/M. Eylül 1784'te Anadolu valisi olduğundan¹²⁹ Abdi Paşa'nın 1784'te görevde olmadığı anlaşılmaktadır.

Defterdeki kayıtlarda hitap şekli mîrmîrân olduğundan genellikle isim yazılmamıştır. Ancak mîrmîrân tabiri ile anılan iki isim bulanabilmiştir. Bunlardan biri terekede ismine rastladığımız Kütahya'da mîrmîrân İsmâ'il Paşa hazretleri Hasan bin

¹²³ Kendisi İstanbullu olup Cihangirde Riyale Kaptan'ın oğludur. Veziriazamlık ve çeşitli yerlerde valilik yapmıştır. Ayrıca üçüncü Anadolu valiliğine geldikten sonra iki yıl burada kalıp sonrasında 80 yaşında vefat etmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s.146

¹²⁴ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s.146.

¹²⁵ KŞS 4, vr.67a.

¹²⁶ Koca Abdi Paşa olarak bilinir. Paşazade Ali Paşa'nın oğludur. Kendisini yaptığı bir tuğra Kütahyalı Yardımzade Ahmed Bey'de bulunmaktadır. Bkz. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s.169.

¹²⁷ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s.169.

¹²⁸ KŞS 4, vr.56b.

¹²⁹ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s.169.

Mehmed¹³⁰, diğeri ise Sivas mutasarrıfı mîrmîrân-ı kirâm Osman Beşe¹³¹ olarak kaydedilmiştir.

1.1.2.2. Sancakbeyi

Sancaklar eyaletleri teşkil eden birimler olup, en yüksek dereceli idarecisi sancakbeyi (mir-liva)'dır. Sancakbeyi, kazaların merkezi olan merkez kazada oturmaktaydı. Sancakbeyi sancağa bağlı diğerkazalar ve nahiyelerde onu temsil etmesi adına zaim, subaşı veya voyvoda görevlendirirdi. Bu kişiler görev yerlerinde asayiş işleriyle ilgilenir ve sancakbeyine ait vergileri toplarlardı¹³².

Sancakbeyleri, hiyerarşiye göre beylerbeyine tabidir. Bu kişiler serbest tımarlar hariç kendi görev bölgesi altındaki sancakların idari, askeri ve asayiş işlerinden sorumluydular. Serbest tımarları teftiş etmek ise serbest tımara sahip kişilerin göreviydi. Sancakbeyleri bir savaş durumu hâsil olduğunda sancağında bulunan tımarlı sipahileri toplayarak, onlarla birlikte beylerbeyi kumandasında sefere katılırlardı¹³³.

Sancakbeyi sancağındaki subaşı, alaybeyi ve sipahi görevlilerin amiriydi. Ancak Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemindeki sancak kanunnamelerindeki yenilik ve değişiklikler ile sipahi ve reaya arasındaki ilişkiler bu kanunname ile belirlendi. Bu kanunname ile reayanın vergi, üretim ve ticaret ile ilgili bilgiler yer aldı¹³⁴.

Sancaklar Osmanlı Devleti'nin idari ve askeri birimlerinin temeliydi. Ancak XVI. yüzyıl sonlarında siyasal, sosyal ve ekonomik sebeplerden dolayı bir değişim sürecine girmiştir. Bu süreçte merkez idaresi taşra üzerinde etki arttırarak eyaletleri sancaklardan daha ön plana çıkarmış ve taşradaki iltizam sistemiyle yeni bir idareci zümre oluşmasına zemin hazırlamıştır¹³⁵.

¹³⁰ KŞS 4, vr.21a

¹³¹ KŞS 4, vr.33a.

¹³² Şahin, a.g.m, s.99.

¹³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında bir mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar*, C.1, Ankara 1988, s.441.

¹³⁴ Şahin, a.g.m, s.99.

¹³⁵ Şahin, a.g.m, s.99.

İncelediğimiz defterdeki kayıtlarda sancakbeyi tabiri geçmemektedir. Ancak toplu emirlerde mir-livâ tabiri 6 yerde kullanılmıştır. Söz konusu defterde genellikle mir-livânın geçtiği protokol sırası şöyledir:

...mîrmîrân ve mir-livâ ve mütesellim ve voyvoda ve subaşı ve...¹³⁶

Sancakbeyi tabirinin incelenen kayıtlarda az kullanılma nedeni, aşağıda açıklanacak olan *mutasarrıf* tabiri ile alakalıdır. Mutasarrıf, Osmanlı idari teşkilatında *herhangi bir makamı ve görevi elinde bulunduran, tasarruf eden* kişileri tanımlamak için kullanılır. Bu tabir XVII. yüzyılın başlarından sonra sancağa/livaya gönderilen idareci olarak kullanılmıştır. XVII. yüzyılda taşranın idari yapısında değişimlerin görüldüğü beylerbeyi/vali ve sancakbeyi/mirliva gibi görevlilerden ayrı olarak mutasarrıf, mütesellim, muhassıl, voyvoda ve ayan gibi taşradaki yönetim şeklinin oluşmasına temel hazırlamıştır¹³⁷.

Mutasarrıf tabiri, XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başlarında sancak yöneticileri içinde kullanılmış olsa da, bu tabirin sancağı yöneten kişi için değiştiği ve kullanıldığı anlamına gelmeyerek, *tasarruf eden* anlamında kullanılmıştır. Bunun nedeni söz konusu yüzyıllarda sancakların vezir rütbeli olan ya da olmayan paşalara verilmeye başlanmasından kaynaklanmıştır. Paşaları sancak yöneticisi ya da tasarruf edeni olarak söylemek klasik dönemdeki kullanışı olan sancakbeyi veya mirliva ile tanımlamak bey olmadıkları için mümkün değildir. Bu nedenle sancaklara atanan paşaların tayinlerinde mutasarrıf tabiri kullanılmıştır. Böylece XVIII. yüzyılda yaygınlaşarak paşaların yanında beyler içinde bu kullanılamayı devam etmiştir. Orhan Kılıç'a göre bu durumun en önemli nedenlerinden biri sancakların iktisadi açıdan önemli olmamalarından kaynaklanmaktadır. XVIII. yüzyıl başlarında eyalet ve sancaklar miri mukataa haline getirilmiş, arpalık veya malikâne olarak tevcih edilmiştir. Bu özelliklerinde dolayı mutasarrıf kelimesi sancak ve eyaletleri tasarruf edenler için kullanılmıştır¹³⁸.

İncelenen kayıtlarda mutasarrıf hakkındaki belgelerde bu tabir hem sancakbeyi hem de mirîmiran için kullanılmıştır. Defterdeki bir kayıta sancak mutasarrıfına örnek olarak, Anadolu valisine ve Karahisar-sahib sancağı mutasarrıfına hitaben bir ferman

¹³⁶ KŞS 4, vr.54a.

¹³⁷ Ali Fuat Öreñç, "Mutasarrıf", *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s.377.

¹³⁸ Kılıç, *Eyalet Ve Sancak Tevcihati*, s.23-24.

kaydı bulunmaktadır¹³⁹. Bu kayıta Sancakbeyi tabiri kullanılmamış, sancak mutasarrıfı olarak kullanılmıştır.¹⁴⁰

Eskişehir ve Karahisâr-ı Sâhib ve Karasi ve Manisa Sancakları mutasarrıfları damme ikbalihim¹⁴¹

Diğer kayıta ise mirîmiran için kullanılmıştır:

Anadolu valisi veziri mükerrem Silahdar Mehmed Paşa hazretlerine Eskişehri ve Karahisâr-ı Sâhib ve Karasi ve Manisa sancaklarının mutasarrıfları mîrmîrân-ı kirâm ve Kütahya kadıları efendi...¹⁴².

Bir diğer kayıta ise *eyalet ve livâ mutasarrıfları¹⁴³* tabiri olarak kullanılması yukarıda değinildiği gibi mirîmiran ve sancakbeyi için kullanılmıştır.

1.1.2.3. Mütesellim

Mütesellimin, sözlük anlamı *teslim edilen şeyi alan, kabul eden* anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki kullanımı ise çeşitli idari görevleri yerine getiren kişilerdir. Mütesellimlere bazen de voyvoda denilmiştir. Beylerbeyi ya da sancakbeyi sefere gittiklerinde veya görev yerlerine gitmediklerinde, onların vekili olarak yerlerine bakan ve vergileri toplayan kişilerdir¹⁴⁴. Mütesellim beylerbeyinin ve sancakbeyinin yerine bir yerde görev aldığında onların yetkilerine de sahip olurdu. Görevleri ise sancağın devlet hazinesine ödemek zorunda olduğu vergileri toplamak ve zamanında yollamaktı. Tayin olma şekli ise beylerbeyi veya sancakbeyi mütesellim olarak tayin edeceği kişiyi İstanbul'a onaylatması şarttı. Kapı kethüdası aracılığı ve bir dilekçe ile İstanbul'a bildirilir ve bir ferman talep ettikten sonra buyruldu ile mütesellim tayin edilerek sancakta bulunan görevliler bu durum hakkında bilgilendirilirdi¹⁴⁵.

İncelenen kayıtlarda mütesellim atamaları bulunmaktadır. Bu konuda yukarıda belirtildiği gibi ferman alındıktan sonra buyruldu ile atamalar yapılmıştır. Mütesellim ataması ile ilgili kayıtlardaki atamalar Abdi Paşa'nın valilik döneminde gerçekleşmiştir.

¹³⁹ KŞS 4, vr.54a.

¹⁴⁰ KŞS 4, vr.54a.

¹⁴¹ KŞS 4, vr.71b.

¹⁴² KŞS 4, vr.62a.

¹⁴³ KŞS 4, vr.54a.

¹⁴⁴ Yücel Özkaya, "Mütesellim", *DİA*, C.32. İstanbul 2006, s.203.

¹⁴⁵ Özkaya, "Mütesellim", s.203.

Bu dönemde Germiyanzade Yakub Bey, Gazi Nuri Derviş Bey ve Dergâh-ı âlî Kapıcıbaşları'ndan Süleyman Ağa'dır.

XVIII. yüzyılda yerli hanedana mensup kişilerden mütesellimler seçilmiştir. Ayrıca söz konusu yüzyılın ikinci yarısında tanınmış ailelerden olan mutasarrıflara da mütesellimlikler verilmiştir¹⁴⁶. İncelenen kayıtlarda mütesellim olarak atanan kişiler bazen de ayanlardan seçilmiştir. Bu konuda ayan olan Germiyanzade Yusuf Ağa hem ayan hem de mütesellim olarak kayıtlarda bulunmaktadır. Germiyanzade Yusuf Ağa'nın Abdi Paşa'nın ikinci valiliği sırasında onun mütesellimi olmuştur¹⁴⁷.

*Abdatel-a'yan Germiyanzade el-Hâc Yusuf Ağa Hazretlerinin Mütesellimlik Buyuruldusu Sûretidir...*¹⁴⁸

Gazi Nuri Derviş Bey yine Abdi Paşa döneminde Germiyanzade Yakub Bey'den sonra mütesellim olarak atanmıştır¹⁴⁹.

*Derviş Bey Mütesellimlik Buyuruldusudur Mühür Kebîr Abdi Paşa...*¹⁵⁰

Yukarıda mütesellimlerin göreve gidemedikleri durumlarda kendi yerlerine birini görevlendirdiklerinden bahsedilmiştir. Bu bağlamda bazen de mütesellimde görev yerine gitmeyip, yerine vekil bırakırdı. Bazı durumlarda mutasarrıf olarak dergâh-ı ali kapıcıbaşına mütesellimlik görevi verildiği de görülmektedir. Bu konuda defterde Kütahya'ya mütesellim olarak dergâh-ı ali kapıcıbaşlarından olan Süleyman Ağa'dan ve onun buyuruldusu ile kendisine vekil olan Seyyid Mehmed Ağa'dan bahsetmektedir. Diğer yandan Süleyman Ağa, Abdi Paşa'nın döneminin üçüncü mütesellimi olarak kayıtlarda geçmektedir.

*hâlâ Kütahya mütesellimi Dergâh-ı âlî Kapıcı Başlarından sa'âdetlu Süleyman Ağa hazretleri tarafından ba-buyruldu mütesellim vekili olan es-Seyyid Mehmed Ağa mâ'rifeti....*¹⁵¹.

¹⁴⁶ Özkaya, "Mütesellim", s.203.

¹⁴⁷ Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, s.169.

¹⁴⁸ KŞS 4, vr.45a, 45b, 47b.

¹⁴⁹ Kayıtlarda rastladığımız bir diğer mütesellim ise Karahisâr-ı Sâhib Mütesellimi Korukcuzade olarak kaydedilmiştir. Bkz. KŞS 4, vr.56b.

¹⁵⁰ KŞS 4, vr.44b.

¹⁵¹ KŞS 4, vr.38a.

1.1.2.4. Voyvoda

Slavca'da *asker* = voy ile (voyska) *sürmek* = vodadan (vodity) anlamlarındaki kelimelerin birleşiminden *asker sürücü* demektir. Bu bağlamda kelime bir memleketin başkumandanı ve idarecisi anlamına gelmektedir¹⁵². Voyvoda ayrıca Osmanlı taşra idari sisteminde bir birimdir¹⁵³. Ancak burada mali bir terim olarak kullanılmıştır. Vergi tahsildarı olan görevliyi ifade eder. Yani mali terim anlamı vergi gelirine sahip kişilerin yetkisi ile kendi namına ya da bir başkası adına vekâleten vergi tahsil eden görevlilere denmektedir.

Vergi tahsil etme görevi ile voyvodalık Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyılda uygulanmış ve XVI. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı eyalet maliyesinin gelir tahsil etme işinde önemli bir kurum haline gelmiştir. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde dirlik sahibi yerine sancak tasarruf eden mütesellimler görev yerine bağlı sancaklara vergi toplamak için voyvodalar göndermiştir. Bu voyvodalar mahalliden seçilip hemen hemen bütün kaza ve kasabaya tayin edilmişlerdir. Bu vesile ile merkezden taşraya gelen emirlerde voyvodalardan bahsedilmiştir. Gelen emirlerde voyvoda tabiri mirîmiran, sancakbeyi ve mütesellimden sonra geçmektedir¹⁵⁴. İncelenen defterde de voyvodanın protokoldeki yeri aşağıdadır:

... *mîrmîrân ve mir-livâ ve mütesellim ve voyvodası ve subaşı ve alay beyi ve zü'amâ ve erbab-ı tumâr ...*¹⁵⁵

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uzun süren savaşlar nedeniyle, Osmanlı eyaletlerinde asayiş ve vergi sorunları çıkmıştır. Devlet bahsi geçen yüzyılın sonunda taşra güvenliğini sağlama ve vergi kaynaklarını düzenlemek için malikâne sistemini oluşturarak, talip olan kişilere kaydıhayat şartı koyularak dirlik verilmiştir. Bu sistemle dirliklerde yaşayan tebaanın keyfi vergilerden ve aracılardan kurtulması düşünülmüştür. Söz konusu sistemde en önemli değişiklik sancak statüsündeki bazı dirliklerin zamanla merkezi hazineye katılması için iltizam ya da malikâne sistemi ile voyvodalıklara dönüştürülmesidir. Bu uygulamaya verilebilecek örneklerden birisi Bolu

¹⁵² Mihai Maxim, "Voyvoda", *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s.127.

¹⁵³ Voyvodalar her yıl belirli bir miktar haraç ödeyerek kendi kanunlarını, nizamlarına göre ve Osmanlı padişahlarının tasdik şartı ile voyvoda denilen bir prans tarafından yönetilen yere denir. Voyvodalıklar klasik dönemde üçtür. Bunlar Eflak, Boğdan ve Erdel'dir. Bkz. Kılıç, "Klasik Dönem Taşra Teşkilâtı", s.1650-1651.

¹⁵⁴ Erol Özvar, "Voyvoda", *DİA*, C.43, İstanbul 2013, s.129-130.

¹⁵⁵ KŞS 4, vr.68b.

voyvodalığı'dır. Bolu Sancağı'nın, mutasarrıf ve mütesellimlerin kazalardan usulsüz bir şekilde fazla vergi almaları nedeniyle bu yerin sancak statüsü kaldırılmış ve gelirleri merkezi hazineye aktarılarak Bolu voyvodalığı kurulmuştur. Aynı şekilde XVIII. yüzyılda da Malatya bu uygulama ile voyvodalık olmuştur¹⁵⁶. XVIII. yüzyılda bütün gelirleriyle has haline getirilen ve padişah hasları (havas-ı hümayun) arasına katılıp, merkezden sancakbeyi yetkisinde voyvoda tayin edilen: Bolu, Denizli, Yeni-il, Bozok, Uşak, Tokat ve Beypazarı gibi yerler de voyvodalık olmuştur¹⁵⁷.

İncelenen defterde Uşak voyvodasından ve lojistik destek sağlama hususundan bahsedilmektedir. Defterde sefer-i hümayuna teçhizat tedariki nedeniyle kilim mübayaası için Uşak voyvodası görevlendirilmiştir.

... Dergâh-ı mu'llam Kapucu başlarından hâlâ Uşak voyvodası olub bu hususda mübâşir ta'yîn olunan Seyyid İbrahim dâme mecdühü tevki' rafi' hümayûn vâsıl olacak ma'lûm olaki cebehâne-i âmirende mevcûd olan sefer-i hümayunum takımı mühimmatından ifraz ve ba'zı serhadat mensurem kula'a irsal olunan mühimmata bedel-i seferiye takımı teklimi için bu def'a müceddeden tertibat ve Uşak ve Simav ve Banaz ve Muğla ve Aşkalı Tazkırı ol-havalilerde vaki' kazâlardan mübâya'ası fermânım olan bin dört yüz doksan bir aded kilim ...¹⁵⁸.

Ayrıca incelenen defterde sadece sancaklar değil, daha küçük idari birimlere de voyvoda atanmıştır. Buda uygulamanın tımar sistemiyle alakasını göstermektedir. Örneğin sancak olmadığını bildiğimiz Bölücek ve Zikirli'ye voyvoda olarak görevlendirme yapılmıştır.

...Bölücek voyvodasına hitaben vasıl...¹⁵⁹

...Zikirli voyvodaları tezkiresi...¹⁶⁰

Defterdeki başka bir kayıta ise merkezden voyvodaya Örencik Nahiyesi'ne bağlı Demiroğlu Karyesi'ni zapt etmesi için ferman gönderilmiştir. Bu belgede merkezin voyvodaya ferman yollaması ile o bölgeyi tasarruf etme yetkisi verilmiştir.

Örencik Nahiyesinde Demiroğlu Karyesini Voyvoda tarafından zapt ferman suretidir...¹⁶¹

¹⁵⁶ Özvar, a.g.m, s.130.

¹⁵⁷ Emre Satıcı, "19.Yüzyılda Hüdavendigâr Eyaleti", *Doktora Tezi*, Ankara 2008, s.57-58.

¹⁵⁸ KŞS 4, vr.68b.

¹⁵⁹ KŞS 4, vr.67a.

¹⁶⁰ KŞS 4, vr.69b.

¹⁶¹ KŞS 4, vr.72b.

Yukarıda voyvodaların orduya lojistik sağladığı hakkında bir kayıt olduğuna değinmiştik. Bu doğrultuda voyvodaların görevleri, merkezi hazineye sadece vergi toplamak değildi. Aynı zamanda kale askerlerine tahsis edilen mevacibler, emir edilen yerlere erzak ve hayvan tedarik etmek ve özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren asker sevk etme gibi çeşitli görevler üstleniyorlardı¹⁶².

1.1.2.5. Subaşı

Osmanlı öncesi Türk devletlerinde *sü-başı* olarak kullanılan kelime, Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın başlarında *subaşı* olarak kullanılmış ve kelimenin imlası değişmiştir. *Sü ya da su* eski Türkçe'deki manası *asker, ordu* anlamlarında kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde bir şehir fetih edilince öncelikle; kadı, dizdar ve subaşı görevlendirilirdi. Ancak Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde subaşının görevleri eski etkinliğini kaybetmiştir. Görev ve yetki alanı, kanunname ve yasaknameler ile belirlenmiştir. Subaşı ehl-i örf taifesinden olup, ismi sancakbeyi ve kadıdan sonra onun ismi anılmaktadır¹⁶³.

Bu konuda incelenen defter kayıtlarında subaşı tabiri 11 defa geçmektedir. Defterde protokol olarak yazılışı şöyledir:

...mîrmîrân ve mir-livâ ve mütesellim voyvoda ve subaşısı ve alay beyi ve sâir
ehl-i örf taife...¹⁶⁴

Subaşılar mahalli konularda kanun ve nizamı sağlamada etkiliydiler. Suçluyu yakalamak, adalet huzuruna çıkarmak ve teftiş yapmak en önemli görevleriydi. Bu açıdan asayiş işlerinde önemli pozisyon üstlenmişlerdi. Tımarları serbestti, sancak beyine mali yönden tabi değillerdi. Taşradaki subaşılardan tayinlerini, beylerbeyi ya da sancakbeyi gerçekleştirirdi. Gelirleri ise kanunnameler ile belirlenmiştir¹⁶⁵. Subaşılar, kazalardaki tımarların başı olarak, kazalarda inzibat işleriyle uğraşmışlardır¹⁶⁶.

¹⁶² Özvar, a.g.m, s.130; Voyvodalık kurumu Tanzimat'la birlikte kazaların yeniden organizasyonu ve iltizamın kalkmasından sonra görevleri kaza müdürleri tarafından görevleri üstlenilerek voyvodalık kurumu ortadan kalktı. Bkz. Özvar, a.g.m, s.130.

¹⁶³ Mücteba İlgörel, "Subaşı", *DİA*, C.37, İstanbul 2009, s.447.

¹⁶⁴ KŞS 4, vr.67a,67b; İncelediğimiz defterde genellikle subaşı tabiri kullanıldığı için subaşılardan isimlerini tespit edemedik. Sadece bir kayıttaki *vekîl sabitü'l-vükela subaşıları Abdullah nâm kimesne* olarak bahsetmektedir. Bkz. KŞS 4, vr.71a.

¹⁶⁵ İlgörel, a.g.m, s.447.

¹⁶⁶ Uzunçarçılı, *Osmalı Tarihi*, C.1, s.441.

İncelenen defterdeki bir kayıta subaşının iskân etme işiyle uğraştığı görülmektedir. Bu bağlamda Yenişehir, Bursa ve başka kazalarda oturanların subaşı tarafından kadim çiftliklere nakil ve iskân edilmeleri istenmektedir. Ancak reayanın karşı çıkması ile subaşıya kimlerin nakil ve iskân edileceği belirtilmiştir. Buna göre subaşından, iskân edilecek reayanın avarız hanesine kayıt olmadan 10 seneden az bir zamanda bir yerde oturuyorlar ise onları oradan kaldıracabileceği söylenmiştir. Ancak reayanın avarız hanesine kayıtlı ve 10 seneden fazla bir zamanda bir yerde oturuyorlar ise subaşından o kişilere karışmaması emredilmiştir.

*...mûma-ileyhimin subaşından südde-i sa'âdetimden ihraç olunmuş mühürlü sahih defter-i cedîd-i hakani taleb edip göresiz evvel göçüb giden re'âyâyı sâlifü'z-zikr çiftliklerin defterde mukayyid ra'iyet ve ra'iyeti oğullarından iken mukaddema kalkub varub sâlîfe'l-beyân kazâlarda sakin ve mütemekkin olub hâlâ oturdukları yerlerde avâriz hânesine kayd olunmayub ve sakin olanlar on sene geçmiş değil ise kaldırub kadîm çiftliklerine nakl ve iskân ittirirsiz ama oturdukları yerlerde avâriz hânesine kayd olunub ve sakin olalı on sene geçmiş ise o makule re'âyâ kaldırmak olmaz hâlâ oturdukları yerlerde üzerlerine edâsı lâzım gelen...*¹⁶⁷

1.1.2.6. Muhtesib

Belediye hizmetleri, Osmanlı Devleti'nde geleneksel anlayış ile yürütülmüştür. Bu hizmetler padişahın görevleri arasında olup, söz konusu görevi atadığı memurlar aracılığıyla yerine getirmiştir. Bu alanda çalışan muhtesibin görevi çarşı ve pazarları düzenleme, yani günlük ekonomik hayat ile ilgilenmektir. Muhtesibin, devletin sanat ve ticaret hayatını düzenlemek ve kontrol etmek gibi görevleri bulunmaktadır. Bu görevlerin uygulanma kurallarına ise *hisba* denilmekteydi. Hisba'nın geniş anlamı Müslümanların günlük yaşamlarında birbirleriyle ilişkileri düzenleyen ve şeri'ata dayanan kurallara denir. Toplumun çıkarlarının zedelenmesini önleme görevi İslam ve şeri'atın hükümdarı adına kadının görevleri arasındadır. Bu görev Müslüman hükümdarı adına muhtesibe verilmiştir. Muhtesibin görevlerine örnek olarak; komşusunu rahatsız edenler, sarhoşlar, bozuk mal satan kişiler, fazla ücret isteyen satıcılar gibi kişileri toplum huzurunu sağlamak için uyarmak ve engellemek olarak sıralanabilir¹⁶⁸.

¹⁶⁷ KŞS 4, vr.66a.

¹⁶⁸ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 150-151.

1.1.3. Şehrin Diğer Görevlileri

1.1.3.1. Çeşitli Eminler

Şehrin diğer görevlilerinden olan eminler, beytü'l-mal, yava, kaçgun ve boyahane gibi ilgili buldukları konularda o şehrin mahalli yöneticileridirler. Taşradaki şehirlerde genelde vergi konusu olan işlerle uğraştıkları için maliye görevlisi olarak görünmektedirler. Ancak çeşitli vergi görevlerinde bulunan kişilere emin, mültezim veya emin-i mültezim denilse de o yörenin yöneticisi olarak bilinmektedir¹⁶⁹.

Eminler konusunda incelenen defterde parça eminlerinden bahsedilmektedir. Anladığımız kadarıyla parça eminliği kumaşlar ile ilgilidir. Bu eminlik sık sık çeşitli yerlerden gelen *boğasi, çit, astar, destar, nuhas ve sâir emti'a-i* gibi kumaşlar ile birlikte anılmaktadır.¹⁷⁰ Bir diğer eminlikte Arpa Emin'liğidir¹⁷¹.

1.1.3.2. Yasakçılar

Yasakçıların (Asesler) görevleri ise, geceleri çarşı ve pazar yerlerini beklemektir¹⁷². Asesler genellikle dükkân sahiplerinin güvendiği kişiler arasından seçilirlerdi. Bu kişiler bekçilik yaptıkları yerlerdeki dükkân sahiplerinden belirli ücretler alırlardı. Yasakçılar kendi sorumluluk alanlarında sabaha kadar çarşı dolaştıklarından eğer bir dükkânda hırsızlık yapılırsa ve suçlu bulunmaz ise çalınan eşyalar onlardan sorulurdu¹⁷³.

1.1.3.3. Muhzır

Muhzır mahkeme görevlisi olup, her türlü suçlarla ilgili olarak davalıyı ve davacıyı mahkemeye sevk ederdi¹⁷⁴. Ayrıca duruşma sırasında mahkemenin asayişini sağlamakta onların görevleriydi¹⁷⁵. Diğer yandan padişahın verdiği başka görevleri de yerine getirirlerdi. Kanunnamelerde ihzariye olarak bilinen görev, muhzır başına

¹⁶⁹ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s.150,157,159.

¹⁷⁰ KŞS 4, vr.55b.

¹⁷¹ Bkz. Geniş bilgi için vergilerde başlığı.

¹⁷² Ortaylı, *a.g.e.*, s.49-51.

¹⁷³ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s.164.

¹⁷⁴ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s.165-166.

¹⁷⁵ Ahışhalı, *a.g.m.*, s.85.

verilmiştir. Muhzırbaşı bu görevi ya kendisi ya da birlikte çalıştığı muhızrlar ile yürütmüştür. Muhzırbaşılar ihzariye geliri olarak yüzde iki pay alırdı¹⁷⁶.

İncelenen defterde Muhzır tabiri genellikle şühüdü'l-hal kısmında bulunmaktadır. Kayıtlarda 5 muhızrbaşı ve 14 muhızrın ismi geçmektedir.

Muhzırbaşı olarak görev yapan kişiler şunlardır:

- Muhzırbaşı Mala Süleyman Çelebi
- Sermuhzır Mustafa Çelebi¹⁷⁷
- Hacı Salih Muhzırbaşı¹⁷⁸
- Muhzırbaşı Ömer¹⁷⁹
- Muhzırbaşı Sabık el-Hâc Ahmed Efendi¹⁸⁰

Yukarıda isimleri verilen kişiler muhızrbaşı olarak görev yapmışlardır. Bunlar arasında Muhzırbaşı Süleyman'ın Muhzırbaşılık temessük kaydı bulunmaktadır. Bu temessükte muhızrbaşının görev ve yetkileri de sayılmaktadır. Bu görev ve yetkiler arasında Kütahya kazasında ve bağlı nahiyelerin muhızrbaşısı olduğu ve buradaki muhızrların da muhızrbaşısı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca görevleri arasında askeri ve beledi işler belirtilmiş ve gerekli durumlarda hizmet almak için kişi tayin edebilecek yetki verilmiştir.

Muhzırbaşı Mala Süleyman'nın Muhzırbaşılık Temessüküdür Hurrire Fi 21 Zilka 'De Sene [1]196...

...mûma-ileyhe kazâ-i mezbûr ve tevabi'i nevvahilerinin Muhzırbaşısı olub muhızrun neferatı mûma-ileyh üzerlerine Muhzırbaşı bulub ve vaki' olan umûrlarında mürâca'at eylediklerinden sonra şurût-u hatt-ı hümayûn merhamet-makrun muktezâsınca mahkemede tahtacılık ve bölükbaşılık ve rüsam-ı askeri ve beledî ve nevahi muhızrlıkları ve vekil mûma-ileyhe tarafından ve yed-i vahidun zabt ve hizmet-i mezkûrelerine dilediklerini nasb ve ta'yîn edip...¹⁸¹

¹⁷⁶ Ergenç, XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa, s.165-166.

¹⁷⁷ KŞS 4, vr.18a.

¹⁷⁸ KŞS 4, vr.76b.

¹⁷⁹ KŞS 4, vr.2b.

¹⁸⁰ KŞS 4, vr.78b.

¹⁸¹ KŞS 4, vr.57b.

Defterde isimi geçen muhızrlar ise şöyledir:

- Muhzır Kara Ali
- Muhzır Kadiođlu İbrahim
- Muhzır İlyas
- Ömer Ağa ibn-i İsma'il bin Muhzıran
- Ahmed bin Ali Muhzır
- Muhzır Lokman Ali
- Muhzır Ali Bey Mehmed Polad Bey
- Muhzır Lokman
- Muhzır Süleyman
- Muhzır Abdurrahman Efendi Serkise
- Muhzır Mehmed Bin...
- Muhzır Ali
- Muhzır Mehmed
- Muhzır Kör Ali Bey

1.1.4. Şehrin Yerel Yöneticileri

1.1.4.1. Kethüda

Osmanlı şehirlerinde devlet ve reaya arasında çalışan eşraf ve ayan adı verilen bir grup bulunmaktadır. Bu grup hem ahalinin temsilcisi hem de padişahın emirlerini reaya ulaşmasını sağlar ve bu emirlerin uygulanması için resmi görevlilere yardım ederdi. Bu kişiler o şehrin ileri gelenlerinden oluşmamaktaydı. Genellikle zengin tüccar, esnaf yaşlıları (bunlar esnaf, kethüda ve yiğitbaşı olurdu) ulema, imam, hatip, tarikat tekke ve zaviye şeyhlerinden oluşmaktaydı. Şehir kethüdası bu saydığımız gruba üye olan ve padişah tarafından görevlendirilen askeri sınıfa ait bir şehir yöneticisidir. Görevleri tam bilinmemekle birlikte kayıtlardaki verilerde şehirde reaya ile ilişkilerin düzenlenmesi, yürütülmesi, devletin reayadan istediklerini reaya bildirmek, reayanın dilek ve isteklerini de merkeze bildirmek gibi çeşitli aracılık görevleri bulunmaktadır.

Bu nedenlerden dolayı şehir kethüdası hem devlet görevlisi hem de üretici ve tüccarların lideri konumundaydı¹⁸².

Evliya Çelebi şehir ahalisinin hiyerarşisini ilk olarak o şehrin resmi ve askeri zabitlerini, ardından kadısını, muhtesip ve şehir kethüdasını sıralamaktadır. Kethüda o şehri kadı ve hükümeti adına temsil ederdi¹⁸³.

İncelenen defterdeki birçok kayıta kethüdalardan bahsedilmektedir. Özellikle Gayretlü Kethüdârimız Halil Ağa¹⁸⁴ tabiri kullanılmıştır.

Defterde İsmi geçen Kethüdalar şöyledir:

- Kethüdâ Halil Ağa¹⁸⁵
- Kapu Kethüdâsı Mustafa...¹⁸⁶
- Sabık Kethüdâ Lokman Ağa¹⁸⁷
- Kethüdâ Mustafa Ağa¹⁸⁸
- Defterdar Kethüdâsı Ahmed¹⁸⁹
- Çavuşlar Kethüdâsı el-Hâc Ali¹⁹⁰
- Kethüdâ Seyyid Salih Ağa¹⁹¹
- Kethüdâdar es-Seyyid Halil Ağa¹⁹²
- Kapu Kethüdâsı el-Hâc İbşir?¹⁹³

1.1.4.2. Âyanlar

Âyan göz anlamında olan ve Arapça *ayn* kelimesinin çoğulu olarak âyan eşraf olup, vücut ve erkân kelimeleri ile eş anlamlıdır. Halkın gözünde soy, sop ve itibarı yüksek kişiler için kullanılmıştır¹⁹⁴.

¹⁸² Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s.166-167.

¹⁸³ Halil İnalçık, Bülent Arı, ‘‘Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık’ın Çalışmaları’’, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.6 (2005): s.35.

¹⁸⁴ KŞS 4, vr.31a.

¹⁸⁵ KŞS 4, vr.31a.

¹⁸⁶ KŞS 4, vr.42a.

¹⁸⁷ KŞS 4, vr.44b.

¹⁸⁸ KŞS 4, vr.48a.

¹⁸⁹ KŞS 4, vr.49a.

¹⁹⁰ KŞS 4, vr.49a.

¹⁹¹ KŞS 4, vr.49a.

¹⁹² KŞS 4, vr.50b.

¹⁹³ KŞS 4, vr.55a.

¹⁹⁴ Özcan Mert, ‘‘Âyan’’, *DİA*, C.4. İstanbul 1991, s.195-196.

Belgelerde voyvoda, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf ve vali olarak geçmekte olan yerli hanedanlar, âyan, derebeyi ve mütegalibe gibi tabirlerde kullanılmaktadır. Yine âyan olarak kabul edilen ve *â'yan-ı vilayet* denilen şehirdeki, molla, kadı, müftü, müderris, seyyid ve tarikat mensupları ve şehirde bulunan bazı kapıkullarından olup mazul ya da emekli olanlar ile şehirdeki bazı esnaf da âyan olarak sayılmıştır¹⁹⁵.

Defterdeki kayıtlardan âyanların; Şeyh, Seyyid, Hacı dini unvanlarla anıldıkları, Esnaf, Kethüdâ-i, Mütesellim, Baş Çukadâr ve Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn sabıka İstanbul Baruthânesi Nazırı gibi belirli mevkideki insanlardan oluştuğu görülmektedir.

Defterde İsmi Geçen Âyanlar

- Seyyid Abbas¹⁹⁶
- Baş Çukadâr Abdullah¹⁹⁷
- Mütesellim Yusuf Ağa¹⁹⁸
- Fazlıoğlu Hüseyin, Gökpazar âyanı Hacı Osman ve Mehmed¹⁹⁹
- Abbas, Esnaf Şeyh Hilalzade, Tarakçıoğlu ve Hacı Ahmed oğlu Hacı Mehmed²⁰⁰
- Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn Sabık İstanbul Baruthânesi Nazırı Osman İsmail²⁰¹
- El-Hâc Mustafa Kethüdâ-i ... hassa ve Ahmed Kuşcu²⁰²
- Anadolu Mütesellimi Gazi Nuri Derviş Bey²⁰³
- Mütesellim Germiyanzâde Hacı Yusuf Ağa²⁰⁴
- Müfahirü'l- âyan Abbas Ağa²⁰⁵
- Ömer²⁰⁶

¹⁹⁵ Mert, a.g.m, s.195-196.

¹⁹⁶ KŞS 4, vr.56a.

¹⁹⁷ KŞS 4, vr.56a.

¹⁹⁸ KŞS 4, vr.45a.

¹⁹⁹ KŞS 4, vr.57a.

²⁰⁰ KŞS 4, vr.55b.

²⁰¹ KŞS 4, vr.68a.

²⁰² KŞS 4, vr.73a.

²⁰³ KŞS 4, vr.44b.

²⁰⁴ KŞS 4, vr.45b.

²⁰⁵ KŞS 4, vr.9a.

²⁰⁶ KŞS 4, vr.67b.

Âyanlar, XVI. yüzyılın ikinci yarısında sonra memleketin idaresindeki aksamalardan kaynaklı olarak önem kazanmışlardır. Bu kişiler yöre ahali ve devlet arasında bir aracı olarak faaliyet göstermişlerdir. Yaptıkları işler arasında çeşitli ihtiyaç teminleri, vakıflardaki tevelli ve nezaret işleri yürütmek, satılan malların fiyat kontrolleri, bazı vergilerin zamanını belirlemek ve bilirkişi olmaktır. Ayrıca kötü idarecilerin azledilmeleri, yerlerine yeni kişilerin tayini ve şehir sakinlerinin isteklerini de merkeze bildirmek gibi işler uğraşmışlardır. Vali ve kadının muhatabı başâyan olup bu nedenle de tebaanın da vekili olarak faaliyet göstermişlerdir²⁰⁷.

İncelenen defterde âyan ve eşraftan sık sık bahsedilmektedir. Âyanlar, defterde merkez ve taşra arasında bir nevi köprü olarak görülmektedir. Defterdeki bir ferman suretine göre o yörenin bir âyanı merkeze arz göndererek maden, kil ve kara ot (?) mukataasına karışması gerekmeyen kişilerin karıştığını bildirmiştir. Fermanın devamında padişah o yörenin valisi ve kadısından bu konu ile ilgilenmelerini ve eskisi gibi maden mukataasının devam ettirilmesini emretmiştir²⁰⁸.

*...kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân Hâcegân-ı Dîvân-ı hümayûn sabıka İstanbul Baruthânesi Nazırı olan Osman İsmâ'il zîde mecdühû Dersa'âdet'ime arzuhâl edip Kütahya sancağında vaki' komşu nâhiyesine tâbi' malikâne uhdesinde olan ma'den kil ve kara ot? mukata'asının zabt ve rabtına ve emval-ı miriyesinin cem' ve tahsilinde taraf-ı ahirden veceha mine'l-vücuha müdâhale olunmak icab itmez iken...*²⁰⁹

Yukarıda bahsedildiği gibi âyanların faaliyet alanlarından biri de satılan malların fiyat kontrollerini yapmaktır. Bu konuda incelenen kayıtlarda narh tespitinde, o yörenin eşraf ve âyanı birlikte narh tespiti yapmıştır. Âyan ve eşraf ile birlikte narh tespiti yapılması şehir yönetimindeki etkilerini göstermektedir. Aşağıda bu konu için iki örnek verilmiştir.

*Cümle a'yan ve eşraf marifetiyle is'ade verilen nizam hurrir fi 16 Ramazan sene [1]197..*²¹⁰

Nân-ı azîz kıyye 1 meblağ 10, nân-ı azîz kıyye 1 meblağ 90, Şaban-ı Şerifin altıncı günü narh verildi sene 1196, hintanın bahâsı tenzil olmağla elli beş dirhem nân-ı azîz bir akçeye nizam ve târîh virildi...

²⁰⁷ Mert, a.g.m, s.195-196.

²⁰⁸ KŞS 4, vr.68a.

²⁰⁹ KŞS 4, vr.68a.

²¹⁰ KŞS 4, vr.78a

Germiyanzade Hacı Yusuf Ağa,

Hacı Süleyman Ağa²¹¹.

Yine yukarıda vergi toplama zamanlarının tespitinde âyanların olduğundan bahsedilmişti. Bu konuda âyanların imdad-ı hazeriyeyi toplama işinde görev almaları örnek verilebilir. Söz konusu pozisyon âyanların yerel yönetimindeki konumunu göstermesi açısından önemlidir.

...Kütahya faziletli Efendi hazretlerine ve a'yanlara hitaben buyruldu doksan yedi senesi mahsûben re's sene gurre Muharrem i'tibârı ile mal-ı taksit olan hazeriyenin tahsil-i vakt sual ve sâdır olan emir-i âlişânım mücibince kazâ-i Kütahya'nın sehmine isabet iden mal-ı mezkûru ale't-ta'dil ve tesviye tevzi' taksim yerinden cem' ve tahsil ve kabzına memûre edâ ve teslîm eylesiz deydü buyruldu neticesi kayd-ı şüd..²¹²

1.1.4.3. Mahalle Sistemi

Osmanlı şehirlerinde mahalleler temel bir yönetim birimi olmuştur. Vergi veren reaya tahrir ve diğer vergi kayıtlarında mahallelere göre isimler yazılırken mahalle kesin bir şekilde kaydedilmiştir. Ayrıca Osmanlı kanununda bir mahallenin sakinleri birbirlerine kefil durumundadır. Şöyle ki bir olay olduğunda o olayın ortaya çıkarılmasında mahallenin hepsi sorumlu tutulmuştur. Bunun nedenlerinden biri, vergi yükümlülüklerini en iyi şekilde saptamak ve vergiyi eksiksiz toplamak, diğeri ise merkezi otoritenin istenilen biçimde kurulmasını sağlamaktır. Bu tedbirlerin neticesi olarak mahalle şehirdeki ana yönetim birimi haline gelmiştir. Özer Ergenç'in tespitlerine göre mahallelerin merkezi ise cami ya da mescitlerdir. Bu nedenle bir mahalleyi temsil eden kişi oranın imamıdır²¹³.

İncelediğimiz defterde imam ataması söz konusudur. Buna göre mahalle ahalisi imamın ehil olmadığından şikâyetçi olmuş ve bir arz ile merkeze bildirmişlerdir. Mahallenin isteği merkezde itibar görmüş ve eski imam azledilmiştir. Padişah beratıyla yerine yenisi atanmıştır²¹⁴.

...mezbûr Halil'in refe'atından olunub yedine berât-ı şerif-i âlişânım verilmek babında nâib-i Mevlânâ el-Hâc Mehmed zîde ilmühû i'lam itmeğın mücibince vech-i

²¹¹ KŞS 4, vr.78b.

²¹² KŞS 4, vr.55a.

²¹³ Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s.169-170.

²¹⁴ KŞS 4, vr.47b.

*meşrûh üzere merkum sadaka edip bu berât-ı hümâyûnum sa'adet-makrunu virdim ve buyurdum ki ba'de'l-yevm merkum Seyyid Mehmed Halîfe varub zikir olunan Mescid-i Şerîf'de ref' olunan mezkûrun yerine me'at-tevliye imam olub hizmet-i lâzimesini mer'i ve müeddi kaldıktan...*²¹⁵

1.2. KÜTAHYA'NIN İDARİ YAPISI

1.2.1. Kütahya'ya Bağlı Kazalar

Bilindiği üzere kentler ve kentlere bağlı yerlerin isimleri birçok şey anlatmaktadır. Özellikle isimlerin geçmiş ile bağlantısı, genel tarih ve kent tarihi açısından önemlidir. Ayrıca incelenen kayıtların hemen hemen hepsinde bir konuyla alakalı olan kişi ya da kişilerin nereli ve nerede oturduğu gibi bilgiler ile kaydedilmiştir. Bu kişilerin şehir, kaza, nahiye ve köy ismiyle birlikte yazılması ile bir nevi kimlik tespiti yapılmıştır. Bu doğrultuda incelenen defterde Kütahya'ya bağlı kazaları, mahallelerini, nahiyelerini ve nahiyelere bağlı köylerin isimleri verilecektir.

Anadolu Eyaleti sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler köylere ayrılmıştır. Kütahya'daki mahalleler, nahiyeler ve mahallelere bağlı köylerin adları avarız ve imdad-ı hazeriye nedeniyle yazılmışlardır. Kazaların isimleri ise katır satın alımı için deftere kaydedilmişlerdir. İncelenen H.1195-1197/M.1781/1783 tarih aralığında Kütahya'ya bağlı 23 kaza, 34 mahalle, 6 Nahiye ve bu nahiyelere bağlı 249 köy bulunmaktadır. Burada öncelikle Kütahya'ya bağlı kazalar verilecektir.

H.1195/1197 M.1781/1783 Tarihinde Kütahya'ya Bağlı Kazalar 23 Tane²¹⁶

- Kazâ-i Ezine
- Kazâ-i Gököyük
- Kazâ-i Cihârşene
- Kazâ-i Denizli
- Kazâ-i Şeyhler
- Kazâ-i Çal
- Kazâ-i Uşak
- Kazâ-i Banaz
- Kazâ-i Simav
- Kazâ-i Dağardı
- Kazâ-i Honaz
- Kazâ-i Te'lak
- Kazâ-i Egrigöz
- Kazâ-i Kula
- Kazâ-i Gedos
- Kazâ-i Dazkırı
- Kazâ-i Homa
- Kazâ-i Göçler
- Kazâ-i Selendi
- Kazâ-i Serki
- Kazâ-i Eşme
- Kazâ-i İnay
- Kazâ-i Küre

²¹⁵ KŞS 4, vr.47b.

²¹⁶ KŞS 4, vr.50b.

1.2.2. Kütahya'ya Bağlı Nahiyeler

Kütahya'ya bağlı nahiye sayısı incelenen deftere göre 6 tane görülmektedir. Bu nahiyeler; Nahiye-i Etraf-ı Şehir, Nahiye-i Gümüş, Nahiye-i Gireği, Nahiye-i Örencik, Nahiye-i Altıntaş ve Nahiye-i Tavşanlı olarak kaydedilmiştir. Ayrıca bir kayıta nahiyelere Nahiye-i Murad²¹⁷ eklenmiştir. Bu nahiyeye bağlı köy sayısı ise 4'tür.

1.2.2.1. Nahiye-i Etraf-ı Şehir

Nahiye-i Etraf-ı Şehir'e Bağlı Köyler 47'dir²¹⁸

- Karye-i Bölücek
- Karye-i Çalica
- Karye-i İkizöyük
- Karye-i Yazıcılar
- Karye-i Alayund
- Karye-i Çullı (Çivli)
- Karye-i Demirciören
- Karye-i Dumlupınar
- Karye-i Akkilise
- Karye-i Sofular
- Karye-i Elmalu
- Karye-i Etyemezler
- Karye-i Kulaksız
- Karye-i Aydoğdu
- Karye-i Kumarı
- Karye-i Perli
- Karye-i Ağaç
- Karye-i Konak
- Karye-i Mustafalar
- Karye-i Doğarlan
- Karye-i Güğüm
- Karye-i Kızılcaören
- Karye-i Okçu
- Karye-i Güvecci
- Karye-i İn
- Karye-i Ahiler
- Karye-i Andız
- Karye-i Parmakören
- Karye-i Koçak
- Karye-i Gököz
- Karye-i Turgutlar
- Karye-i Zığra
- Karye-i Göynükören
- Karye-i Yayla Baba
- Karye-i Örünlü
- Karye-i İnlice? ma'a Sezak?
- Karye-i Geriz
- Karye-i Bin Beykari
- Karye-i Kuyusenir
- Karye-i Karaöz
- Karye-i Aymencik
- Karye-i Saka
- Karye-i Sadık
- Karye-i Osman Beykari
- Karye-i Sinir
- Karye-i Doğalar
- Karye-i Örgülü

²¹⁷ Nâhiye-i Murad; Karye-i Yenice, Karye-i Çavuş, Karye-i Ulusu, Karye-i Kuvacı.

²¹⁸ KŞS 4, vr.63a,70a.

1.2.2.2. Nahiye-i Gümüş

Nahiye-i Gümüş'e Bağlı Köyler 59'dur²¹⁹

- Karye-i Gümüş
- Karye-i Sekiören
- Karye-i Ortaca
- Karye Germiyan Karaağaç
- Karye-i Bozcaöyük
- Karye-i Ablum Bacam
- Karye-i Enne
- Karye-i Doğa
- Karye-i Kepaz
- Karye-i Dulkadir
- Karye-i Eyilü
- Karye-i Şahhan
- Karye-i Doğarslan
- Karye-i Arslanlu
- Karye-i Yakaca
- Karye-i Kızık
- Karye-i Doğan
- Karye-i Çukurca
- Karye-i Seyyidömer
- Karye-i Kükürt
- Karye-i Çoban
- Karye-i Ayvalu
- Karye-i Şehmalik (Şahmelek)
- Karye-i Halıören
- Karye-i Vakıf
- Karye-i Darıca
- Karye-i Ağızören
- Karye-i İsa
- Karye-i Köprüören
- Karye-i Şayin?
- Karye-i Gazelyakub
- Karye-i Sakak
- Karye-i Karsak
- Karye-i Sünnet Yenicesi
- Karye-i Kımık-ı Fevkani
- Karye-i Gulam
- Karye-i Kızılcakaya
- Karye-i Gün
- Karye-i Gölcük
- Karye-i Eğriöz
- Karye-i Ören
- Karye-i İlyarık
- Karye-i Sulu
- Karye-i Karcık
- Karye-i Gevrekseydi
- Karye-i Elmaağaç
- Karye-i Yüreğir
- Karye-i Karakişi
- Karye-i Eynegazi

1.2.2.3. Nahiye-i Gireği

Nahiye-i Gireği'ye Bağlı Köyler 40'tır²²⁰

- Karye-i Ada
- Karye-i Haydarlar
- Karye-i İğdecik
- Karye-i Aslıhanlar
- Karye-i Nuhören
- Karye-i Kusura
- Karye-i Çal
- Karye-i Çamırdık
- Karye-i Şehmanlar Şeyhler
- Karye-i Gökçeler
- Karye-i Yalnızsaray
- Karye-i Dere
- Karye-i Pursak
- Karye-i Sağırlar
- Karye-i Çölmekçi
- Karye-i Kureyşler
- Karye-i Tava
- Karye-i Tokul
- Karye-i Terziler
- Karye-i Bezirgânlar
- Karye-i Ören
- Karye-i Pınarbaşı
- Karye-i Yağcılar
- Karye-i Bayad
- Karye-i Günce
- Karye-i Pazarcık
- Karye-i Bülhare
- Karye-i Alıncık
- Karye-i Kozluca
- Karye-i Emrez
- Karye-i Arslanapa
- Karye-i Ortaca
- Karye-i Abaş
- Karye-i Sinekçiler
- Karye-i Karadiğın
- Karye-i Ballubaba
- Karye-i Pullar
- Karye-i Çukurca
- Karye-i Göynükören
- Karye-i Saraycık

²¹⁹ KŞS 4, vr.70a-70b.

²²⁰ KŞS 4, vr.70b.

1.2.2.4. Nahiye-i Örencik

Nahiye-i Örencik'e Bağlı Köyler 37'dir²²¹

- Karye-i Çerte
- Karye-i Yunuslar
- Karye-i Günay
- Karye-i Cebrail
- Karye-i Yağmurlar
- Karye-i Yenice Virancık
- Karye-i Yeniler der Ömerler
- Karye-i Barağı
- Karye-i Çavdarhisar
- Karye-i Hacı Mahmud
- Karye-i Gökağaç
- Karye-i Çam
- Karye-i Afşar
- Karye-i Zobu
- Karye-i Tepecik
- Karye-i Nefsi Virancık
- Karye-i Ağıarı
- Karye-i Yağdığın
- Karye-i Halîfeler
- Karye-i Es'adlar
- Karye-i Efeler
- Karye-i Gökler
- Karye-i Hacı Kebîr
- Karye-i Sağırılar
- Karye-i Döşicek
- Karye-i Kayı
- Karye-i Susuz
- Karye-i Kızık
- Karye-i Doğancılar
- Karye-i Yenicearmudcuk
- Karye-i Abaş
- Karye-i Gülabapad
- Karye-i Mestarlar
- Karye-i Bulad
- Karye-i Fakıh
- Karye-i İlcikören
- Karye-i Şeyhler (Şeyhlü)

1.2.2.5. Nahiye-i Altıntaş

Nahiye-i Altıntaş'a Bağlı Köyler 35'tir²²²

- Karye-i Zemme
- Karye-i Kuyucak
- Karye-i Efted
- Karye-i Aymür
- Karye-i Üçöyük
- Karye-i Gecek
- Karye-i Çepni
- Karye-i Kürt
- Karye-i Genişler
- Karye-i Karaağaç
- Karye-i Abiye
- Karye-i Keçiller
- Karye-i Oğuzlar
- Karye-i Örükmez ma'a Aktaça
- Karye-i Yaka Kınık
- Karye-i Sevdigin
- Karye-i Öyük
- Karye-i Beytemurlar
- Karye-i Muradhanlar
- Karye-i Selki Saray
- Karye-i Tatarmuhat
- Karye-i Altıntaş
- Karye-i Çakırsaz
- Karye-i Yapılcan
- Karye-i Akça maa Çumaklar
- Karye-i Fakıh
- Karye-i Ali Bey
- Karye-i Kabağaç
- Karye-i Pusan
- Karye-i Yüylük
- Karye-i Gulam
- Karye-i Ashıhanlar
- Karye-i Yalnızsaray
- Karye-i Kozluca
- Karye-i Ağaç

²²¹ KŞS 4, vr. 63a,70b.

²²² KŞS 4, vr.70b.

1.2.2.6. Nahiye-i Tavşanlı

Nahiye-i Tavşanlı'ya Bağlı Köyler 31'dir²²³

- Karye-i Göbel
- Karye-i Tepecik
- Karye-i Çardaklı
- Karye-i Büyükiilet
- Karye-i Çukur
- Karye-i Ayvalu
- Karye-i Karaağaç
- Karye-i Bey
- Karye-i Moymul
- Karye-i Şeyhler
- Karye-i Küçükiilet
- Karye-i Kayı
- Karye-i Kiliselü
- Karye-i Akçaşar
- Karye-i Tekeler
- Karye-i Sorkun
- Karye-i Davudlar
- Karye-i Pazar
- Karye-i Gürağaç
- Karye-i Kula
- Karye-i Ezgunlar
- Karye-i Alpagud
- Karye-i Karlu
- Karye-i Karaköy
- Karye-i Dudaş
- Karye-i Yağmurlar
- Karye-i Derecik
- Karye-i Kara Kozluça
- Karye-i Kara Pelid
- Karye-i Kızılçayır

1.2.3. Kütahya'nın Mahalleleri

Kütahya'nın XVI. yüzyılda 25 mahallesi vardı. XVII. yüzyılda 35, XIX. yüzyılda 31 mahallesi kaydedilmiştir²²⁴. İncelediğimiz defter XVIII. yüzyılın sonlarına aittir. Bahsi geçen yüzyılda Kütahya'nın mahalleleri ise 34 adettir.

Kütahya'da XVI. yüzyılda yapılan 4 tane tahrirde Kütahya mahallerinin sayısı şöyledir: Birincisinde mahalleler kayıtlı değildir. İkincisi 28 mahalle, üçüncüsünde ve dördüncüsünde ise 1571'de 40 mahalleye yükselmiştir²²⁵.

1781-1783 yılları arasında ve yukarıda bahsi geçen XVI. yüzyılda yapılan tahrirlerdeki çoğu mahalle isimleri aynıdır. İncelediğimiz defterde olan ve yukarıdaki tahrirlerdeki mahalleler arasında olmayan mahalle isimleri ise şöyledir: Lala, Gönen, Paşam, Saray, Küçük Orta. Ancak Kemaleddin, Pırpırcılar, Veled-i Güne, Hisar Bey Camii, Hacı İlyas, Hacı Süleyman, Yeni Hisar, Hüseyin Paşa, Ermeniyan, Rumiyan, Yahudiyan gibi mahalleler ise yukarıda verilen tarihlerde Kütahya'da isimleri kayıtlı olup, incelenen defterde isimleri bulunmayan mahallelerdir²²⁶.

²²³ KŞS 4, vr.70b.

²²⁴ Yavuz Erden, "Tanzimat Sonrası Kütahya Medreseleri (1839-1924)", *Yüksek Lisans Tezi*, Afyonkarahisar 2015, s.8-9.

²²⁵ Mustafa Çetin Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri Ve Eserleri", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.3 (1987): s.195.

²²⁶ Varlık, a.g.m, s.195-199.

H.1195/1197 M.1781/1783 Tarihlerinde Kütahya'nın Mahalleleri 34 Tane²²⁷.

- Mahâlle-i Çukur
- Mahâlle-i Ahi Mustafa
- Mahâlle-i Ahi Erbasan
- Mahâlle-i Servi
- Mahâlle-i Lala
- Mahâlle-i Hacı İbrahim
- Mahâlle-i Hacı Ahmed
- Mahâlle-i Çerçi Müslümani
- Mahâlle-i İshak Fakih
- Mahâlle-i Efendi Bula
- Mahâlle-i Şehreküstü
- Mahâlle-i Sultanbağı
- Mahâlle-i Bezirciler
- Mahâlle-i Lala Hüseyin (Paşa)
- Mahâlle-i Bölücek
- Mahâlle-i (Ahi) İzzeddin
- Mahâlle-i Gönen
- Mahâlle-i Dibek
- Mahâlle-i Ma'ruf
- Mahâlle-i Pirlar
- Mahâlle-i Ahi Evren
- Mahâlle-i Cemaleddin
- Mahâlle-i Büyükorta
- Mahâlle-i Çerçi Kefere²²⁸
- Mahâlle-i Meydan
- Mahâlle-i Saray
- Mahâlle-i Küçükorta
- Mahâlle-i Börekçiler
- Mahâlle-i Balıklı
- Mahâlle-i Cedîd
- Mahâlle-i Kâdîşeyh
- Mahâlle-i Paşam
- Mahâlle-i Dükkâncıklar
- Mahâlle-i Polad Bey

²²⁷ KŞS 4, vr.70a.

²²⁸ Mahallerin Çerçi Kefere ve Çerçi Müslüman olarak adlandırılması ilk bakışta Müslüman ve gayrimüslimlerin ayrı mahallelerde yaşadığı izlenimi verebilir. Ancak kayıtlar Kütahya'da Müslümanlar ve gayrimüslimlerin aynı mahallelerde yaşadıklarını göstermektedir. Bu konuda bazı kayıtlarda Müslümanlar ile gayrimüslimlerin beraber yaşadığına şu kayıtlar örnek olarak verilebilir:

Medîne-i Kütahya'da Çerçi Müslüman Mahâllesi mütemekkinlerinden iken bundan akdem helak olan Cuban Nibdan Arnavud veled Katas nâm zimmînin... KŞS 4, vr.41a;

Medîne-i Kütahya'da Büyük Orta Mahâllesi mütemekkinlerinden Acem Kırkor nâm zimmî meclis-i şer'î şerîf onur... KŞS 4, vr.15a;

Medîne-i Kütahya'da Çerçi Müslüman Mahâllesi mütemekkinlerinden iken bundan akdem helak olan Bakırcı oğlu Etniş veled İvaz nâm hâlik zimmî... KŞS 4, vr.25b.

İKİNCİ BÖLÜM
KÜTAHYA'NIN MERKEZ İLE İLİŞKİLERİ

2.1. TAHRİR YAPILMASI EMRİ

H.1195-1197 M.1781-1783 yılları arasında merkezden birçok belge gönderilmiştir. Bu gönderilen belgeler arasındaki bir ferman kaydında tahrir yapılması emri verildiği görülmektedir. Belgenin içeriğine geçmeden tahrir konusuna biraz değinmek gerekir.

Tahririn sözlük anlamı *yazma, kaydetme, deftere geçirme* anlamlarına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin maliye teşkilatında vergilerin ve bu vergileri verenlerin isimlerini tespit etmek için farklı dönemlerde ve şehirlerde yapılan bu sayımların kaydedildiği defterlere de *tahrir defterleri* denmektedir²²⁹.

Osmanlı tahrir sisteminin hangi tarihte başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Günümüze ulaşan en eski sayımı içeren H. 835 (M. 1431) tarihli Arvanid Sancağı Defteri ve bazı belgelerde bulunan bilgilerden, sonuçların kaydedildiği defter usulünün XIV. yüzyılda mevcut olduğu anlaşılmaktadır²³⁰.

Ayrıca Osmanlı Devleti yeni fetih edilen ve vergi gelirlerinin değiştiği yerlerde tımarlar yapmıştır²³¹. Tahrirler kaç yılda bir yapıldığı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu konuda Lütü Paşa (XVI. yüzyıl), Osmanlı Devleti'nde 30 yılda bir tahrir yapıldığını kaydetmiştir²³². Mustafa Nuri Paşa (XIX. yüzyıl) tahrirlerin her 100 senede bir kere yapıldığını ve II. Selim döneminde son bulduğunu belirtmiştir²³³. Ömer Lütü Barkan araştırmalarında tahririn 30-40 senede bir yapıldığını belirtmektedir²³⁴.

4 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili'ndeki H. 1195/ M.1781 tarihli bir ferman suretinde Osmanlı Devleti'nde her 40 yıla bir kere yapıldığı kaydedilmiştir. Bu kayıt Ömer Lütü Barkan'ın görüşünü desteklemektedir.

...*hâlâ Kapudan Derya Vezirim Gazi Hasan Paşa Edâma'llahu Te'âlâ iclalelehû tevki'-i refi'-i hümayûn vâsıl olacak ma'lûm olaki zü'amâ ve erbab-ı tımâr Devlet-i aliyye-i ebed peyvendemin süvari-yi askeri olub daima nizam-ı halleri esbabının istihsaline dikkat-i lâzım olduğuna binâen hin vazi'alarından beru her kırk senede bir kerre derdest fermân*

²²⁹ Mehmet Öz, "Tahrir", *DİA*, C.39, İstanbul 2010, s.425; Tahririn yapılmasıyla oluşan defterlerde bir sıra vardır. Yeni yapılan tahriri barındıran deftere *Defter-i Cedid*, ondan öncekine *Defter-i Atik* ve daha öncekine ise *Defter-i Köhne* denir. Bkz. Öz, a.g.m, s.426.

²³⁰ Öz, a.g.m, s.426.

²³¹ Ömer Lütü Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, İstanbul 1980, s.875.

²³² Lütü Paşa, *Asafnâme*, Haz, Ahmet Uğur, İstanbul 2017, s.77.

²³³ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-vukuât*, C.1, İstanbul 1327.

²³⁴ Barkan, a.g.m, s.881.

*olunarak bin yüz altı senesinde umûmen derdest ve kapudat berâtları temyiz ve atik defterleri i'tibârdan iskat birle hazîne-i hümâyûnuma vaz' olub...*²³⁵

Belgede H. 1194 senesi Muharrem'inden (M.1780 Ocak) itibaren Rum-ili ve Anadolu'daki eyaletlere dört yılda tahrir yapılması istenmiştir. Bu arada eyalet askerlerinin beratlarının yenileceği ve defter-i atikin düzelteceği yazılmıştır. Belgedeki tahrir yapılması emrinin verildiği tarih H.1194 / M.1780 senesine denk gelmektedir. Bu durumda 1784 yılında yapıp bitmiş olması gerekir.

*... bin yüz doksan dört senesi Muharem'inden i'tibâren dört sene müddet ta'yîn ile eyalet askerleri yedlerinde olan senedâtlarıyla gelub kuyudat ve berâtları temyiz olunarak müceddeden berât ve bu vechile defatir-i atika tanzim ve tashih için derdest olmağla izn-i hümâyûnum masrûf kılındığı müş'îr şeref-yâfte-i sudûr olan mübârek hatt-ı hümâyûn şevket-makrûnum mücibince Rum-ili ve Anadolu'da vaki' eyalet dört sene müddet ta'yîn ile derdestiyet üzere müceddeden berât olunmasını muhtevi bundan akdem evamir-i şerîfem tasdîr olunmuşdu...*²³⁶

Belgenin devamında H.1146 / M.1733 yılında bir tahrir yapılması gerekirken yapılmadığından bunun H.1194/M.1780 tarihine kadar kayıtların ertelendiği kaydedilmektedir. Böylece tahrir 85 yıl ertelenmiştir. Ancak bu arada H.1106 / M.1695 yılında umumi derdest²³⁷ ve kaptan beratlarının temyiz ve atik defterlerinin hükümsüz düzenlendiğini belirtilmektedir.

*... hin-i vazi'alarından beru her kırk senede bir kerre derdest fermân olunarak bin yüz altı senesinde umûmen derdest ve kapudat berâtları temyiz ve atik defterleri i'tibârdan iskat birle hazîne-i hümâyûnuma vaz' olub lâkin bu ana gelince ba'zı mevani' hasebiyle umûr-u derdest te'hîr ve kayudat ve defter-i hakani muhtel ve müşevveş olunmaktan nâşî mukaddemlerde olduğu misillü bin yüz doksan dört senesi Muharem'inden i'tibâren dört sene müddet ta'yîn ile...*²³⁸

Yapılacak sayımlara *Eyalet-i Cezayir'e* bağlı olan; Koca-ili, Rodos, Sığıla, Midilli, Biga, Gelibolu, Karlı-ili, Eğriboz sancakları da dâhil edilmiştir. Bunlar Kaptan paşa eyaletine bağlı sancaklardır.

²³⁵ KŞS 4, vr.74a.

²³⁶ KŞS 4, vr.74a.

²³⁷ Derdest defterleri XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı tımar sisteminin uygulandığı yerlerde istisnai durumlar hariç tahrir işleminin uygulanmaması ve tımar sistemindeki kontrolün zorlaşması nedeniyle *Derdest Defterleri* ortaya çıkarmıştır. Bkz. Erhan Afyoncu, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri", *Tarih İnceleme Dergisi*, C.15, S.1 (2000): s.224.

²³⁸ KŞS 4, vr.74a.

...ancak te'hir kılan Eyalet-i Cezayir'in uluyesinde vaki' ze'âmet ve tımârların derdestiyet üzere tevcihleri hususunun eyalet-i sâire misüllü müddet ta'yîninde ba'zı güne mahzur olmak mülabesiyle Eyalet-i Cezayir'de vaki' mensuhât ve Kocaili ve Sığla ve Rodos ve Midilli ve Biga ve Gelibolu ve Karlı-ili ve Ana ... ve Eğriboz Sancaklar'ında fîmâba'd vuku'a gelecek tevcihatı derdestiyet vechile tarafından tezkire Âsîtâne-i sa'adetinden sahte üzere berât olunmasına irâde-i aliyeme te'alluk itmekle sana dahi işbu emr-i şerîfîm şeref-yâfte-i sudûr olunmağın imdi Eyalet-i Cezayir'in mârrü'z-zikir senede elviyesinde sâir misüllü müddet ta'yîninde mahzur olduğu cihetden temyiz kuyudat için ba'de izin vuku' bulacak tevcihatın bila-müddet derdestiyet üzere tarafından...²³⁹

Tahrir sırasında görevliler bazı konular hakkında uyarılmışlardır. Tahrirler, hem görev ihmali olanların tespitini ve hem de yararlılık gösterenlerin ödüllendirilmesini sağlamaktadır. Böylece görevlerini aksatanların tımarları ellerinden alınır, devlete yararlılık gösterenlere de yeni tımarlar tevcih edilirdi. Boş tımarlar yeni yararlılık gösterenlere ya da zaten elinde tımar olup ancak fazlasını hak edenlere zam yapılarak verilir. Tahrir tasarrufundaki yanlışlıklarda, sahte düzenlenmiş belgeler en tehlikeli olanlardır. Bu nedenle görevlilerin dikkati sahte berat hususuna çekilmiştir²⁴⁰.

...Âsîtâne-i âliyemden ali-i vece's-sahte berât olunmasıyla kuyudatın temyizi murad-ı mülûkanem iduğü ma'lûmun oldukda balada mestur Eyalet-i Cezayirin elviyesinden müddet-i ta'yîn olunmayub fîmâba'd vuku' bulan mahlûl ve tasrir ve terk-i hizmet ve ref' ve ibkânın derdest vechile tevcihî hususuna dikkat eylemelerini tarafından umûr-u tevcihata memûr reisü'l-küttabım ve defter emini vekillerine tenbih ve ve te'kide mebâdır ve sen dahi gereği gibi nezarat birle kuyudat tatbi' ve tahkik olarak derdestiyet üzere tarafından tevcih ve tezkire i'tâ ve Âsîtâne-i âliyeme sahte üzere berât-ı cedîde ahz olunmasına ikdam ve mugayir emr-i ali hareket vuku'una raine-i ruhsatından mücânebet eylemek babında fermân-ı âlîşânım sâdır olmuşdur buyurdum ki..²⁴¹

Toparlamak gerekirse devlet belirli aralıklarla düzenli tahrir yapmayı kural haline getirmek istiyordu. Bu doğrultuda XVII. yüzyılda tahrir yapma aralığı 40 yıl olarak belirlense de, bu aralığa uyulamamıştır. Çünkü Tahrir yapmak zahmetli bir işti ve bu iş planlandığında da 4 yıl sürmesi öngörülürdü. Ancak ülkenin o dönemdeki ulaşım ve iletişim olanakları bu süreye uyulmasını engellemekteydi. Tüm bunlara rağmen tahrir uygulamasının XVIII. yüzyılın sonlarına kadar yapıldığı anlaşılmaktadır.

²³⁹ KŞS 4, vr.74a.

²⁴⁰ KŞS 4, vr.74a.

²⁴¹ KŞS 4, vr.74a.

2.2. İAŞE TE'MİNİNDE KÜTAHYA

2.2.1. Sarayın Et İhtiyacının Te'mini

İstanbul, Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin başkenti olmuştur. İstanbul kalabalık nüfusa sahip bir şehir olması nedeniyle iaşesi de önem arz ediyordu. Ayrıca dönemin yol şartları düşünüldüğünde, yaz ve kış mevsimlerinin zorlukları da eklendiğinde, iaşenin ulaşım güçlü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda kalabalık bir nüfusa sahip bir şehrin düzenli bir şekilde iaşesini sağlamak planlı çalışmayı gerektirmektedir.

İstanbul'un et ihtiyacı olduğu zaman ferman ve emirlerle kaynak arama yoluna gidiliyordu. Kütahya'nın devletin diğer coğrafi bölgelerine göre İstanbul'a yakınlığı iaşenin daha hızlı ulaşmasını sağlamaktaydı. Bu nedenle Kütahya ilk başvuru yerleri arasındaydı. H. 1195/ M.1781 tarihinde çıkan bir ferman belgesine göre İstanbul'a koyun istenmekte idi. Fermarda bu istek *celb-i ağnam* ile ifade edilmiştir²⁴².

Koyunlar celebler tarafından İstanbul'a götürülürdü. Celeb, büyük ve küçükbaş hayvanları toplayan veya yetiştirerek genellikle İstanbul kasaplarına pazarlayan, sermaye yönünden zengin tüccardır²⁴³. İlk zamanlarda İstanbul'un et ihtiyacı tüccarların getirdiği koyunlar ile sağlanırdı. Ancak bunlar sistemli bir şekilde bu ihtiyacı karşılayamamıştır. Bu nedenle celeb-keşan yoluyla Rumeli'den kasaplık için hayvanlar getirilmesi kararlaştırılmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminden 1590'lı yıllara kadar celeb-keşanlık, Rumeli'den İstanbul'a et ihtiyacı için orada yaşayan, belirli bir sermayesi olan ve canlı hayvanları İstanbul'a getirip kasaplara satma yükümlülüğünün adıydı. Ancak 1590'larda değişen ekonominin etkisiyle bu görev iltizam suretiyle yerine getirildi. Ardından XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bu ihtiyaç Koyun Emni ve Kasap başı tarafından yürütüldü. 1783-1857'de ondalık ağnam sistemine geçildi ve ardından da koyunlar piyasadan temin edildi²⁴⁴.

Koyun almak için kazaya giden görevli kişiler vardı. Kazaya giden Koyun Emni önceki sayıma ait mühürlü defteri de yanında götürüp kadının sakladığı

²⁴² KŞS 4, vr.75b.

²⁴³ Halime Doğru, "Rumeli'de Celep-Keşanlar" *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.3, 4-8 Ekim 1999, Kısım.3, s.1.

²⁴⁴ M. Sait Türkhan, "Celeb", *DİA*, Ek-1 cild, İstanbul 2016, s.255.

defterlerle karşılaştırmak zorundaydı. Toprak Kadıları koyun satın alınacak bölgeyi daha iyi bildiğinden Koyun Emini ile birlikte çalışıyorlardı. Koyun eminine imam, hatip, gayrimüslim din adamları ve sayımı yapılan yörenin güvenilir adamları da yardımcı olmaktadır²⁴⁵.

Satın alınma işleminden sonra koyunların İstanbul'a nakli meselesi geliyordu. Koyunların İstanbul'a ulaştırılması dört döneme ayrılmıştır. Bu dönemlerin ilki 6 Mayıs'tan (ruz-ı hızır) yaza kadar sürerdi. İkincisi *deliorman* olarak ifade edilir yaza rast gelirdi. Üçüncüsü *kırcan* sonbahar ve *müzayaka* ise sonbahar ile kışı içine alan mevsimlerdi²⁴⁶.

Merkezden çıkan bir ferman göre Kütahya'dan H. Rebiülevvel 1195 / M. Mart 1781 tarihinde koyun istendi²⁴⁷. Muhtemelen Mayıs ayında İstanbul'da olması planlan koyunlar için ferman Mart ayında çıkarılmaktaydı. Çünkü koyun temini için, koyun yetiştiricilerin tespiti zaman almaktaydı. Bu nedenle koyunların İstanbul'a ulaşması Mayıs ayını bulacaktır.

Kütahya'dan istenen koyun sayısı belli olmamakla birlikte, belgede *külliyetli* kelimesinin kullanılması oldukça fazla bir sayıdan bahsedildiğini düşündürmektedir. Her ne kadar Kütahya, İstanbul'a yakın olsada kalabalık bir koyun sürüsünün nakledilmesi muhakkak ki çok zordu. Hayvanların bir kısmının yolda telef olması söz konusuydu ve bu da maddi kayıplara sebebiyet vermekteydi. Bu nedenle bu işi liyakatle yapan kişiler methedilmiş ve yapmayanlar ise uyarılmıştır. Uyarılarda geçmiş yıllar göz önünde bulundurulurdu. Şöyle ki önceki senelerde nakilden sorumlu görevliler türlü bahaneler ile yollarda oyalanmış ve koyunların İstanbul'a ulaşması gecikmişti. Bunun gibi nedenlerden dolayı görev suiistimalinin önüne geçmek için kararlar alınmıştır.

...hatta geçen senelerde emir-i makule ağnam götürenlerden hilâf mu'tâd bac ve geçid akçesi talebi ve sâir mutalebât ve ba'zen da'vâ-i tezvîratla esna-yı rahda rencide te'addîyata ictîsar olunduğu lede'l-inha o müsillü tezvîrat ve mutalibata ibtidar idenler men' ve def' olunarak ve İstanbul'a gelecek ağnâm bir türlü bahâne ile bir mahâlde

²⁴⁵ Doğru, a.g.m, s.2.

²⁴⁶ Bu dönemde ve bölgelere dayalı koyun teminine celepkeşan sisteminin bedel olarak toplanmaya başlamasında sonra 1783'te ondalık ağnam uygulamasına geçilince kadar, kasapbaşının görevlendirdiği sayıcıların yaptığı mubayaa da aynı şekilde uygulandı. Bkz. Türkhan, a.g.m, s.256.

²⁴⁷ KŞS 4, vr.75b.

*eğlendirilmeyerek Dersa'âdet'ime külliyyetli ağnam teslimine bi'l-ittifâk damın dermeyan gayret olunmak babında kemal te'kid ve teşyidi muhtevi...*²⁴⁸

Ayrıca koyun getirme konusunda bir eksiklik, yavaşlık, tembellik ve emre karşı gelme gibi bir durum söz konusu olursa o yörenin hâkim ve zabitlerinin gereğini yapmaları istenmiştir²⁴⁹.

2.2.2. Sarayın Buğday İhtiyacı Te'mini

Buğday bilindiği üzere her zaman en önemli gıda maddelerinden biri olmuştur. Temel gıda maddelerinden birinin ekmek olması, buğdayın üretimini ve sofralara kadar getirilme sürecini de aynı derecede önemli kılmıştır.

Osmanlı sarayında her gün yüzlerce kap yemek pişirilmekteydi. Matbah-ı amire veya saray mutfağında pişirilen yemekleri enderun, birun, divan-ı hümayun erkânı ve divan günlerinde oraya gelen kapıkulu efradının, din ve mezhep gözetilmeden herkes yiyebiliyordu. Ayrıca divana gelen davacı ve şahitlerinde dâhil olduğu toplam yaklaşık 4-5 bin civarında kişinin yemekleri saray mutfağında pişirdi²⁵⁰. Bu kalabalık düşünüldüğünde saray için buğday ve et ihtiyacının yani iaşesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Binlerce kişinin bulunduğu İstanbul ve Osmanlı sarayının en önemli gıdası buğday olmuştur. Saraya buğday çeşitli yerlerden temin edilmiş ancak yetersiz durumlarda Anadolu'dan getirtilmiştir²⁵¹.

H.1195/M.1781 tarihinde Kütahya'dan İstanbul için buğday alımı için ferman çıktı. Ancak Kütahya ahalisi çekirgeler nedeniyle buğday tarlalarının zarar gördüğünü bir arzuhal ile merkeze bildirdi. Bu zarardan dolayı alınması planlanan 967 kile buğdayın yeterli olmadığı maruzat gösterilmiştir. Buna istinaden Kütahya ahalisi buğday göndermekten muaf tutulmuştur.

...Eğrigöz Kazâsı ahâlîlerinin takdim eyledikleri arzuhâl meşhumunda işbu bin yüz doksan dört senesine mahsûben Âsitâne-i sa'adetime lâzım için kazâlardan matlûb olunan dokuz yüz altmış yedi kile hintanın tahsil babında rûsûmundan emr-i şerîfim sen ki kapucubaşı mûma-ileyhesiz taraflarından Eğrice kazâ-i mezbûre vürûd ve zahire-i mezbûre kendülerden mutalebe olunub iken Sekenellâhü Te'âlâ kazâlarına mestul olan cerad

²⁴⁸ KŞS 4, vr.75b.

²⁴⁹ KŞS 4, vr.75b.

²⁵⁰ Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.364.

²⁵¹ Arif Bilgin, "Matbah-ı Âmire", *DİA*, C.23, Ankara 2003, s.118.

*sebebiyle mahsûl-ü ahâlinin kalanından nâşî zahire-i mezbûrun tedârik ve edâsına gayret olunduğundan bahisle beher kilesi bir guruşdan icab iden bedeliyesi canib miriye ba'de't-teslîm aynı zâhire mutâlebesinden af ve bedeliyelerini emr-i şerîfim i'tâsı istid'a etmeleriyle...*²⁵²

Bilindiği gibi çekirge istilaları sık sık kıtlığa sebep olmuştur. Yukarıda bahsedildiği gibi çekirge felaketleri her zaman tehlike arz etmektedir. Bu istilalar sonraki dönemlerde de Karahisar-ı Sahip sancağında yaşanacaktır. Sancağa bağlı Sincanlı, Sandıklı, Şuhut, Çal, Şeyhlü, Dazkırı, Danişmentlü, Homa, Muratlar, Osman ve Köprülü gibi 26 köy şiddetli çekirge istilasını nedeniyle zarar görmüştür²⁵³.

Saraya buğday sadece ekmek yapımı için alınmazdı. Ayrıca Muharrem'in onuncu gününde aşure pişirmek için de alınır. Her yıl Silivri İskelesi ile civarından aşurelik ve keşkeklik olarak bilinen deve dışı buğday cinsi 3312 kile mübayaa yoluyla temin edilmiştir²⁵⁴.

2.2.3. Taşradan Merkeze Diğer Te'minler

2.2.3.1. Katır Satın Alım Emri

Buğday ve koyun ihtiyacı dışında sarayda yeni gelişen ihtiyaçlar için satın alma yoluna gidilirdi. Örneğin H.1197/M.1783 tarihinde saray ahırındaki katırların çoğunun ölmeleri sebebiyle Kütahya Sancağı'ndan 50 katır satın alınması kararlaştırıldı. Bu katırlar satın alındıktan sonra İstabl-ı Amire²⁵⁵ye getirilirdi.

Katırların satın alım işi için mübâşir dergâh-ı mu'allâm gediklilerinden biri görevlendirilmiştir. Her katır için ve yolda geçen sürede katırlara harcanacak masraf hesaplanarak, verilecek toplam tutar belirlenmiştir. Buna göre; her bir katır için 125 kuruş baha biçilmiş, 50 katıra 6250 kuruş ödenmiştir. Katırların İstanbul'a gelince kadar 625 kuruş nafaka bedelleri belirlenerek, toplam hazineden 6875 kuruş çıkması hesaplanmıştır. Devlet alım işinde titizlik göstermiştir. Örneğin katırların ıstabl-ı

²⁵² KŞS 4, vr.74a.

²⁵³ Ertan Ökmen, "Batı Anadolu'da Çekirge Felâketi (1850-1915)", *Belleten*, S.74 (2010): s.134.

²⁵⁴ Zeynel Özlü, "Osmanlı Sarayında Aşure Geleneğine Uygulamasına Dair", *Milli Folklor* <http://www.millifolklor.com>, S.101 (2014): s. 212

²⁵⁵ Emr-i ahur'dan bozma olan *imrahur* ve *mirahur* adı verilen iki emr-i ahurun nezareti ve adaresi altında olan çeşitli bölümlerden oluşan has ahır veya astabl-ı amire'nin görevi saray hayvanlarına bakmak ve hayvan yetiştiren teşkilatlarla ilgilenmek olmuştur. En büyük amirleri ise Emr-i ahur (Mirahur-ı evvel) dir. Bkz. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s.471.

amireye teslimden sonra makbuz verilmesi istenmiştir. Ayrıca alım sırasında mübaşirlerin bölge sakinlerine zülüm etmemeleri hususunda uyarılmışlardır²⁵⁶.

Anadolu valisi ve Kütahya Sancağında vaki' kazâların kaduları ve nâibleri ve sâir iş erleri ve bu hususa mübâşir Dergâh-ı mu'allâm gediklilerinden Ahmed ma'lûm olaki sen ki vezir müşârünileyhesin Istabl-ı Amire-i evvel ve saniye tâbi' ahurlarda mevcûd esterandan katı? vafîr mürd ve helak ba'zısı amel manda olmağla o makulelerin yerlerine hin-i iktizâda mevcûd bulunmak için beher hal bir mikdar esteran mübâya'a ve mevcûd ettirilmesi muktezâ olduğuna binâen Kütahya Sancağında vaki' kazâlarda bulunan mahâllelerde elli katır esteran mübâya'ası tertib ve tesyin sabıkada mübâya'a...²⁵⁷

2.2.3.2. Kilim ve Çuval Satın Alım Emri

Yukarıda bahsedilen koyun buğday ve katır dışında özellikle sefer zamanlarında ordunun ihtiyacı olan malzemeler öncelikle İstanbul'a yakın yerlerden temin edilirdi. Örneğin H.1195/M.1781 tarihinde Sefer-i Hümayun teçhizatı için kilim ve çuval satın alınma yoluna gidilmiştir. Bu konuda Kütahya kadılığına gelen fermana göre cebehane için Uşak, Simav, Banaz, Muğla ve Aşkalu Tazkırı vb. kazalardan 1491 kilim, her bir âdeti 60'şardan ve 232 adet kilim her bir adedi 100'erden ve 1122 buçuk çift un çuvalı, her bir çifti 60'ardan toplamda 4500 bahadan satın alınması kararlaştırılmıştır. Bu kilimlerin ücreti mübaşir tarafından nakit olarak ödeneceği belirtilmiştir.

...cebehâne-i âmiremde mevcûd olan sefer-i hümayunum takımı mühimmatından ifraz ve ba'zı serhadat mensurem kula'a irsal olunan mühimmata bedel-i seferiye takımı teklimi için bu def'a müceddeden tertibat ve Uşak ve Simav ve Banaz ve Muğla ve Aşkalu Tazkırı ol-havalilerde vaki' kazâlardan mübâya'ası fermânım olan bin dört yüz doksan bir aded kilim sapsâne beher adede altmış ve iki yüz otuz iki aded kilim satun beher adedi yüzer ve bin yüz yirmi iki buçuk çift çuval dakikin beher çifti altmışar paradan sabık mûcibince icab iden dört bin beş yüz guruş paraları ta'yîn olunan mübâşir merkum...²⁵⁸

²⁵⁶ KŞS 4, vr.50a-50b.

²⁵⁷ KŞS 4, vr.50a-50b.

²⁵⁸ KŞS 4, vr.68b.

2.3. VERGİLERİN TOPLANMASI

2.3.1. Avarız Vergisi

Sözlük anlamı geçici şeyler (ârızî) anlamına gelir. Osmanlı Devleti'nde savaş ve tabii afetler gibi fevkalade toplanan geçici bir vergidir. Verginin toplanması önemli olduğundan avarız kayıtları önemle ile tutulmuştur. XVIII. yüzyılda tahrir kayıtları azaldığından vergi ve nüfus tespiti avarız sayımlarından anlaşılmaktadır. Sayımlarda nüfus *avarız hanesi* ve *hâne-i gayr-i ez-avâriz* olarak ikiye ayrılmıştır. Avarız haneleri avarızı verebilecek haneleri ifade ederdi. Hâne-i gayr-i ez-avâriz da derbendçilik, tuzculuk, madencilik, şahinci, celeplik, kadı, naip, müderris, imam zaviyedar, şeyh, gibi görevliler ve görme engelli, akıl sağlığı yerinde olmayan ve düşkünlük gibi engellerinden dolayı vergiden muaf alanlar için kullanılırdı²⁵⁹.

XVII. yüzyıl başlarında her gerçek haneden avarız vergisi alınırken daha sonraları bölgeye ve şartlara göre neferi esas alan avarız hane yayılmaya başlanmıştır²⁶⁰. Avarız hanesi 3, 5, 7, 10,15 gibi haneden oluşan bir vergi birimidir. Bu anlamda imparatorlukta standart bir avarız hanesi birimi bulunmamaktadır. Her kaza için farklı ölçüler kullanılmış olup, bazı yerlerde 10 hane 1 avarız hanesi olarak kabul edilirken, bazı yerlerde 15 ile 20 olabilmektedir.²⁶¹ Gerçek haneler bu vergiyi aralarında paylaşıyor ve ona göre öderlerdi²⁶².

Avarızın mekkâri, bedel-i tımar, nüzul ve sürsat gibi çeşitleri vardır. Avarız nakit olarak alındığı gibi ayni ve bedeni de ödenebilirdi. Genellikle savaş zamanlarında ihtiyaç duyulduğunda toplanırdı. Fakat savaşların art arda yapılması bu verginin sürekli toplanmasına sebep olmuştur. İmdad-ı seferiyyenin ve avarızın aynı dönemlerde toplanması, bu verginin payını düşürmüştür. Avarız Tanzimat ile birlikte kaldırılmıştır.²⁶³

H. 1196 / M. 1782 senesinde Kütahya Sancağı'nda olan kazaların avarız haneleri 2660,5 bir sülüs ve rub' bedel-i nüzûl hâneleri olarak hesaplanmıştır. Livadaki

²⁵⁹ Halil Sahillioğlu, "Avarız", *DİA*, C.4, İstanbul 1991, s.108

²⁶⁰ Meltem Aydın, "Avarız defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.48, (Nisan 2016): s.200.

²⁶¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s167.

²⁶² Sahillioğlu, a.g.m, s.109.

²⁶³ Sahillioğlu, a.g.m, s.109.

kazalardan bedel-i nüzûl olarak her bir hanesinden 600 akçe bedel-i nüzûl alınması ve mevkufat defterine göre toplanması istenmiştir. Ayrıca kayıta mübaşirin hüccet maaşı alması ve kalanının Hazine-i amire'ye alındığını belirtilmektedir.

Kütahya sancağında vaki' kuzât ve nüvvâba hitaben vâsıl alacak ma'lûm olaki Hazîne-i âmirem defterdarları arzı mûcibince Arpa Emini Ocaklarında Kütahya Sancağında vaki' kazâların iki bin altı yüz altmış buçuk bir sülûs ve rub' bedel-i nüzûl hâneleri olub bin yüz doksan yedi senesine mahsûben olmak üzere bey' ve tahsili lâzım geldiğide iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim hâlâ Arpa Emini Atâullah dâme mecdühû der uhde olub yedine mühürlü ve nişanlı mevkufat defteri sûreti verilmek imdi mûcibince cem' ve tahsil ettirmek fermânım olmuştur²⁶⁴.

Aşağıdaki tabloda avarız ve nüzulün H.1196 /M.1782 nasıl toplanacağı gösterilmiştir.

Tablo 2.1: Kütahya'da Olan Kazâların Avarız ve Bedel-i Nüzûl Hane Hesapları

1196 ²⁶⁵	Avarız ve Bedel-i Nüzûl Toplam = 16,540	Her bir çifte haneye = 52,5 kuruş	Her bir sade haneye = 45,5 kuruş ²⁶⁶
1197	Avarız ve Bedel-i Nüzûl Toplam = 10,985	Her bir çifte haneye = 35 kuruş bir rub'	Her bir sade haneye = 25 kuruş ²⁶⁷

Bir diğer kayıta Kütahya Sancağı'nda olan kazaların avarız haneleri 2654,5 ve bir rub' ve 106255 akçe bedel-i avarız malları olarak H.1197/ M.1783 senesi için toplanması emredilmiştir. Bu konuda mühürlü ve nişanlı mevkufat defteri sureti verilmiştir. Yukarıda ki gibi mübaşirin kendi hissesini aldıktan sonra kalanının hazine-i amire'ye teslim hususu belirtilmiştir²⁶⁸. Söz konusu vergilerin toplanması vesilesiyle Kütahya ve çevresindeki nahiyeler, mahalleler ve köyler toplu olarak kayıtlara geçmiştir²⁶⁹.

²⁶⁴ KŞS 4, vr.53a.

²⁶⁵ Bu belgenin tarihi yazılmamıştır. Ancak bir önceki belgenin konusu aynı olduğundan o belgenin tarihini almak zorunda kaldık.

²⁶⁶ KŞS 4, vr.64b.

²⁶⁷ KŞS 4, vr.53a.

²⁶⁸ KŞS 4, vr.53a.

²⁶⁹ Bkz. geniş bilgi için, birinci bölüm Kütahya'nın mahalleri ve bağlı yerler. KŞS 4, vr.53a-53b.

2.3.2. İmdad-ı Hazeriyye

İmadad-ı Hazeriye barış zamanında alınan ve sonradan düzenli bir hale gelen bir vergi türüdür. İlk olarak 1718 yılında alınmaya başlanmıştır. Savaş zamanında alınan İmdad-ı Seferiye vergisinin yarısı miktarındadır²⁷⁰.

İmdad-ı Hazeriyye vergisi Anadolu'da sefer olmadığı zamanlarda iki taksit olarak toplanmıştır. Kayıtlardaki ilk taksit zamanı genellikle Muharrem ayında başlatılmıştır. Kütahya'dan da toplanan vergi için Vezir Abdi Paşa ve Kapı Kethüdası görevlendirilmiştir. Ankara'nın hissesini ise Liva mutasarrıfı ve Soğucak Muhafızı vazifelendirilmiştir. Anadolu eyaletinden H.1197/M.1783 senesine mahsuben 62,322 kuruş toplaması planlanmıştır. Bunun 4574 kuruş hissesi Ankara livasına, kalan 57,750 kuruş eyaletteki diğer kazalara dağıtılmıştır. Söz konusu verginin H.1196/M.1782 senesi için miktarı 62,324 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir. Ancak bu verginin toplanmasında aksaklıklar yaşanmaktaydı²⁷¹. Kayıtlarda imdad-ı hazeriye taksitlerinin toplanması ve yollanmasında geç kaldığını ifade edilmektedir.

“İşbu bin doksan yedi senesine mahsûben iki taksit ile meşruta olmak vechile eyalet-i Anadolu'dan tarafımızdan ta'yîn ve tahsis kılınan imdad-ı hazeriyemizin taksi-i evveli re's sene Muharremü'l-Haram i'tibârıyla ve taksit-i sanisi vakt ve zamanıyla cem' ve tahsil olunmak babında şeref-yâfte-i sudûr olan emir-i celili'shan mücibince sene mezbûre mahsûben taksit sani hazeriyemizden dahi cem' ve tahsili vakt-ı zamanı hulûl itmekle ...”²⁷².

Belgeye göre H.1197 /M.1783 senesinin ikinci taksiti 509 kuruştan başlayarak alacak verecekler hesaplandıktan sonra toplam 25,078 hesaplanmıştır²⁷³. Verilerin toplanacağı yerler tek tek mahalleler ve köyler sayılmıştır²⁷⁴.

Kütahya'da ki avarız, nüzul ve imdad-ı hazerriyye vergileri arpa emniği ocaklığına bağlıdır. Arpa Emni, kaynaklarda Emin-i Şa'ir ve Emin-i Cev olarak geçer²⁷⁵. İncelediğimiz belgelerde hem Arpa Emni tabiri hem de Emin-i Cev²⁷⁶ tabiri kullanılmıştır.

²⁷⁰ Ahmet Tabakoğlu, “İmdâdiyye”, *DİA*, C.22, İstanbul 2000, s.222.

²⁷¹ KŞS 4, vr.65a.

²⁷² KŞS 4, vr.48a.

²⁷³ KŞS 4, vr.48a-48b.

²⁷⁴ KŞS 4, vr.48b.

²⁷⁵ Mehmet, İpşirli, “Arpa Emni”, *DİA*, C.3, İstanbul 1991, s.392.

²⁷⁶ KŞS 4, vr.64b.

Arpa Emini, saraya bağılı dört eminlikten biri olup, ne zaman teşkil edildiğı bilinmemektedir. Divan-ı Hümâyün Hâcegân'ından olan arpa emininin görevlerinden bazıları, Asâkir-i Hâssa, mansûre, Istabl-ı Amire'ye gerekli arpayı temin etmek ve İstanbul'a gelen beylerbeyi ve sancakbeyi gibi kişilerin atlarına yem temin etmek olup, sefer sırasında görevleri daha da ağırlaşrdı. Arpa eminin yapacağı harcamalar hazineden karşılanır ve buna Arpa-baha denilirdi. Arpa Eminliği XIX. yüzyılda Zahire Nezareti ile birleştirilmiştir²⁷⁷.

İncelenen defterde arpa emini Hazîne-i âmire defterdarları arzı mûcibince padişah fermanıyla görev almaktadır. Arpa emini, Arpa Emini Ocaklar'ı, adına Kütahya Sancağı'nda olan kazaların avarız ve bedel-i nüzûl haneleri toplamakla yükümlü olduğu görülmektedir. Arpa emini kayıtların birinde bedel-i nüzûl²⁷⁸ vergisi için diğesinde ise avarız vergisini toplamak için görevlendirilmiştir.

Kütahya Sancağında vaki' kazâlar kuzât ve nüvvâba hitaben vâsıl olacak ma'lûm olaki Hazîne-i âmirem defterleri mûcibince Arpa Emini Ocaklığı olan Kütahya Sancağında vaki' kazâların iki bin altı yüz elli dört buçuk ve bir rub' avârız hânesiyle yüz altı bin iki yüz elli beş akçe bedel-i avârız ... malları olub iki yüz doksan yedi senesine mahsûben olmak üzere cem' ve tahsil-i lâzime gelmekle hala Arpa Emini Atâullah dâme mecdühû der uhde olub yedine mühürlü ve nişanlı mevkufat defteri sûreti verilmekle imdi mûcibince cem' ve tahsil ettirmek fermânım olmuştur...²⁷⁹.

2.4. MERKEZDEN YAPILAN ATAMALAR

2.4.1. Kaymakam Ataması

Kaymakam, sözlükte *birinin yerine geçen, yerini tutan, vekil, naip* manalarına gelmektedir. Osmanlı'nın merkez ve taşra teşkilatında bu unvan XVI. yüzyıldan itibaren görülmektedir. Kaymakamlık çeşitli görevler için kullanılmıştır. Örnek olarak sadaret kaymakamı, Asitane kaymakamı, ordu kaymakamı gibi makamlarda bu uygulama yapılmıştır²⁸⁰.

Bu konuyla bağlantılı olarak Germiyanzade Ya'kub Çelebi Vakfi'na mütevellî atanması hakkında incelenen defterde bir kayıt mevcuttur. Germiyanzade Ya'kub

²⁷⁷ İpşirli, "Arpa Emini", s.392.

²⁷⁸ KŞS 4, vr.53a.

²⁷⁹ 4 No'lu K.Ş.S, s.53a.

²⁸⁰ Yücel Özkaya, "Kaymakam", *DİA*, C.25, Ankara 2002, s.84

Çelebi Vakfı, I.Yakub Bey tarafından oluşturulmuş ancak günümüze ulaşmamıştır. Vakıf H.795/M.1392 yılında II. Yakub Bey döneminde yenilenmiştir. Vakfiyede Germiyanoglu Yak'ub Bey'in Afyon-Karahisar kadısı nezaretinde Karahisar civarındaki: Kozluca, Orta Kalecik, Sivrice Kalecik, Kara Aslan ve Coki olarak adlandırılan yerlerdeki tarlalar, bağlar bahçeler vs. çeşme ve nehirleri dâhil ve hariç olarak mezarlıklar, mescitler ve yollar müstesna olmak üzere Mehmet İbn. Mehmed Bahaeddin'e (Ulu Arif Çelebi) vakfedildiği yazılmaktadır. Ayrıca vakfiyede, vakfın tevliyetinin vakıf evladına kuşaktan kuşağa geçmesinin şart konulduğu geçmektedir²⁸¹.

Söz konusu vakfa kaymakam H.1197/M.1783 yılında atanmıştır. Bu bağlamda Dersa'adet Ağası olup Haremeynü's-Şerîfeyn Evkafı nazırının nezaretinde olan Germiyanzade Ya'kub Çelebi Vakfı'nın mütevellisinin bir dava konusu sebebiyle görevden alınmış ve yerine kaymakam tayini Haremeynü's-Şerîfeyn müfettişinin ilamı ile gerçekleşmiştir²⁸².

*Muharremi'nin on dördüncü gününde bu berât-ı hümâyûnu virdim ve buyurdum
ki merkur İbrahim zîde kadruhû varub şurût kendüde üzere vakf-ı mezbûrun kaymakam-ı
olub hizmet-i lâzimesi sadakat ve istikâmet üzere ...*²⁸³

2.4.2. Müteveli Ataması

Mütevellinin, *başkasının işini gören, dostluk gösteren ve bakımını üstlenen* gibi anlamları vardır. Terim olarak vakfiye şartlarını, şer'i hükümlerin ve mer'i mevzuata göre vakfın işlerini idare eden kişidir. Bu görev ve yetkiye *velayet*, görevlendirilme alanında *tevliyet* denmiştir²⁸⁴.

Müteveli tayininde vakfedenin iradesi esas alınır. Ancak muğlak olan durumlarda yetki hâkime geçmektedir. Bu durumlarda vâkıfın isteğiyle tayin edilene *meşrut müteveli* diğer durumda ise *mansub müteveli* denir. Osmanlı Devleti'nde ilk zamanlarda hâkimin yaptığı atama ile olurken Tanzimat sonrasında Padişah beratıyla olup, bu tür atamalara *sadaka tevliyetler* denilmiştir²⁸⁵.

²⁸¹ İsmail Çiftçioğlu, "Germiyan Beyliği Döneminde Kütahya'da Mevlevilik", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C, S.10 (2004): s.9.

²⁸² KŞS 4, vr.52b.

²⁸³ KŞS 4, vr.52b.

²⁸⁴ Nazif Öztürk, "Müteveli", *DİA*, C.32, İstanbul 2006, s.217.

²⁸⁵ Öztürk, a.g.m, s.217.

İncelenen defterde tevliyet hususunda üç atama mevcuttur. Atamalar padişah beratı ile yapılmış olup, Tefiki Mehmed Paşa Mekteb-i Şerif Vakfı nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu kadar kısa zamanda aynı yerde üç defa atama yapılması vakfiyedeki şartnamelerin, farklı yorumlamasından kaynaklanmaktadır. Vakıf şartnamesinde kimlerin hangi göreve geleceği bellidir. Ancak bazı kişilerin şartnameye göre bizzat kendilerinin atanacağını iddia etmeleri üzerine dava konusu olmuştur. Birinci belgedeki H.1196/M.1782 tarihinde söz konusu durum bazı kişilerin vakfiyenin kimsenin üzerine yazılmadığını belirterek kendi üzerlerine istemeleriyle gerçekleşmiş, tevliyet ve muallimlik görevleri bahsi geçen kişilere berat ile verilmiştir.

... ba fermân-ı âlî Kövcek Evkafl muhasebesine kayd olunan vakfiye ma'mul bahası mücibince bila-isim mukayyid olub henüz kimesnenin uhdesinde kayd ile berât virilmemekle ber-mûceb vakfiye müceddeden kendülere tevcih ve yedlerine berât-ı âlîşânım verilmek babında istid'a-i inâyet etmeleri ile mücibince iştiraken tevcih ve berât i'tâ olunmak fermânım olmağın haklarında mezid-i inayet-i şahâneme zahure götürüb bin yüz doksan beş senesi Zilka'de'sinin on dokuzuncu günü târihiyle müverrih virilen re's-i hümayûnum mücibince bu berât-ı hümayûn ... makrunu virdim...'²⁸⁶.

Bu konudaki ikinci belgede ise üç kişinin Tefiki Mehmed Paşa Mektebi Şerif Vakfı'nın evlâd-ı evlâdiyet şartı olması gerektiği üzere arzuhal etmeleriyle gündeme gelmiştir. Bu kişiler tevliyet hakları olduklarını belirterek, tevliyeti ve muallim-i sıbyanlığı tekrar kendilerine istemeleri üzerine verilmiştir.

... ibkâ ve tevcih ve yedlerine berât-ı âlîşânım verilmek babına istid'â-yı inâyet buyruldu ve vezir müşârünileyhin huzûrunda murâfa'ada verilen bir kat'a arz ve babuyuruldu bir kat'a i'lâm-ı şer'îye-yi ibraz etmeleriyle merkumun meşrutaları ve hakk-ı sarihleri olduğu yedlerinde olan arz ve i'lam-ı şer'iyeden müstebân olmağla refe'alarından tevliyet mezbûrda ber-mûceb-i şart-ı vâkıf mezkûr Muhyiddin'nin oğulları merkumuna ve mu'allim-i sıbyan ciheti dahi sahib olan mezkûr eş-Şeyh Mehmed kemakan ibkâ olunmak...'²⁸⁷

Mütevelli tayini konusundaki üçüncü belgede şöyledir; Belgede bir hanımın Tefiki Mehmed Paşa Mekteb-i Şerîfi ile vakfının tevliyeti için merkeze arzuhal yollaması ve tevliyyette babasından kaynaklı olarak hakkı olduğunu belirtmesi üzerine verilmiştir²⁸⁸.

²⁸⁶ KŞS 4, vr.65b.

²⁸⁷ KŞS 4, vr.22b-23a.

²⁸⁸ KŞS 4, vr.43b.

...kendüye tevcih olunmak babında istid'â-i inâyet ve bir minvâl muharrir-i vakıf Müftüsü Mevlânâ Ebubekir Paşazade Hamidallah zîde ilmühû i'lam itmekle i'lamı mûcibince tevcih olunmak fermânım olmağın hakkında mezid-i inâyet ... zuhur edüp bin yüz doksan yedi senesi Cemaziye'l-evvel'in yirmi beşinci günü târihiyle ... virilen ruûs-ı hümâyûn mûcibince bu berât hümâyûn virdim...²⁸⁹

2.4.3. Müderris ve Muallim Ataması

Medresede ders veren kişilere müderris denilir²⁹⁰. Müderrislik tevcihi XVI. asrın sonlarına kadar kazaskere ait iken bu tarihten sonra Şeyhülislamın arzı ile gerçekleşmiştir²⁹¹.

H.1197/M.1783 tarihinde Kütahya'daki mektepte tedris için müderris veya muallim olamadığı görülmektedir. Kütahya naibi konunun önemine istinaden, önerdiği kişinin atanması için merkeze arz gönderir. Naibin talebi üzerine Şeyhülislamın işareti ile *tevcih ve sadaka edip* ifadesi kullanılarak ilgili kişi berat ile müderrisliğe atanmıştır.

..hücerât-ı mezkûrede tedrise bir kimesne nasb-ı ehem ve elzem olmağın erbab-ı istihkakdan ve ulemadan işbu râfi' tevki'-i refi'ü'ş-şân-ı hakanî Mevlânâ ... es-Seyyid Osman Efendi zîde ilmühû her vechile lâyük ve maháll ü müstehak olmağın hücerat-ı mezkûrun ber-vech-i hasebi tevcih olunub yedine müceddeden berât-ı şerîf-i âlişânım verilmekle babında Kütahya nâibi Mevlânâ el-Hâc Mehmed zîde ilmühû arz itmeğın mûcibince tevcih buyurulmak ricâsına a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efzalü'l-fuzalâi'l-müteverri'in bi'l-fi'il Şeyhü'l-İslam ... es-Seyyid İbrahime Edâma'llahu Te'âlâ fezâilühü işaret itmeleriyle işaretleri mûcibince tevcih ve sadaka edip bu berât-ı hümâyûn sa'âdet-makrûn virdim.'²⁹²

Muallimler müderrisler gibi merkezden gönderilen berat ile atanmaktadır²⁹³. H.1195/M.1781 tarihinde sıbyan mektebinde muallimin olmadığı için atanma gerçekleşmiştir.

...ma'lûm hânenin imâmet ve mu'allim-i sıbyanlık olmayub nasb ve ta'yîn olunmak lâzım ve mühimme olmağla erbab-ı istihkakdan işbu râfi' tevki'-i refi'ü'ş-şân-ı hakanî eş-Şeyh Ömer zide salâhahû her vechile layık mahall ve müstehak olmağın imâmet ve mu'allim-i sıbyanlık ciheti vazife-i mu'ayyene ile tevcih olunub yedine müceddeden berât-ı şerîf-i âlişânım verilmek babında istid'a-yı inâyet itmeğın bir kimesne üzerinde

²⁸⁹ KŞS 4, vr.43b.

²⁹⁰ Mehmet, İpşirli, "Müderris", *DİA*, C.31, İstanbul 2006, s.468.

²⁹¹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.84.

²⁹² KŞS 4, vr.54a.

²⁹³ Bkz. geniş bilgi için mütevellî başlığı.

olmadığı iklamdan ba'de'l-derkenar mûcibince merkume sadıka edip bu berât-ı hümâyûn sa'âdet-makrunu virdim.."²⁹⁴

2.4.4. Başkâtiplik Ataması

Kâtipler, merkezden beylerbeylik ve diğer resmi makamlardan kadıya gelen ferman, berat buyruldu gibi yazılarla davalara ait sicilleri sicil-i mahfuz denilen deftere kaydetmekle görevliyidiler²⁹⁵. Mahkemede Kadının yanında bulunan en önemli memurlardır. Ayrıca sicillerin düzgün kaydedilmesi ve saklanmasından sorumluydular²⁹⁶.

Söz konusu defterde başkâtiplik beratı bulunmaktadır. Bu konuda Kütahya mahkemesinin birinci kâtibin vefat etmesiyle yerine aynı mahkemede ikinci kâtip ve müderris olan başka birinin başkâtip olması istenmiştir. Bu atamada Kütahya naibinin arz etmesi üzerine ve Şeyhülislamın onayı ile berat verilmiştir.

...Kütahya nâibi Mevlânâ es-Seyyid Abdalbaki zîde ilmühû arz itmekle mûcibince tevcih olunmak üzere a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efzalü'l-fuzalâi'l-müteverri'in bi'l-fi'il Şeyhü'l-İslam Mevlânâ Dürriade es-Seyyid Mehmed Ataide zidet fezâiluhu ile işaret itmekle işareti mûcibince tevcih olunmak fermânım olmağla hakkında mezid-i inayet pür şahânem zuhura götürüb bin yüz doksan yedi senesi Şa'bân-ı Şerif'in on dördüncü günü târihiyle müruh virilen ruûs-ı hümâyûn mûcibince bu berât-ı hümâyûn izzet-makrûnu virdim...²⁹⁷.

²⁹⁴ KŞS 4, vr.66b.

²⁹⁵ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.110

²⁹⁶ Ortaylı, *a.g.e.*, s.82-83.

²⁹⁷ KŞS 4, vr.43b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KÜTAHYA'DA SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

3.1. ÖZEL HAYAT: AİLE

Kütahya'da aile yapısını incelenen defterde klasik olarak anne, baba ve çocuklardan oluştuğunu görmekteyiz. Kayıtlarda aile büyüklerinden bahsedilse de beraber yaşadıkları hakkında bir bilgiye rastlanılmamıştır. Genel olarak birkaç çocuğu olan aileler bulunmakla birlikte, hiç çocuğu olmayan ailelerde kayıtlarda mevcuttur.

3.1.1. Nikâh

Sözlük anlamı *birleştirme, bir araya getirme* gibi fıkhîta şer'an aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkek ve kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmek için yapılan akittir²⁹⁸.

Şer'iyye sicillerindeki nikâh akitlerinde kimlerin evlendiği, verilen mehir ve şahitler görülebilir. Nikâh, tarafların bazen şahsen bulunmalarıyla bazen de vekilleri vasıtası ile kıyılmıştır. Kadından evlenme izni alma, nikâh akdi ve boşanmanın kadı önünde yapılması, günümüzdeki resmî nikâh ile benzerliğini düşündürmektedir.

Bahsi geçen defterde 14 nikâh kaydı bulunmaktadır. Bu nikâhlar arasında ilk defa evlenen olduğu gibi ikinci evliliğini yapanlarda vardır. İkinci evlilik için mürasele izni, giden eşin başka yerlere gidip dönmemesi veya ölüm haberini almaları durumunda gerçekleşmiştir. Böylesi durumda yalnız kalan eş mahkemeye gelip bildirimde bulunmuş ve evlenmek için izin almıştır. İzin alma konusunda aşağıdaki madde oldukça ilginçtir. Buna göre mahkemeye gelen bir kadın eşi ile başka bir yerde karşılıklı boşandıklarını söyleyerek, yeniden evlenmeyi talep etmektedir.

Hacı Lokman Mahallesinde zat-ı ma'rife Ümmühan binti Eyyüb takrir ider ki yedi sene mukaddem zevcim olan Abbas Ağa'nın kahvecusu el-Hâc Ali bin Abdullah diyâr-ı âhara gidüp biz dahi dört sene mukaddem Akhisara varub bulunduğundan bize huzûru Müsliminden tatlik-i muhâla'a olduk şimdi zevc-i ahire varmak muradıdır şahid taleb olundukda Süleyman bin Mustafa ... Gazi Kemal Mahallesinde ve Halil bin Eyyüb? aynı mahâlle Hacı Lokman şehâdetiyle haberleri kayd-ı şüd...''²⁹⁹

Yukarıda bahsedildiği gibi bazı nikâhların vekil tayini ile yapıldığı görülmektedir. Bu konuda vekil vasıtasıyla yapılan bir nikâh akdi örneği şöyledir:

²⁹⁸ Fahrettin Atar, "Nikâh", *DİA*, C.33, İstanbul 2007, s.112.

²⁹⁹ KŞS 4, vr.2a.

*Rum-ili'nde Çil Hasan ... Sadi? Hasan oğlu Lokman tarafından diğeri ... akde vekil es-Seyyid İsmâ'il bin Mustafa nâm kimesneye Derviş Hacı Mehmed bin ... Ömer Hasan bin Halil Köprüören Hatice binti Mehmed Bölücek Mahâlî'den ki vekil mezbûr Berber es-Seyyid İsmâ'il mahzarında meblağ 6000 mehir ile nefsim tezevvüc eyledim didikde oldu ... kabûl? akd-i şüd...'*³⁰⁰.

Evlilik ve boşanma konularında merkezden gelen bir fermana göre Osmanlı Devleti'nin eskiden beri süre gelen hoşgörü anlayışının devam ettiği anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki evlilikleri ve boşanmaları metropolitler tarafından gerçekleştirilmektedir. Fermana bu tür konulara dışardan kişilerin karışmaması hususunun altı çizilmiştir.

*...zimmî taifesinden biri tezevvüc etmelu oldukda ve yahud avrat boşamalu olsa aralarına Metropolid taraflarından ta'yin eylediği ve kendilerinden gayri kimesne girmeyub ve karuşmayub ve merd olan rahibler ve zimmî taifesi kendü ayinleri üzere Patrik'e ve Metropoliddan ve piskoposlarına her ne vasiyet iderler ise makbul olub Rum şâhidleriyle şer'îyle istimâ' olunarak...'*³⁰¹

3.1.2. Mehir

Mehir kelimesinin sözlük anlamı (mehr) *ücret* manasına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak ise evlilik esnasında ödenen para veya mal demektir. Bu para veya malı evlenecek erkek kız tarafına öder³⁰².

İslam hukukunda mehir konusunda net bilgiler bulunur. Kur'ân-ı Kerîm'de kendileriyle evlenen kadınlara mehirlerinin verilmesi gerektiği belirtilmiş, hadislerde de mehir ile ilgili fikhî hükümler ayrıntılı yer almıştır. Nikâh kıyılma sırasında mehrin kadına ne kadar ve nasıl ödeneceği açıklanmıştır. Nikâh belgelerinde mehrin miktarı yazılıdır. Ancak mehirde evlenmeyi zorlaştıracak kadar aşırıya kaçılmaması öğütlenmiştir³⁰³.

İncelenen defterdeki nikâh kayıtlarında mehirlerin miktarı tespit edilebilmektedir. Buna göre mehir kişilerin maddi durumlarına ve kadının daha önce evlenmiş olup olmamasına bağlı olarak değişmektedir. İlk evliliklerdeki mehrin ikinci

³⁰⁰ KŞS 4, vr.3a.

³⁰¹ KŞS 4, vr.73.

³⁰² Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *DİA*, C.28, Ankara 2003, s.389.

³⁰³ Aydın, a.g.m, s.389.

evliliklere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Son ifadeye aşağıdaki kayıtlar örnek gösterilebilir.

*Mezbûre Ümmühan Hâtûn ki Cemaleddin Mahâlle Seyyid Mustafa bin İlyas mahzarında mehir meblağ 4000 ile nefsi tezevüc eyledim...*³⁰⁴

*El-zevci ... İbrahim bin Ahmed Der karye-i Bölücek hazır binefsi ez-zevcetel menkuha Hatice binti Mehmed der karye-i mezbûr ala müterazı ziya meblağ 3000 mehir müeccele ile akd-i nikâh şer'î ve mer'î kılunub bu mahâlle kayd olundu'*³⁰⁵.

Boşanma durumlarında mehir dava konusu olabilmekteydi. Bu davaların birinde kadın mehri için on bin akçe nakit para, ziynet olarak da gümüş bilezik ve iki kile buğday istemektedir. Ancak eski kocası nikâh akdinde böyle bir şey olmadığını şahitler ile ispat etmiştir.

*...beni tatlik eylediğinde zimmetinde mütekarrer ve ma' kud aliye on bin akçe mehir-i müeccelemlub ba-kile Kütahya ve iki kile hunta ve bir sim bilezik zimmetinde olub mutâlebe eylediğimde ta'lil ider deyû da'vâ-i mezbûr Ahmed cevabında hin-i müfâratımızda nikâhını ve ma'lûm ol-mikdar eşyasını ahz eyleyüp huzûr-u Müslimin'de aid da'vâda ve kaffe-i mutalibatda ibra-i zimmet eyledi deyû cevab ve def' eyledikde def'-i meşrûhunu isbat eylediği şahidlerdir ki zikr olunur...*³⁰⁶

Ayrıca kadın terekelerinde mehir mal varlığı olarak gösterilmiştir. Bu konuda vefat eden bir kadının terekedeki malı sayılırken kocasında olan mehri de hesaplanmıştır.

Medîne-i Kütahya'da el-Hâc Ahmed Mahâllesi sakinlerinden iken bundan akdem fevt olan Neslihan binti Mehmed Ali nâm müteveffanın...

*...der-zimmet zevci mezbûr Mehmed mehir-i müeccele para 1333 ...'*³⁰⁷

3.1.3. Boşanma (Talâk)

Talâk kelimesinin sözlük anlamı *serbest bırakmak, bağını çözmektir*. Fıkıh'taki anlamı ise belli lafızlarla nikâh akdinin bozulması olarak kullanılmaktadır. Türkçe'de boşama ve boşanma olarak kullanılır³⁰⁸.

³⁰⁴ KŞS 4, vr.3a.

³⁰⁵ KŞS 4, vr.78b.

³⁰⁶ KŞS 4, vr.24b.

³⁰⁷ KŞS 4, vr.11b.

³⁰⁸ H. İbrahim Acar, "Talâk", *DİA*, C.39, İstanbul 2010, s.496.

Belgelerde sadece 6 boşanma kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlarda muhalaa, bazen eşlerden birinin başka yerlere gidip dönmemesi veya ölüm haberini mahkemeye bildirmesi ile boşanmalar gerçekleşmiştir. Ayrıca giden eşin karısına eğer dönmezsem benden *boş ol* ifadesinin kullanıldığı gibi ilginç bir kayıt bulunmaktadır. Söz konusu kayıta kadın mahkemeye başvurarak kocasının *boş ol* sözünü teyit ettirerek yeniden evlenmek istemiştir. Muhtemelen bunun nedeni kadın için hayat şartlarının zor olmasından kaynaklıdır. Bundan dolayıdır ki erkek gittiği yerden dönmeme ihtimaline karşı kendinden sonra eşinin geçim sıkıntısı çekmemesi için kadına bu boşanma iznini vermiş olmalıdır.

Meydan Mahâllesi sakinlerinden Şerife binti el-Hâc Mustafa nâm kimesne Hâtûn zevci es-Seyyid Mehmed Samir nâm kimesne diyâr-ı âhara gider iken altı ... mürurunda gelmez isem benden boş olsun iradesi yedindedir ve deyu ta'alluk eylediği diyâr-ı âhar doksan üç senesi Ramazan-ı? Şerifinde gidüp târih değinden on dokuz ay olub on dört ay mürur edip mezbûre dahi zevci âhara varmaya talibe olub bir minvâl muharrir Ahmed Çavuş ve Arab Hacı Mehmed ve İsmail Efendi vekil imam Meydan şehâdet edip ve talib olan Hasan bin İvaz'a akdi nikahına izin mürâselesi verildiği işbu kaydı şüd ...³⁰⁹.

Yukarıdaki kayda benzer bir örnek de 2 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili'nde bulunmaktadır. Buna göre Diyarbakır'a gidecek olan birinin mahkemeye gelip 6 aya kadar dönmezsem nikâhımda olan zevcemin iradesi yedinde olsun diyerek, eşine boşanma izni vermiştir.³¹⁰

Diyâr-ı âhara gitmek murâdım olmağla işbu târih-i yevmden altı aya değin gelmez isem taht-ı nikâhda olan zevcem Rabi'a bint-i Musa nâm hatunun irâdesi yedinde olsun deyu takrîri kayd şüd³¹¹.

Boşanma konusunda nikâh konusunda da bahsedildiği gibi farklı bir uygulama incelenen sicilde tespit edilmiştir. Şöyle ki mahkemeye gelen bir kadın eski eşi ile başka bir yerde karşılıklı boşandıklarını ve yeniden evlenmek isteğini ifade etmiştir. Kadından yeniden evlenebilmek için evliliğini şahitler huzurunda bitirmesini istemiştir³¹².

³⁰⁹ KŞS 4, vr.2a.

³¹⁰ Semra Yüca, "4 No'lu Kütahya Şer'iyye Sicili'nin Latin Harflere Aktarılması Ve Değerlendirilmesi", *Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya 2019, s.112.

³¹¹ Yüca, *a.g.t.*, s.112.

³¹² Bkz. Nikâh başlığı.

3.1.4. Kadın

Osmanlı Devleti'nde kadın birçok ser'iyeye sicili çalışmalarında ortaya çıkarıldığı gibi sosyal hayatta etkindir. Bu sicilde de aşağıda açıklanacağı gibi söz konusu kadın etkinliğini desteklemektedir.

Sicildeki belgede Rabi'a Hatun, çocuğu olmayan ve eşi vefat etmiş bir kadındır³¹³. Rabi'a Hatun eşi vefat edince hâkimin verdiği karara göre çocuğu olmadığı için terekenin ancak 4'te 1'ine tasarruf edecekti. 4'te 3'ü ise beytülmale aktarılacaktı. Bu durumda oturduğu konak kendisine kalmayacaktı. Bu nedenle Rabi'a Hatun bir vekil vasıtasıyla dava açtı. Çünkü elinde eşi sağ iken konağı kendisine devrettiğinin hücceti vardı. Ayrıca iddiasını kanıtlayacak şahitleri de bulunmaktaydı. Şahitlerin hâkim karşısında bu konuya şهادet etmesi ile eşinin savaşa gitmeden konağı ona verdiği tasdiklendi. Böylece Rabi'a Hatun devlete karşı mahkemede hakkını aradı ve hatta kazandı.

...biline taleb olunduk da adulden İshak Fakıha Mahâllesi sükkânından Germiyanoğlu el-Hâc Yusuf Ağa bin Ali Ağa ve Helali Ahmed Efendi bin Mehmed ve Ali ve Münir Ağa bin Mehmed Ağa ve Ömer bin Abdullah nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'e hâzırân olub isre'l-iştihâdi's-şer'î fi'l-hakika menzil mahdûd mezkûr bi-cemî'ü't-tevâbi' ve levâhıkı müteveffâ-i mezbûr Süleyman Efendi Binbaşılık ile Sefer-i Hümâyûn'a azîmetinden bizim huzûrumuzda menzil-i mahdûd mezkûru zevce-i mezbûre Rabi'a Hâtuna üç sene mukaddem ba'de't-tahliye hibe-i ... ile hibe ve teslîm edip ve olduğu eşhab ve kabûl edip hüccetini dahi hakimü'l-vakt ... efendi hazretlerinden ...³¹⁴

Mahkemeyi Rabi'a Hatun'un kazanmasıyla yeni bir hüccet oluşturularak konak Rabi'a Hatun'a teslim edildi³¹⁵.

mü'ekkil mezbûre Rabi'a Hâtun'un mülk-ü mevhubesini olduğuna hükm-ü birle mâ-vakî'a bi't-taleb ketb olundu ...'³¹⁶

Yukarıda bahsedildiği gibi Rabi'a Hatun mahkemeye gitmek yerine vekil tutmuştu. Ancak başka bir davada Âişe Binti Ebu Bekir bizzat kendi mahkemede bulundu.

³¹³ KŞS 4, vr.15b.

³¹⁴ KŞS 4, vr.15b.

³¹⁵ KŞS 4, vr.16a.

³¹⁶ KŞS 4, vr.16a.

*Muhammed bin Murad der Mahalle-i Meydan hazır binefse Âişe binti Ebu Bekir
Meydan huzurat binefsiha cümle mezbûr ala müterazı akdi şer'i*³¹⁷.

Bir başka kayıta bir kadının kocasının borcuna kefil olduğu görülmektedir. Kadının eşine kefil olabilmesi o dönemde kadına duyulan güveni belirtmektedir.

*Seki Ören'den Musa oğlu Ahmed nam kimesnenin Yusuf Bey nam kimesneye
olan kuruş 6611,5 = 77,5 deynine kırk bir gün vadeye kadar edaya Ahmed zevcesi Âişe
Hâtûn kefil bi'l-mal olduğu işbu kayd şüd*³¹⁸.

3.1.5. Çocuk Bakımı

İncelenen şer'iyye sicilinde çocukların bakımı anne ve babanın sorumluluğundadır. Ancak anne ve baba boşanmış olduğu durumda çocuk küçük ise anne ile yaşamakta ve çocuğun nafakası yani ihtiyaçları için de baba belirli bir meblağ ödemektedir.

Bu konuda boşanmış tarafların çocuk bakımı hakkındaki durumu dava kayıtlarına yansımıştır. Davalarda kadın erkekten çocuğun bakımı için nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme kararına göre her bir gün için takdir edilen tutarın her ay verilmesi istenmektedir. Defterde çocuk için belirlenen günlük nafaka bedelleri farklıdır. Bir kayıta her gün için 7 akçe belirlenmişken, başka bir kayıta her gün için 10 akçedir. Bu durum muhtemelen kişilerin gelir durumunun farklılığı ile alakalıdır.

*...bundan mütevellide hâlâ hücre-i terbiyemde olan sadr-ı sagir oğlum İbrahim
nafaka-i me'kulat bahâya işde ihtiyaç ile muhtaç olmağla kadir kifaye nafakaya ma'kule
bahâ karz ve takdirü't-temas itmekle mücibince mezbûr İbrahim'e külli yevm yedişer akçe
nafaka ma'kule bahâ farz ve takdir olunub ve mah bi-mah külli yevm yedişer akçeden beher
mah yetmiş para vermek üzere mezbûr Halil'e tenbih olunduğu işbu mahâlle kayd şüd*³¹⁹.

³¹⁷ KŞS 4, vr.2a.

³¹⁸ KŞS 4, vr.77a.

³¹⁹ KŞS 4, vr.76a.

3.2. KAMUSAL HAYAT

3.2.1. Eğitim

Osmanlı Devlet’inde eğitim enderun ve medreselerde verilirdi. Küçük çocukların eğitimi için camiler ve sıbyan mektepleri yaptırılmıştı. Bütün bu eğitim kurumlarının masrafları da vakıflar tarafından finanse edilirdi.

Söz konusu şer’iyye siciline göre Kütahya’da sıbyan mektebi mevcuttu. Mektebin bütün faaliyetleri vakfın şartlarına göre gerçekleşirdi. İncelenen dönemde muallim eksikliği olup yeni atanma gerçekleşmiş ve muallimin maaşı tespit edilmiştir.

Belgede mektebin öğrenci sayısı 30’dur. Bu öğrencilere bayram öncesi giysiler ve ayakkabılar verilmektedir³²⁰. Muallim eksikliğinde öğrenci kaydı fazla olduğu zamanlarda eski öğrencilerin mülazım olmaları beklenirdi.

Yukarıda muallim ve müderrislerin tayinlerinin merkezden gönderilen berat ile yapıldığından bahsedilmişti³²¹. Kayıtlarda dikkat çeken en önemli husus ders vermek için muallimin bulunamamasıdır³²². Bu nedenle muallim ataması yapılmaktadır:

*... eshab-ı Hayratdan Kapukıran Mehmed Paşa hazretleri bina eylediği ma'lûm hânenin imâmet ve mu'allim-i sıbyanlık olmayub nasb ve ta'yîn olunmak lâzım ve mühimme olmağla...*³²³

Kütahya’da sıbyan mektebi dışında başka okullarda bulunmaktadır. Bunlardan birinin Dabbağhâne yakınlarındadır.

*Medine-i Kütahya'da Dabbağhâne sükûnda vaki' el-Hâc Mehmed bina eylediği mekteb-i şerîfin...*³²⁴

Bu okullara da verilen eğitim konusunda ayrıntılı bir bilgi kayıtlarda bulunmamaktadır. Ancak Osmanlı Devleti’ndeki genel eğitim programının uygulandığı düşünülebilir. Okullardaki kitapların listesini bilmemekle birlikte, o dönemde önde gelen kişilerin terekesinde kitap kaydının olması kıymetlidir. Özellikle Muhyi Abdurrahman Efendi’nin terekesi kitap konusunda oldukça zengindir. Bu kişiye ait

³²⁰ KŞS 4, vr.13b-14a.

³²¹ Bkz. Mütevelli, müderris ve muallim ataması başlıkları.

³²² KŞS 4, vr.54a.

³²³ KŞS 4, vr.66b.

³²⁴ KŞS 4, vr.54a.

kitap isim ve sayılarının toplamı 234 tane olup, burada sadece 10 tanesi örnek olarak verilecektir³²⁵.

Tablo 3.1: Terekelerde Mevcut Kitapların İsimleri

Zeyc-i Emir Uluğ Bey cild guruş 50	Târikat-ı Muhammediye ve Şerh-i Hal-i İklab guruş 15	Müşârik Şerh-i İbn-i Mülk guruş 15	Mentuku't-Tayr 1 guruş 3	Tercüme-i Hadis- i Şerif guruş 5
Muhtar Şerh-i İhtiyar 1 guruş 6	Kudûri Şerh-i guruş 5	Cihânnümâ cild 1 guruş 30	Kadı Çelebi Tefsiri Evvel Ebussu'ûd cild 5 guruş 15	Kemâl Paşazâde Ale'l-Kudûri cild 1 guruş 5

3.2.2. İmar Faaliyetleri

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren imar faaliyetlerine büyük önem vermiştir. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra birçok camii ve saray yaptırılmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde Fatih Cami ve Külliyesi ve Topkapı Sarayı, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Süleymaniye Cami ve II. Selim döneminde, Selimiye Cami bunlara örnek gösterilebilir. Sadece padişahlar değil aynı zamanda eşleri ve çocukları tarafından da çeşitli yapılar bina edilmiştir. Yine Osmanlı tebaası da kendi ekonomik gücüne göre vakıf etme yoluyla imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu faaliyetler içerisinde, köprü han, hamam, imarethaneler sayılabilir.

Defterde geçen imar faaliyetlerine örnek olarak; yeni yapılan yollar, mektep, köşk, çeşme ve tamir olunan saray ve ahır verilebilir.

Kütahya'da söz konusu tarih aralığında yeni bir köşk, çeşme ve suyolu yapılmıştır. Ayrıca saray, ahır ve çeşme ve suyolu tamir edilmiştir. Ayrıca kayıtlarda yapılan mekteplerinde ismi geçmektedir.

...müceddeden ve bina olunan köşk ve ta'mirat-ı saray ve ahır ve beylikahır...³²⁶

... mahâlledede müceddeden bina ve ihya eylediğim çeşme ve suyunun yolu ta'mir ve termim oluna...³²⁷

³²⁵ KŞS 4, vr.10a-10b.

³²⁶ KŞS 4, vr.49a.

³²⁷ KŞS 4, vr.13b-14a.

*Medine-i Kütahya'da Dabbağhâne sükunda vaki ' el-Hâc Mehmed bina eylediği mekteb-i şerîfin...*³²⁸

3.2.3. Sanat

Eşyalar yaşamın tanıklarındır. Eşyanın üretildiği malzeme, üzerindeki süsleme kullanılan dönemin ekonomik, zevk ve sanat anlayışını da göstermektedir. Eşyalar kendi döneminin modasının ne olduğunu bizlere anlatmaktadır³²⁹. Osmanlı'da sanat birçok alanda kendisini göstermiştir. Kütahya ser'iyye sicilinde kuyumculuk, dokumacılık, saraçlık ve çinicilik alanlarında örnekler mevcuttur.

Gümüş ve altın işlemeciliği hem takı hem de kılıç süslemesinde kullanılmıştır. Kuyumculukta gümüş ve altın işlemecilik üzerinde çok fazla örnek bulunmaktadır. Bunlar; simli seyf³³⁰, simli hançer³³¹, sim hatem yüzük³³², altın küpe³³³, sim bilezik, sim kuşak³³⁴ ve sim divitler gibi eşyalardır. Dokumada; işleme çarşaf³³⁵, ipekli gömlekler³³⁶ ve kilimler bulunmaktadır. Çinicilikte bilindiği gibi Kütahya'nın fincan takımları sanat alanında güzel bir örnek olup, terekelerde bulunmaktadır³³⁷.

Ayrıca inciler³³⁸ at takımları, bir tanbut adında saz³³⁹ ve mimari alanındaki gibi bilgiler de sanat alanında gösterilebilecek bilgiler barındırmaktadır.

3.2.4. Sağlık

Kütahya Ser'iyye siciline sağlık konusundaki kayıtlarda spesifik bir konu yansımıştır. Buna göre hasta olan bir tutuklu eşinin kefil olması ile evine çıkarılmış yani tahliye edilmiştir. Bunda en önemli gerekçe hastanın bir türlü iyileşmemesidir.

³²⁸ KŞS 4, vr.54a.

³²⁹ Bkz. Emine Dengeç, "Kılıçtan Tüfeğe: Mirahur Osman Ağa'nın Yaşamından Değişimin İzleri", *Turkish Studies History*, S.13 (Ankara 2018): s.51.

³³⁰ KŞS 4, vr.18a.

³³¹ KŞS 4, vr.34b.

³³² Üzerinde mühür bulunan yüzük.

³³³ KŞS 4, vr.9b.

³³⁴ KŞS 4, vr.16b.

³³⁵ KŞS 4, vr.9a.

³³⁶ KŞS 4, vr.11b.

³³⁷ KŞS 4, vr.5b.

³³⁸ KŞS 4, vr.34a.

³³⁹ KŞS 4, vr.31a.

Ören Hisarlı Osman bin Mehmed nâm kimesne dam-ı mahkemede mahbus olub lâkin hasta bir türlü takat olmamağla zevcesi Aliye binti İbrahim nâm Hâtûn kefil-i bi'l-husus olduğu işbu mahâlle kayd-ı şüd...³⁴⁰.

Bahsedilen konu oldukça insani bir uygulamadır. Bunun bir başka örneği Üsküdar mahkemesine yansımıştır. Burada da hasta bir mahkûm çocuklarının ona kefil olması ile tahliye olmuş ancak oğullarının evinde ölmüştür³⁴¹.

3.2.5. Haberleşme

Osmanlı'da haberleşme sisteminin temeli menzil sistemine dayanır. Kütahya yol ağları üzerinde bulunan bir şehirdir bu nedenle Kütahya'daki menzil faal olarak çalışırdı. İncelenen defterdeki kayıtlarda sık sık menzilden bahsetmektedir. Bu kayıtlarda menzilhanelerin ne kadar süre ile çalışacakları belirtilmiştir. Menzilhanelerin 6 ay görevlendiği anlaşılmıştır.

...Receb'den Muharrem'e kadar işlenecek menzil ...³⁴²

3.3. EKONOMİK HAYAT

3.3.1. Narh

Narh kelimesinin aslı *nirh* (fiyat, değer) olup, kelime Farsçadır. Ayrıca bir fıkıh terimi olan narh fiyat takdiri ve sınırlandırılmasıdır. Kamu yararına fiyatlara doğrudan müdahale edilerek sınırların aşılmasını için resmi tavan fiyatının belirlenmesidir³⁴³. Osmanlı Devleti'nde ise mal ve hizmet fiyatlarının en üst sınırının belirlenmesine denir³⁴⁴.

İnsanlar birçok alanda çalışsalar da temel ihtiyaçlar herkes için ortaktır. Temel ihtiyaçların fiyatlarının artışı ya da düşmesi herkesi etkileyecektir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti hem tebaanın hem de devletin zarar görmemesi için tedbirler alma yoluna gitmiştir. Devlet ekonomisinin gelişimi, devamı ve tebaaya zulmün engellenmesi için kadınında uygulamada görev aldığı fiyat belirleme esasını kabul görmüştür. Temel ihtiyaçların fiyatlandırılmasında standart sağlanmaya çalışılmıştır.

³⁴⁰ KŞS 4, vr.77a.

³⁴¹ 396 Numaralı Sicil Üsküdar Mahkemesi, C.82, s.114.

³⁴² KŞS 4, vr.54b.

³⁴³ Cengiz Kallek, "Narh", *DİA*, C.32, İstanbul 2006, s.387.

³⁴⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, "Narh", *DİA*, C.32, İstanbul 1995, s.390.

Söz konusu defterde 10 narh kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlardan 3'ü sadece ekmek, 1'i sadece et, 1'i susam yağı ve sadeyağı, 5'i ise çeşitli gıda ve diğer maddeleri içermektedir. Bu gıda maddeleri; peynir, helva, kuru üzüm, susam yağı, soğan, pirinç, bal, et, ağıl kâhî, simit, yağ (hayvansal), zeytinyağı, susam yağı, bulgur ve tuzdur. Diğer maddeler ise sabun, mum ve ağdadır.³⁴⁵ Söz konusu gıda ve ihtiyaç maddeleri dönemin yaşam ve ekonomik şartlarını da işaret etmektedir. Aşağıdaki tabloda bazı yiyeceklerin yıllara göre fiyatları karşılaştırılmıştır.

Tablo 3.2: Narhı Belli Olan Yiyeceklerin 3 Yıla Göre Karşılaştırılması

Narhı belli olan yiyecekler	1195	1196	1197
Nân-ı azîz	Kıyye 1 meblağ 10	Kıyye 1 meblağ 10	Kıyye 1 meblağ 10
Koyun eti	Kıyye 1 meblağ 23		Kıyye [1] meblağ 24
Keçi eti	Kıyye 1 meblağ 20	Kıyye 1 meblağ 20	Kıyye [1]meblağ 20
Sığır (bakara) eti	Kıyye 1 meblağ 12	Kıyye 1 meblağ 14	Kıyye 1 meblağ 12
Kuyruk yağı	Kıyye 1 meblağ 14	Kıyye 1 meblağ 40	Kıyye 1 meblağ 40
İç yağ	Kıyye 1 meblağ 24	Kıyye 1 para 8	Kıyye 1 meblağ 24
Tulum peyniri	Kıyye 1 para 12	Kıyye 1 guruş 10	Kıyye 1 meblağ 30
Taze peynir	Kıyye 1 para 7		Kıyye 1 meblağ 24

Yukarıdaki tabloda bazı yiyeceklerin üç sene içinde fiyatları gösterilmiştir. Tablodaki üç yıl içindeki fiyat artışlarında ekmeğin ve keçi etinin hiç değişmediği görülmektedir. En çok fiyatı artan yiyecek maddesi ise kuyruk yağı olmuştur. Taze peynirde fiyatı artan yiyecekler arasındadır. Koyun etinin fiyatı az bir artış gösterirken, sığır etinde önce yükseliş ve sonra ilk fiyata düşüş seyri yaşanmıştır. Tabloya genel olarak bakıldığında fiyatların değişmediği, sadece bir kaç yiyeckte fiyatların değiştiği görülmektedir.

³⁴⁵ KŞS 4, vr.75a,78a.

Tablo 3.3: 1196-1197 Yıllarına Göre Narh Karşılaştırılması

Narhı belli olan yiyecekler	1196	1197
Tuz	Kıyye 1 meblağ 4	Kıyye 1 meblağ 4
Susamlı helva	Kıyye 1 meblağ 20	Kıyye 1 para 10,
Tahin helvası	Kıyye 1 meblağ 40	Kıyye 1 para 14
Bal(asel)	Kıyye 1 para 18	Kıyye 1 para 18
Zeytinyağı	Kıyye 1 para 16	Kıyye [1] para 18

Yukarıdaki tablo ise iki yıl içindeki yiyecek maddelerinin fiyatları gösterilmiştir. Bu tabloda görüldüğü gibi sadece zeytinyağında bir fiyat artışı olmuş diğer gıdalarda fiyatlar pek değişmemiştir.

Bahsi geçen defterde narh tespiti, Muharrem, Safer, Cemaziyelevvel, Cemaziyelahir, Receb, Şaban ve Ramazan gibi aylarda yapıldığı görülmektedir. Bu bilgilere dayanarak narh tespitinin belli bir ayda yapılmadığı anlaşılmaktadır.

3.3.2. Kullanılan Eşyalar

Osmanlı Devleti'nin tebaası genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşmalarının yanında çeşitli meslekleri de icra etmişlerdir. Bir dönemin ekonomik ve sosyal hayatını anlamak için o dönemde yaşamış insanlara ait bulunabilen her türlü bilgi ve eşya insanları aydınlatıcı olmaktadır. Ayrıca bir dönemin gelişmişlik düzeyini ve yeni ile eskiyi kıyaslayabilmek için bu bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda XVIII. yüzyıl sonlarının Kütahya'sı, defterde bulunan tereke kayıtlarındaki eşyalara göre değerlendirilecektir.

Bu doğrultuda terekeler³⁴⁶, döneminin günlük ve ekonomik hayatın aynasıdır. Terekelerde kişilerin günlük kullandığı evler ve ev eşyaları, mutfak eşyaları, giysiler, hayvanlar, hayvan takımları, savaş aletleri, saat çeşitleri, yiyecek eşyaları, altın, gümüş ve bakır eşyaları, sayıları ve dönemin fiyat karşılığı ile yazılmıştır. Ayrıca fincan takımları ile çeşitli renk ve türden kumaşla bulunmaktadır. Bakınız Tablo 7.

³⁴⁶ Ölen bir insanın ardında bıraktıkları mal ve eşyaya *tereke* veya *muhallefât* denir. Bkz. Aktan, a.g.m, s.144.

Tablo 3.4: Kullanılan Eşyalar

Silah	Bıçak, kılıç ³⁴⁷ , gaddâre ³⁴⁸ , simli seyf ³⁴⁹ , silah, simli tüfeng ³⁵⁰ , Simli hançer, simli piştov ³⁵¹ , tapan kılıç, kaval tüfeng ³⁵²
Giyisiler	Kürk, entari, çakşır, kaftan, fistan, gömlek, bogasi, şal ³⁵³ , ferace, şalvar ³⁵⁴ , sim kuşak ³⁵⁵ , dülbend ³⁵⁶ , ipekli gömlek ³⁵⁷
Ev eşyaları	Yastık, minder, yorgan, havlu, kilim, şilte, sini, kahve takımı, destar, sandık, şamdan, seccâde, saat ³⁵⁸ , tencere ³⁵⁹ , lengeri, duhan kese, leğen, kahve ibrik, makrame, tarak, kemer ³⁶⁰ , fincan
Süs eşyaları	Sim yüzük, altın küpe ³⁶¹ sim bilezik, inci ³⁶²
Hayvanlar	At, bargır, koyun, keçi, inek ³⁶³ , katır ³⁶⁴ .

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere çeşitli eşyalar bulunmaktadır. Bu eşyalar arasında ilk dikkati çeken silahlar olmuştur³⁶⁵. Çünkü eski ile yeni birlikte varlıklarını göstermektedir. Bu bağlamda kılıç ve gaddâre³⁶⁶ eskiyi, tüfekler ise yeniyi yani çağın değişimindeki izlerini göstermektedir. Fiyat karşılıklarına örnek olarak: simli seyf 1 para 560³⁶⁷ ve simli tüfeng 1 para 660³⁶⁸ olarak kaydedilmiştir. Görüldüğü üzere iki silah çeşidi de gümüş olmasına rağmen tüfek daha pahalıdır. Bunun nedeni değişen dünya şartlarına bağlı olarak savaşlarda tüfeğin kılıcın yerine geçmesinden kaynaklıdır. Ancak her iki silah aletinin de kayıtlarda olması bu silahların o dönemde ikisinin de birlikte kullanıldığını göstermektedir.

³⁴⁷ KŞS 4, vr.12b.

³⁴⁸ KŞS 4, vr.26b.

³⁴⁹ KŞS 4, vr.18a.

³⁵⁰ KŞS 4, vr.33a.

³⁵¹ KŞS 4, vr.34b.

³⁵² KŞS 4, vr.9b.

³⁵³ KŞS 4, vr.9b.

³⁵⁴ KŞS 4, vr.9b.

³⁵⁵ KŞS 4, vr.16b.

³⁵⁶ KŞS 4, vr.34a.

³⁵⁷ KŞS 4, vr.11b.

³⁵⁸ KŞS 4, vr.9b.

³⁵⁹ KŞS 4, vr.34a.

³⁶⁰ KŞS 4, vr.7a.

³⁶¹ KŞS 4, vr.9b.

³⁶² KŞS 4, vr.34a.

³⁶³ KŞS 4, vr.9b.

³⁶⁴ KŞS 4, vr.50a.

³⁶⁵ Ayrıca terekelerden çıkan silahlara örnek olarak Mirahur Osman Ağa'nın terekesi örnek olarak verilebilir. Bu terekede 59 tüfek, 44 gümüş kılıç ve 13 gaddare hediye olarak gelmiştir. Geniş bilgi için Bkz. Dengeç, "Kılıçtan Tüfeğe", s.59.

³⁶⁶ KŞS 4, vr.26b.

³⁶⁷ KŞS 4, vr.18a.

³⁶⁸ KŞS 4, vr.33a.

Ayrıca giyim kuşam dönemin hem izlerini hem de değişimini taşıması açısından önemlidir. Yine defterde yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere birçok giyecek eşyası bulunmaktadır. Giysilerde klasik halk giyimi çoğunlukta olmasına rağmen zengin giyimi denilebilecek kürklerde bulunmaktadır. Bu kürkler eski, yeni, rengi ve yapıldığı maddeye göre şöyle kaydedilmiştir: *yeşil çuka kaplı kurt kürk*³⁶⁹, *köhne nâfe kürk cebe*³⁷⁰, *cebe sincab kürk*³⁷¹, *sincab harvânî kürk*³⁷², *nafe harvani kürk*³⁷³. Ayrıca *libade* sıkça terekelerde geçmektedir. Bu kıyafet XIX. yüzyılda moda olmuştur. Oysa bu kıyafet XVIII. yüzyılda Kütahya’da giyilmektedir. Buda Kütahya’nın İstanbul’u yakinen takip ettiğini düşündürmektedir.

Terekelerde birçok ev eşyası ve mutfak eşyası da geçmektedir. Bu eşyalardan çoğu dönemin şartlarına uygun olarak kaydedilmişken bazı eşyalarda o dönemin lüks eşyası diyebileceğimiz gruptandır. Özellikle dış devletlerden gelen saatler dikkat çekicidir. Ev eşyaları yün ve mutfak eşyaları ise genellikle bakır gibi hammaddelerden üretilmiştir.

Terekelerde taşınır mal olarak hayvanlar geçmektedir. Bilindiği gibi hayvanlar insan hayatını birçok yönden kolaylaştırmaktadır. Defterdeki kayıtlarda hayvanlardan besin, giyim ve ulaşım alanlarında yararlanılmıştır. İnek, koyun ve keçiler et, süt, yün ve deri gibi ürünler için beslenirken at, beygir ve katırlar ise binek olarak ve taşımacılıkta kullanılmıştır. Kayıtlarda hayvanların cinslerine, yaşlarına ve ağırlıklarına göre fiyatları değişebilmektedir. Atlarda bu değişim çok bariz görülmektedir³⁷⁴.

³⁶⁹ KŞS 4, vr.4b.

³⁷⁰ KŞS 4, vr.18a.

³⁷¹ KŞS 4, vr.19a.

³⁷² KŞS 4, vr.19b.

³⁷³ KŞS 4, vr.19b.

³⁷⁴ KŞS 4, vr.39a; Terekede çıkan eşyalardan zenginlik seviyesini ölçmemize yarayacak bilgilere ek olarak Mirahur Osman Ağa’nın terekesinden çıkan eşyalar bize bu doğrultuda güzel bilgiler vermektedir. Örnek olarak: Atlar, rahtlar, kılıçlar, tabancalar, gümüş taslar, ev eşyaları ve daha birçok eşya bulunmaktadır. Özellikler kürklerinin sayısı 19 ve 18 tane ucuz, pahalı atı ve 53 deve ve 46 tane katır bulunmaktadır. Bkz. Dingaç, “Kılıçtan Tüfeğe”, s.58-60

Terekelerde çıkan eşyalar üretildiği yer ile kaydedilmiştir. Örnek olarak; Paris pandül saat³⁷⁵, Venedik telli libade ve şalvar³⁷⁶, Halep çiçekli libade ve Halep tokası³⁷⁷, Şam alacası³⁷⁸, Mısır demiri kılıç³⁷⁹, Mısır pirinç³⁸⁰, Beypazarı pirinci, Geyve sabunu, Aydın sabunu³⁸¹, Bursa fıstanı, Manisa alacası³⁸² gibi eşyalar bulunmaktadır. Bu sayılan eşyalar Kütahya'nın o dönemde birçok yer ile iletişimi olduğunu göstermektedir.

3.3.3. Meslekler

Ekonomik hayat seviyesi bilindiği üzere çeşitli açılardan kendisini göstermektedir. Bu açılardan biride şehir hayatı içinde bulunan farklı meslek gruplarının varlığıdır. Bu bakımdan bir şehirde kimlerin hangi alanda çalıştığı ekonomik hayatın yanında, toplumun gelişmişlik düzeyini de gösterir. Özellikle esnaf ve esnaf taifesinin gruplandırılması bu çeşitliğin kanıtıdır. Kütahya'da bunun örneklerini görmekteyiz.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde toplum iki gruba ayrılmıştır. Bu gruplar askeri (yönetenler) ve reaya (yönetilenler) olduğunu yukarıda da belirtilmiştir. Burada açıklanmak istenilen konu; Osmanlı toplumunun ikinci gurubu olan tebaanın defterde geçen taifeleri ve meslekleridir. Bu taifeler ve meslekler ise şöyledir:

Taifeler: Ekmekçi taifesi, kasap taifesi, susamcı taifesi, beridci, bahçıvan, tüccar taifesi, ziraa taifesi, kireççi taifesi.

Meslekler: Dellal, feresci, mimar, berber, kahveci, terzi, kuyumcu, bakırcı, boyacı, attar, tabak³⁸³, kalaycı, hamamcı, bakkal, keçeci, mumcu, konakçı, zâhireci ve mübâya'acı, şahinciyan, çakırcıyan, atmaca götürücüleri, serbazdaran, serdoğancılar³⁸⁴ gibi birçok görev sahibi veya meslek erbabı kayıtlara yansımıştır.

³⁷⁵ KŞS 4, vr.9b.

³⁷⁶ KŞS 4, vr.23a.

³⁷⁷ KŞS 4, vr.23a.

³⁷⁸ KŞS 4, vr.23a.

³⁷⁹ KŞS 4, vr.20b.

³⁸⁰ KŞS 4, vr.75a.

³⁸¹ KŞS 4, vr.75a.

³⁸² KŞS 4, vr.12a.

³⁸³ Deri sepileyen (ham deriyi kullanılabilir hale getirmek için uygulanan işlem) kimse.

³⁸⁴ KŞS 4, vr.56b.

3.4. ADLİ OLAYLAR

3.4.1. Alacak Verecek Davaları

Osmanlı Devleti bilindiği üzere üç kıtada hüküm sürmüş bir devlettir. Dolayısıyla bu kadar büyük bir coğrafya da tebaa arasında çeşitli anlaşmazlıklar çıkabilmekteydi. Bu konuda defterdeki kayıtlara da en çok görülen davalar arasında alacak verecek davaları bulunması nedeniyle burada verilecektir.

Bahsi geçen konuda kayıtlarda örnek vermek gerekirse; Kil mukataasında çalışan bir kişi aylık 4 kuruş ile 8 ay çalıştığını ve otuz iki kuruş tutan ücretini alamadığını gelip mahkemede beyan etmiştir. Bundan başka 43,5 buçuk da alacağı olduğunu söylemiştir. Ancak mahkemede duruşmadan sonra 11 kuruş alacağı kaldığı anlaşılmıştır. Fakat davalı bu kararın ardından on bir kuruştan ve davasından vazgeçmiştir.

Safranbolulu Hasan bin Ali nâm kimesne meclis-i şer'iyede Hacı Kasım bin Hasan nâm kimesne mahzarında baş kil? mukata'ası iltizamında olmağla mezbûrunu beher mah dörder guruş ücret ile bana sekiz mah hizmet ettirub ücretim olan otuz iki guruş virmez deyû ba'de'l-da'va ve lede's-sual mezbûr dahi cevabında benim mezbûr... iken kendini kırk üç buçuk guruş geçmişim olub otuz iki ahir ve ma'adası taleb iderim didikde tarafının ikrâr ve tasadduk-u mücibince hesablari rü'yet olundukda mezbûr Hasan'ın zimmetinde on bir guruş kalub ve mezbûr Kasım dahi on bir guruşdan geçub... sair da'vâsından geçub ... oldıkları işbu mahâlle kayd şüid...³⁸⁵

Alacak verecek hususunda bir başka dava bir gayrimüslimler ile birkaç Müslüman arasında geçmiştir. Kayıтта 25 sene evvel bir çeşme yapımında ücretli amele olarak çalışan bir zimmi çalışmasının karşılığının birazını alamadığını söyleyerek işverenlerinden davacı olmuştur. Ancak şahitlerin şهادetleri ile zimminin yalan söylediği gerekçesiyle dava düşmüştür.

...yapucu Kanberoğlu İliye nâm zimmî meclis-i şer'ide Üç Öyük Karyesi sakininden İbrahim Bey Bin Mehmed ve Hacı Mehmed Bin Halil ve Mustafa bin Abdurrahman ve sair ihtiyarları mahzarlarında üzerlerine da'va edip karye-i mezbûrun bir çeşme-i yirmi beş sene mukaddem cârî icra ücret amele ve kendinin ve sair mesârifi ve dört yüz elli guruşun iki yüz seksen bir guruş bana teslim mâ'adâ yüz altmış dokuz guruş alacağım kaldı deyu da'vâ sual ba-tamam dört yüz nakd guruş ve elli guruşa bir re's katır

³⁸⁵ KŞS 4, vr.76a.

cem'an ... yüz elli guruş sene mukaddem teslim eylediğimiz zimmetini ibra eyledi deyu def'iilerini Lala Hüseyin Paşa Mahâllesi sakininden Sucu oğlu Hüseyin Bey ve Banaz'da ... Karyesinden İbrahim bin Hasan nâm kimesneler şehâdetleri sabit olmağla mesfûrun da'vâsı ancak tezvîr olmağla yedine ahâlî-i kur'aya hüccet şer'îye i'tâ olunduğu işbu mahâlle şerh verildi''³⁸⁶.

Diğer bir başka alacak verecek konusu eşya üzerinden gerçekleşmiştir. Müslüman bir kadının eşi vefat etikten sonra, eşi ölmeden önce bir gayrimüslimde iki ihram bir top al (kırmızı kumaş) ve bir top tülbent alacağı olduğunu belirtmiştir. Kumaşlarını alamayan kadın mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme sonunda davalının iki ihram ve bir yarım top al kumaşı kabul edip diğerini reddetmesi ve yemin etmesi üzerine gayrimüslim kişinin söylediği şekilde davacıya alacakları teslim edilmiştir.

Kirkor veled Bedrus nâm zimmî mahzarında mü'ekkilim mezbûrenin müteveffâ-i zevci Ahmed nâm müteveffâdan ali târik el-imana iken iki ihram ve bez top al ve bir top dülbend vardır deyû ba'de'd-da'vâ ve lede's-sual mesfûr dahi iki ihram nısf tob al ikrâr ma'ada inkâr eylemekle mücibince mesfûr dahi ziyade olmayub ve tebdil eylediğine hazırat İsa'ya İncil indiren el-yemin virilub ve iki top ihramı ve nısf-ı top al mûma-ileyhe Yahyâ Efendi'ye meclis-i şer'ide ba'de't-teslîm mu'arızdan men' olduğu kayd şüd...³⁸⁷.

Bir başka kayıta ise iki gayrimüslim arasında alacak verecek davası bulunmaktadır. Buna göre davacı kırk sene öncesinde davalıya para verdiğini iddia etmekte ve bu nedenle mahkemeye başvurarak parasını geri istemektedir. Ancak davalı karşı savunmasında bu iddiayı kabul etmemiştir. Davacı da iddiasını ispat edemediğinden davayı kazanamamıştır.

...mezbûreden beru da'vâ itmeyub bir mani' şer'îyye olmadığını ikrâr lace't-tahriri? müdde'isini yine taleb olundukda ityan-ı beyâna kadar olmayub bu vechile kırk sene bila-vech-i şer'î sükütüyle şer'an da'vâya kadar olmadığını tefhim vâsul müdde'isini dahi isbat itmeyub veciha mine'l-vücuha mesfûr Toros üzerine bir nesne lâzım gelmemekle müdde'î mesfûr bunca mesarifeden men' birle mâ-vaki'a bi't-taleb ketb olundu...³⁸⁸'

Başka bir kayıt ise ölen birisinin verasetinin eşine ve çocuklarına geçmesi ile gündeme gelmiştir. Ölen kişinin alacakları bulunmaktadır. Varisler alacaklarını tahsil edemediklerinden mahkemeye başvurmuşlardır. Mahkeme sonucunda borçlu borcunu ödedikten sonra dava son bulmuştur.

³⁸⁶ KŞS 4, vr.21b.

³⁸⁷ KŞS 4, vr.77b.

³⁸⁸ KŞS 4, vr.15a.

...mesfûr Enşeduş dahi meblağ-ı mezbûru ... teslim ve bizlere dahi ali karar hisses-i her birimiz ahz ve kabz eyledik meblağı mezbûrdan mesfûr Enşeduş zimmetinde bir akçe ve bir habbe alacağımız kalmayub ve husus-u ahirden dahi yine mesfûrun zimmetini ibrâ-i âmm-ı ve katı'ü'n-nizâ'la zimmetini her birimiz ibrâ-i iskat-ı hak eyledik ... ahirin ibrazı ve veceha ve şifaha tasdik ve tahkik ve tahfif idecek mâ vâka'a bi't-taleb ket bolundu...³⁸⁹

Yukarıdaki örneklerde verildiği gibi Osmanlı Devleti'nde tebaa arasındaki anlaşmazlıklarda bazen her iki tarafın Müslüman olduğu, bazen de her iki tarafın gayrimüslim olduğu durumlar tespit edilmiştir. Bununla birlikte Müslüman ve gayrimüslimlerin birbirlerine dava açabildikleri kayıtlarda mevcuttur. Sonuç olarak her koşulda sorunların mahkemede hukuk çerçevesi içinde çözüldüğü kayıtlardan anlaşılmaktadır.

3.4.2. Yave

Yave ya da yava kayıp eşyalar için kullanılan genel bir ifadedir. Genellikle başıboş hayvanlar için kullanılsa da kaçak köleleri ve cariyeleri de ifade etmektedir. Osmanlı'da kayıp hayvanlar için bir sistem oluşturulmuştur. Yaveci ise bu sistemin başıdır.

Yaveci teftişlerini yaparken kayıp hayvanları bulabilirdi. Ancak bazen bu kayıp hayvanlar başkaları tarafından da bulunabilirdi. Eğer bulan kişi yaveci değil de başka biri ise hayvanları yaveciye, zabite, amile, subaşıya ya da tımar sahiplerine teslim edilirdi. Kaybolan hayvanlar bulunduğu anda zabıt tutulur, günlük besleme ve bakım masrafları hesaplanırdı. Yaveci, sahibi bulunsun ya da bulunmasın her iki durumda da kayıp hayvan için harcadığı masrafını alırdı. Kayıp hayvan bulunduğu anda, kadı hayvanın bulunduğunu ilan eder ve sahibinin çıkması beklenilirdi. Sahibinin beklenme süresi bir ay olup buna *müddet-i örfiye* denilirdi. Sahibi teslim alacağı anda ise hayvanın bulunduğu günden teslim gününe kadarki müddet içerisinde yapılan harcama için ücret (nafaka) talep edilirdi³⁹⁰.

İncelenen bazı kayıtlarda hayvanların kaybolması ve tekrar bulunması gibi kayıtlar mevcuttur. Muhtemeldir ki eskiden köy ve kasaba ahalilerinin çoğunun

³⁸⁹ KŞS 4, vr.17b.

³⁹⁰ Emine Dengeç, "XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı'da kayıp ve çalıntı atlar", *Z Dergisi Kültür / Sanat/ Şehir Mevsimsel Tematik Dergi*, (Güz 2018): s.276

hayvanlara sahip olması ve otlatma alanların fazla olması nedeniyle çeşitli hayvanlar kaybolmuştur. Defterde kaybolan hayvanlar bazen ölü veya başkasında bulunma nedeniyle kayıtlara geçmiştir. Örnek olarak bir kişinin on aydan beri sığırını yaylada kaybettiğinden ve başkalarının elinde bulduğundan bahsedilmektedir. Kaydın devamında hayvan sahibinin teslim için mahkemeye başvurması üzerine, şahidin doğrulaması ile kaybolan hayvan sahibine tekrar teslim edilmiştir³⁹¹.

Diğer bir kayıta ise bir kişi kaybettiği beygiri sandığı bir hayvan için mahkemeye başvurmuştur. Ancak sonradan bu hayvanın kendisinin olmadığını anlayınca bunu mahkemede belirtmiş ve alakası olmadığını söylemiştir.

*... benim gaib ettiğim bargırımın zannıyla taleb esnasında bargir mezkûr benim olmayub kendi İsa Ağa'dan iştirâ eylediği bargırdır benim alâkam yokdur deyû takriri işbu mahâlle kayd-ı şüd'*³⁹².

3.4.3. Hakaret Davası

İnsanlar arasında çeşitli anlaşmazlıklar her zaman olmuştur. Bunlar bazen maddi olabilirken bazen de manevidir. Maddi anlaşmazlıklar genellikle alacak verecek meseleleri olmuşken, manevi olarak da kişiliğe hakaret etme olarak söylenebilir. Defterde hakaret konusunda sadece bir kayıt bulunmaktadır. Buda Kütahyalılar birbirine saygılıydı diye ifade edilebilir.

*Medîne-i Kütahya'da Bölücek Mahâllesi sakininden İmam Halil Efendi nâm kimesne meclis-i şer'ide yine mahâlle-i mezbûre sakininden Kayun? Oğlu Seyyid (boşluk) nâm kimesne mahzarında bana bî-âr deyû şetm edip ve bana ar lahik oldu deyû da'vâ lede's-suâl mezbûr Seyyid Kayun oğlu inkâr ve yeminden nukul edip şer'e tağrir iktizâ eylediği bi'l-iltimas işbu mahâlle kayd olundu*³⁹³.

3.4.4. Şartlı Tahliye

İncelenen şer'iyye sicilindeki bir kayıta hapisteki bir kişinin yakınlarının kendisine kefil olmasıyla tahliye edilişi yazılıdır. Buna göre; Hapsedilen kişi iki Müslümana olan borcunu ödemeyen bir gayrimüslimdir. Bu nedenle mahkûmun babası ve kardeşi, mahkemeye başvurmuştur. Baba ve kardeş borcu üstelerine alarak hatta baba

³⁹¹ KŞS 4, vr.2a.

³⁹² KŞS 4, vr.77a.

³⁹³ KŞS 4, vr.26a.

oğlu yerine hapse girmeyi talep etmiştir. Bunun üzerine mahkûm 31 gûn şart ile tahliye edilmiştir.

Bedri veled Mihail nâm zimmî meclis-i şer'de mahbus oğlum Kostan nâm zimmînin Kara Hacı Mehmed Çelebiye olan deyni guruş 1100 ve Germiyanzâde İbrahim Ağa'ya olan deyni guruş... ikrâr-ı mûcibince cûmlesi benim deynimdir iâde oğlum mesfûrun ... tahliye eyleyûp yerine ben mahbus olurum deyû takriri ve diğer oğlu Esturib? nâm dahi beraber deyn-i mezkûrdan edâya her bir ahirine kefil-i bi'l-mal olduklarını işbu mahalle kayd şûd

Fi 28 Muharrem sene [1]196, 31 yevm va'ade ile tahliye řûd³⁹⁴.

³⁹⁴ KŞS 4, vr.77a.

SONUÇ

Bu yüksek lisans tezinde 1781/1783 yılları arasında Kütahya Şehri'nin durumu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tez konusu için faydalanılan 4 Numaralı Kütahya Şer'iyye Sicili'nde birçok konu hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bağlamda Kütahya Sancağı'nın yönetiminde ehl-i şer' ile ehl-i örf taifelerinin olduğu görülmüş, yetki ve görevlerinin neler olduğuna değinilmiştir. Ayrıca sancak yönetiminde etkili olduğu görülen bir diğer kolun şehrin yerel yöneticileri olduğu belirlenmiş, bu kişilerin de yetki ve görevlerine değinilmiştir. Sancak yönetiminde eh-i şer' kolunun başı olarak kadının, ehl-i örf kolunun başı olarak da valinin görev ve yetkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca sancak yönetiminde kadı ve validen sonra gelen seyfiye ve ilmiye sınıfından olan kişilerin kimler oldukları, hiyerarşileri, görev ve yetkileri sayılmıştır.

XVIII. yüzyılın sonlarındaki idari taksimatta bulunan beylerbeyliklerin eyalet ve beylerbeyinin vali diye ifade edildiği tespit edilmiştir. Yine sancakbeyi tabirinin de kayıtlarda az geçmesinin mutasarrıf olarak atan kişilere bağlı olduğu görülmüştür. Defterde bu yüzyıla ait bir başka bilgi ise mütesellimlerin yöre ahalisinden olan tanınmış ailelerden seçilmesidir. Bahsi geçen yüzyılda defterde görüldüğü kadarıyla idari değişimlerden biride voyvodaların belgelerde sık sık geçmesi olarak söylenebilir. Kayıtlardaki diğer önemli bir bilgide ayan ve eşrafın kendi bölgelerinde güçlerini hissettirmesidir.

Kütahya Sancağı'nın idari yapısında eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyelerin de köylere ayrılmıştır. Bu idari yapının en üst biriminin eyalet olduğu ve en küçük birimin ise köy olduğu tespit edilmiş ve hepsinin isimleri verilmiştir.

Kütahya'nın Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi ve İstanbul'a yakın olmasından dolayı kentin merkez ile ilişkilerinin sıkı bir şekilde olduğu belirlenmiştir. Kütahya'ya 3 yıl içinde merkezden 83 belge gönderilmesi bu durumu açıklamaktadır. Bu belgeler çeşitli konular hakkındadır. Belgelerin bazılarında Kütahya'nın merkeze yakınlığının da etkisi ile iaaşe için buğday ve koyun istenmiştir. Diğer ihtiyaç ve teçhizat için de katır, kilim ve torba mübayaası yapılması emredilmiştir.

Kütahya Sancağı'nda yaşayan tebaanın özel ve kamusal hayatını eski gelenek, görenek ve alışkanlıklarına göre devam ettirdiği anlaşılmıştır. Özel hayatta çeşitli

konularda bilgiler bulunmakta olup, örnek olarak kadının sosyal hayatta aktif duruşu dava kayıtlarında görülmektedir. Ekonomik hayatta ise çeşitli meslekler bulunmakla birlikte çağın içinde bulunduğu durum ile bağlantılı olarak genellikle hayvancılık ve tarım ile uğraştıkları belirlenmiştir.

Son olarak Kütahya'da ahalinin genel olarak sorunlarının hukuk çerçevesinde çözmeye çalıştıkları anlaşılmıştır. Kayıtlardaki adli olaylarda çoğunlukla alacak verecek davaları için mahkemeye başvurdukları tespit edilmiştir. Ayrıca bazı kayıtlarda hasta mahkûmlara gösterilen insani ayrıcalıkta dikkat çekmektedir.

SÖZLÜK

Akar: Gelir getiren ev, dükkân, bağ bahçe gibi mülk

Bahir: Açık, besbelli

Ba‘de’t-tahlif: Yemin ettirme, şahitlerden birine hâkimin yemin ettirmesi

Ba‘de’l-inhisar: Bir iş veya malın idaresinin bir kişiye, bir ele bırakılması

Cebe: Zincir veya halkadan örülerek yapılmış zırh

Cerad: Çekirge

Cevr: Haksızlık edip incitme, eziyet, zulüm

Derc: Toplama bir araya getirme

Esvak: Sokaklar, çarşı, pazarlar

Fağfûrî: Çin porseleni

Gamz: Gözle, kaşla işaret etme, arabozuculuk, söz taşıma

Hulûl: Girme, dâhil olma, içine gizlice giriş

İbdâ‘: Yeni ve güzel bir şeyi ilk defa meydana getirme

İctinab: Kaçınma, sakınma

İhkam: Sağlamaştırma

İltizâm: Gerekli bulma, lüzumlu sayma

İstintak: Sorguya çekme

İstikraz: Borçlanma, ödünç para alma

İşbu: Bu işaret sıfatının yazıda kullanılan eski bir şekli, işte bu

Karz: Ödünç

Kemâkân: Eskisi gibi, evvelki gibi

Mahfel: Konuşup görüşmek

Mehil: Bir iş için tanınan ek süre, vâde, mühlet

Mefkud: Yokluk, bulunmazlık

Menâhic: Açık ve geniş yollar

Mensuhat: Geçersiz kılınan, hükmü kaldırılan şeyler

Menâhic: Açık ve geniş yollar

Mesned-nişîn: Yüce bir makamda, büyük bir mevkide bulunan

Meram: İstek, niyet, maksat

Merbut: Bağlı, bağlanmış

Mersum: yazılmış, çizilmiş

Mezâyâ: Üstün vasıflar, üstünlük sağlayan nitelikler

Mıha: Çivi

Muharrer: Yazılı, yazılmış, tahrir edilmiş

Muhtal: Aldatan, kandıran

Mutmainne: Şüphe, korku, kavga ve endişelerden kurtulup rahatlama

Muvâcehe: Yüz yüze gelme, yüzleşme

Mübâya‘a: Satın alma, iştirâ

Müstağni: İhtiyaç ve eksiklik duymayan

Müsta‘mel: Kullanıldığı belli olan, eskimiş, eski

Mütemmim: Tamamlayan, tamamlayıcı şey

Mütehakkık: Gerçekte olduğu anlaşılan

Nuhas: Bakır

Niza‘: Çekişme, kavga, anlaşmazlık, ihtilaf

Nükûl: vazgeçme, geri dönme

Nümâyan: Görünen, ayan, aşikâr

Peşkir: Pamuk ipliğinden dokunmuş havlu

Peştahta: Üzerinde para sayılan, kenarlı üstü düz tahta, akçe tahtası

Rücû‘: Dönme, geri dönme

Remide: Ürkmüş, korkmuş

Revgan(Rûgan): Yağ

Takrir: Sözle anlatma, ifâde etme, beyân etme

Tasrih: Açık açık anlatma şüpheyeye yer bırakmadan

Ta‘ahhüd: Bir şeyi yapmak üzere üstüne alma, üstlenme

Tefhim: Bildirme, anlatma

Tervic: Değerini arttırma, revaç verme

Tevkir: Tanzim, hürmetle anmak, ihtiram etmek

Tezvir: Yalan söyleme

Tezevvüc: Evlenme

Vech-i meşrûh: Şerh edilen, açıklanan tarzda

Ve'l-cûd: Cömertlik

KAYNAKÇA

4 Numaralı Kütahya Şer'iyeye Sicili.

396 Numaralı Sicil Üsküdar Mahkemesi, 82, 114.

Acar, H. İ. (2010). Talâk. *DİA*, 39, 496-500.

Acun, F. (2002). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması. *Türkler*, 9, 899-908.

Afyoncu, E. (2000). XVII. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri. *Tarih İnceleme Dergisi*, 15(1): 221-230

Âşıkpaşazâde, (1332). *Tevârîh-i Al-i Osman*, nşr. Ali Bey, İstanbul.

Ahışhalı, R. (2006). Muhzır. *DİA*, 31, 85-86.

Akgündüz, A. İlam. *DİA*, 22, 72-73.

----- (1988). *Şer'iyeye Sicilleri, Osmanlı Hukukunda Adliye Teşkilâtının Yapısı ve Fonksiyonları, Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğu*. Birinci Kısım, İstanbul.

Aktan, H. (2005). Miras. *DİA*, 30, 143-145.

Atar, F. (2001). Kadı. *DİA*, 24, 66-69.

----- (2003). Mahkeme. *DİA*, 27, 338-341.

----- (2007). Nikâh, *DİA*, 33, 112-117.

Aydın, İ. (2015). *1780-1782 m(1195-1197) tarih ve 4 numaralı Kütahya şer'iyeye sicili* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Aydın, M. A. (2003). Mahkeme. *DİA*, 27, 341-344.

----- (2003). Mehir. *DİA*, 28, 389-391.

Aydın, M. (2016). Avarız Defterlerine Göre XVII. Yüzyılda Kütahya. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 48, 199-232.

Barkan, Ö. L. (1980). Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı. *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul.

Bilgin, A. (2003). Matbah-ı Âmire. *DİA*, 23, 115-119.

- Çiftçioğlu, İ. (2004). Germiyan Beyliği Döneminde Kütahya'da Mevlevilik. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 1-17.
- Dingeç, E. (2018). Kılıçtan Tüfeğe: Mirahur Osman Ağa'nın Yaşamından Değişimin İzleri. *Turkish Studies History*, 13(8): 51-64.
- (2018). XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı'da Kayıp ve Çalıntı Atlar. *Z Dergisi Kültür / Sanat/ Şehir Mevsimsel Tematik Dergi*, 3, 272-279.
- Doğru, H. (1999). Rumeli'de Celep-Keşanlar. *XIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, 4-8 Ekim, 3(3): 1675-1690.
- Ekinci, E. B. (2005). Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5): 417-439.
- Erden, Y. (2015). *Tanzimat sonrası Kütahya medreseleri (1839-1924)* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Ergenç, Ö. (2012). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. İstanbul.
- (2006). *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*. Ankara.
- Günay, H. M. (2012). Vakıf. *DİA*, 42, 475-479.
- İlgörel, M. (2009). Subaşı. *DİA*, 37, 447-448.
- İnalcık, H. ve Arı, B. (2005). Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6, 27-56.
- İpşirli, M. (1991). Arpa Emini. *DİA*, 3, 392.
- (1992). Beylerbeyi. *DİA*, 6, 69-74.
- (1994). Ehl-i Örf. *DİA*, 10, 519-520.
- (2006). Müderris. *DİA*, 31, 468-470.
- (2006). Naib. *DİA*, 32, 212-213.
- Kallek, C. (2006). Narh. *DİA*, 32, 387-389.
- Kılıç, O. (2002). Klasik Dönem Taşra Teşkilâtı: Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799). *Türkler*, 9, 887-89.

- (1997). *18. Yüzyılın İlk Yarsında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ.
- Kütükoğlu, M. S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul.
- (1995). Ferman. *DİA*, 12, 400-406.
- (1995). Narh. *DİA*, 32, 390-391.
- Lütfi Paşa, (2017). *Asafnâme*. Haz. Ahmet Uğur, İstanbul.
- Maxim, M. (2013). Voyvoda. *DİA*, 43, 127-129.
- Mert, Ö. (1991). Âyan. *DİA*, 4, 195-198.
- Mustafa Nuri Paşa. (1327). *Netayicü'l-vukuât*, 1, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (2000). İmdâdiyye. *DİA*, 22, 221-222.
- Taş, H. (2008). Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdül-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?. *Bilig*, 44, 25-44.
- Türkhan, M. S. (2016). Celeb. *DİA*, 1, 255-157.
- Sahillioğlu, H. (1991). Avarız. *DİA*, 4, 108-109.
- Satıcı, E. (2008). *19. yüzyılda Hüdavendigâr eyaleti* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, İ. (2009). Sancak. *DİA*, 36, 97-99.
- Ünal, M. A. (1997). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta.
- Ökmen, E. (2010). Batı Anadolu'da Çekirge Felâketi (1850-1915). *Bellekten*, 74(269): 127-180.
- Örenç, A. F. (2006). Mutasarrıf. *DİA*, 31, 377-379.
- Öz, M. (2010). Tahrir. *DİA*, 39, 425-429.
- Özkaya, Y. (2002). Kaymakam. *DİA*, 25, 84-85.
- (2006). Mütesellim. *DİA*, 32, 203-204.
- Özlü, Z. (2014). Osmanlı Sarayında Aşure Geleneğine Uygulamasına Dair. *Milli Folklor*, 101, 209-224.

- Öztürk, N. (2006). Mütevelli. *DİA*, 32, 217-220.
- Öztürk, S. (2001). Kassam. *DİA*, 24, 579-582.
- Özvar, E. (2013). Voyvoda. *DİA*, 43, 129-131.
- Ortaylı, İ. (2019). *Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara.
- (2014). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara.
- (2014). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*. Ankara.
- (1932). *Bizans ve Seçukilerle Germiyan ve Osman Oğulları zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul.
- (1988). Osmanlı Tarihi Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar. *Osmanlı Tarihi 1*, Ankara.
- (1988). İstanbulun Fethinden Kanuni Sultan Süleymanın Ölümüne Kadar. *Osmanlı Tarihi 2*, Ankara.
- Varlık, M. Ç. (1991). Anadolu Eyaleti. *DİA*, 3, 143-144.
- (1988). XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri. *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3, 189-271.
- Yüca, S. (2019). *4 No'lu Kütahya şer'iyye sicili'nin latin harflere aktarılması ve değerlendirilmesi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

DİZİN

-A-

Ağnam, 21, 52, 53, 54
 Arzuhal, 3, 54, 62, 63
 Avarız, 5, 33, 42, 57, 58, 60

-B-

Berat, 3, 21, 23, 51, 62, 63, 64, 73
 Beylerbeylik, 15, 16, 23, 24, 25, 64

-C-

Celeb, 52

-Ç-

Çekirge, 55

-D-

Dava, 6, 8, 10, 11, 12, 61, 62, 69, 71,
 72, 83, 85, 89
 Divan, 3, 54

-E-

Esnaf, 37, 39, 82

-F-

Ferman, 3, 5, 8, 22, 28, 29, 32, 40, 49,
 52, 53, 54, 64

-G-

Gayrimüslim, 11, 53, 84, 85

-H-

Hüccet, 3, 58, 71, 84

-I-

Istabl-ı Amire, 56

-İ-

İlam, 3, 11

-K-

Kadı, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 17, 19, 32, 38,
 39, 57, 67, 85, 88

Kaza, 6, 7, 8, 17, 30, 32, 42, 57
 Kefil, 3, 41, 72, 75, 76, 87
 Köy, 42, 43, 55, 86, 88

-M-

Mahalle, 41, 42, 46, 87
 Mahkeme, 10, 11, 35
 Mütesellim, 5, 20, 27, 28, 29, 30, 32, 39

-N-

Nafaka, 56, 72, 86
 Nahiye, 8, 9, 42, 43

-P-

Para, 21, 68, 69, 72, 77, 79, 80, 84, 90,
 91

-R-

Reaya, 16, 26, 37, 41, 82

-S-

Sancak, v, 2, 5, 6, 8, 12, 14, 15, 16, 17,
 19, 23, 26, 27, 28, 30, 31, 33, 88
 Subaşı, 5, 9, 21, 26, 27, 30, 32, 33

-Ş-

Şehir, 2, 6, 8, 14, 32, 37, 38, 40, 42, 52,
 82

-T-

Tahrir, 5, 41, 49, 50, 51, 57, 91
 Tayin, 3, 6, 8, 10, 15, 23, 28, 30, 31, 35,
 62
 Tereke, 3, 7, 79
 Tımar, 19, 20, 21, 23, 31, 50, 51, 58, 85

-Ü-

Üretim, 26

-V-

Vakıf, 61, 63, 74
 Vali, 6, 23, 24, 25, 27, 39, 88
 Veraset, 3

Voyvoda, 5, 20, 26, 27, 28, 30, 31, 32,
39

-Y-

Yargı, 7, 17, 19

Yönetim, 2, 7, 14, 17, 27, 41

-Z-

Zümre, 26

